

ลักษณะของหนังสือนिरาศ

2.1 ความหมายของคำว่า "นिरาศ"

คำว่า "นिरาศ" มีใช้แพร่หลายในภาษาไทย โดยเฉพาะในคำประพันธ์ร้อยกรองประเภทต่างๆ แต่ยังไม่มีการสันนิษฐานเรื่องที่มาของศัพท์นี้อย่างละเอียดและเป็นหลักฐาน โดยมากมักสรุปเอาว่า มาจากศัพท์ภาษาบาลีและสันสกฤต คึงศัพท์พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2 ฉบับ คือ พัง นिरาศ อย่างบาลี และ นिरาศ อย่างสันสกฤต เมื่อคนดูจากพจนานุกรมบาลี และ สันสกฤต แล้ว จะพบว่าคำแปลของศัพท์ทั้งสองนี้แตกต่างกันออกไป

พจนานุกรมของกรมวิชาการ¹ กล่าวถึงศัพท์นिरาศ ภาษาสันสกฤต แปลว่า นिरาศ แปลว่า การโยกย้ายหรือจากไป การสละหรือทิ้ง (removal or change of place, abandonment)

ถ้าดูคำแปลจากพจนานุกรมบาลี - อังกฤษ² ของ THE PALI - TEXT SOCIETY เขียนไว้ว่า : NIRĀSA (adj.) NIS + ĀSA = not hungry, not longing for any thing, desireless.

ส่วนพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน³ แปลคำว่า "นिरาศ" ไว้ว่า นिरาศ (ส.) ก. ไปจาก ระเหะหน ปราศจาก

¹ สันสกฤต ไทย อังกฤษ อภิธาน ฉบับของกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2507, หน้า 653.

² T.W. Rhys Davids & William Stede, Pali Text Society 's Pali - English Dictionary Part 1. (Surrey : Pali text Society , 1921) P.206.

³ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493, หน้า 511 - 2.

น. การจากไป หนังสือที่แสดงการพรรณนาถึงการ
จากที่อยู่ไปไกลๆ มักแต่งเป็นกลอน เช่น นิราศนรินทร์ นิราศเมืองแกลง
นิราศ (ป.) ก. ปราศจากความหวัง ไม่มีความต้องการ หมด
อยาก เฉยอยู่

จะเห็นว่า ถ้าเราจะถือว่าศัพท์นิราศ มาจากภาษาบาลี สันสกฤต เราก็คง
ไม่อาจได้คำแปลที่สมบูรณ์แน่นอน เพราะคำว่า "นิราศ" ใน 2 ภาษา มีคำแปล
ต่างกัน ถ้าจะแปลตามภาษาบาลี นิราศ มาจาก นิร + อาสา คือ ไม่มีอาสาคำว่า "อาสา" ในพจนานุกรมบาลี เช่น SCHOOL PALI SERIES VOL.2 ∴

VOCABULARY BY CHAS. DUROISELLE¹ PROF. OF PALI RANGOON COLLEGE เขียนไว้ว่า
śās (sas or samis) = which, design, hope.

พจนานุกรมภาษาบาลีและสันสกฤตเล่มอื่นๆ เช่น อักษรานุกรม ของ พระยา
พจนสุนทร (เรื่อง อติเปรมานนท) , สันสกฤต ไท อังกฤษ อภิธาน ของกรมวิชา
การ , และ DICTIONARY ENGLISH & SANSKRIT ของ โมนิเยร์ วิลเลียมส์ แปลคำว่า
"อาสา" ตรงกันทั้งสองภาษาว่า "ความหวัง ความใคร่ ความปรารถนา" ดังนั้น
การไม่มี "อาสา" คือไม่มีความหวัง ซึ่งโดยนัยนี้เขียนไต่ทรงรูปบาลีและสันสกฤต แต่
การแปล "นิราศ" หรือ "นิราศ" ว่าไม่มีความหวัง น.ม.ส. (กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์)
ทรงให้คำอธิบายว่า การแปลเช่นนี้จะไม่ตรงกับลักษณะของหนังสือ เพราะทางพุทธ
ศาสนา ถือว่า "อาสา" หรือความหวัง เป็นของไม่ดี ดังมีสุภาษิตว่า:

"อาสา หิ ปรมํ หุञ्ชํ ไนราศยํ ปรมํ สุขํ"²

(ความหวังเป็นทุกข์ยิ่ง ปราศจากความหวังเป็นสุขยิ่ง)

¹ Chas. Duroiselle, School Pali series Vol. 2: Vocabulary (3rd edi..
British - Burma Press, 1918) p. 26

² น.ม.ส. (กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์), "ปารุฎฐาเรื่องนิราศนรินทร์,"

ดังนั้นหนังสือนิราศ จึงไม่น่าจะมาจากศัพท์นิราศซึ่งแปลว่า ปราศจากความหวัง เพราะหากการไม่มีความหวังเป็นความสุข ก็วกไม่จำเป็นต้องคร่ำครวญ แต่ตรงกันข้าม หนังสือนิราศแสดงให้เห็นว่า การมีความหวังเป็นความสุข แม้ว่าจะเป็นหนังสือที่พรรณานาความเรารอนในใจทั้งสิ้น เพราะเหตุว่า ผู้แต่งไม่รู้ว่าเมื่อเดินทางไปแล้วจะโคกลับมาเห็นหน้าผู้เป็นที่รักอีกหรือไม่ ผู้อ่านต้องเข้าใจควหา สภาพการเดินทางแรกก่อนไม่สะดวกสบาย ปลอดภัยเหมือนปัจจุบัน การเดินทางกินเวลานาน อาจจะเผชิญกับอันตรายที่ไม่ได้คาดคิด หรือโรคภัยไข้เจ็บ ยิ่งถ้าเป็นการเดินทัพ ความหวังที่จะโคกลับมาถิ่น้อยลง หากคิดว่าไม่มีหวังอีกแล้ว ผู้ที่จากไปอาจจะตัดใจได้เด็ดขาด แต่ผู้แต่งยังคงมีความหวังอยู่ว่าจะมีโอกาสกลับคืนมา และความหวังนี้จึงทำให้เกิดความรุ่มรอน ประารถนา อย่างทรมาณ เช่น พระเชาวราช ผู้แต่ง ทวาทศมาส คร่ำครวญว่า การจากนางผู้เป็นที่รักเป็นความรุ่มรอนยิ่งกว่าความรอนของมหาสมุทรทั้ง เจ็ดในวันที่ไฟปล้นภัยปล้างโลก (มีความเชื่อตามคติโบราณว่า เมื่อถึงวันสุดท้ายของโลก จะปรากฏดวงอาทิตย์ขึ้นพร้อมกัน 7 ดวง และจะเผาผลาญมหาสมุทร และธารน้ำทั้งหลายให้เหือดแห้งไป) ความทุกข์ที่ภริยาพินนี้เป็นความรอนที่ทำให้ใจแห้งผากยิ่งกว่าสายน้ำทั้งหลายที่เหือดแห้ง และความปั่นป่วนอันเกิดจากแผ่นดินไหว ก็ยังไม่เท่ากับความปั่นป่วนในใจด้วยความเจ็บปวดอันเกิดจากการจากนาง ซึ่งถึงแม้จะ "ม้วยดินสิ้นฟ้ามหาสมุทร" ก็ไม่อาจสูญสิ้นไปได้ง่ายๆ ดังที่ว่า

เจ็ดสินธุ์สาครเรศรอน	รณภัก
แสนนทีธารทพร	หาดแห่ง
อาตุรกระอุอก	รยมราศ
สมรจากจรรอยแสง	ไปปาน
ปลุกพิพิโยคพัน	ทรวงธร
ณิธราธาธาตล	ปนนควย

เจ็บจรรยาจากจร
โอดอกินพ้ามวย

สมรมิ่ง กุเออช
ไปว้าย ¹

แต่ใจทวมกลางความเรารอนเจ็บปวดนี้ ผู้แต่งก็ยังมีความสุขและมีความหวังว่าจะได้พบนางอีก ดังเช่นนายนรินทร์เบศร์ รำพันไว้ว่า

ไปศึกลุดมุงม่วย	หมายเป็น คายเลย
ศูนย์ชีพไหนนุษเห็น	หากลี้
อรเอชลับหลังเอน	คุณก็ นะแม่
ไอโอะไกลกนก	เมื่อใส่รักจกสม ²

น.ม.ส. ทรงให้คำอธิบายเรื่อง "นิราศ" ว่า น่าจะมาจากคำว่า นิร (ไม่มี) ซึ่งกลายมาเป็นนิราศโดยเปลี่ยนเสียงสระไทยาวขึ้น และมีการเติม ศ์ เข้าลึลิต เช่นเดียวกับคำว่า ลีลา เป็น ลีลาศ นิร คือ ไม่มี ในที่นี้หมายความว่า ไม่มีเมีย เพราะบทนิราศเป็นบทที่ภักวีคร่ำครวญถึงผู้หญิง เมื่อไม่มีนางจึงต้องครวญ ³

คำว่า "นิราศ" เราเอามาใช้เป็น 2 ลักษณะ คือ

1. ใช้เป็นคำศัพท์ในประโยค (*lexical term*) หมายความว่า จาก หรือ ปลัดพราก
2. ใช้เป็นชื่อบทประพันธ์ชนิดหนึ่ง ที่มีเนื้อความโต้แย้งท้วงติงการเดินทางและการคร่ำครวญถึงผู้หญิง

¹ ทวาทศมาส, จัดพิมพ์โดยคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (พระนคร: บริษัทบริการทอง, 2505), หน้า 7.

² นายนรินทร์เบศร์, "นิราศนรินทร์คำโคลง," นิราศนรินทร์คำโคลง และนิราศปลีกขอย, รวบรวมโดย พ. ฌ ประมวลูมารค (พระนคร: แพร่พิทยา, 2513), หน้า 31.

³ น.ม.ส., เรื่องเดิม, หน้า 93.

ในหนังสือวรรณคดีต่างๆ เรามักจะพบว่าผู้ใช้คำว่า นิรา, นิราศ และ คำที่กร่อนเหลือเพียงสั้นๆ ว่า ราศ ในความหมายว่า จาก , พลัดพราก การใช้ คำว่า นิราศ เพื่อเป็นชื่อเรียกหนังสือชนิดหนึ่ง ใช้เมื่อความนิยมในการแต่งหนังสือ ประเภทนี้แพร่หลาย แต่ที่จริงเรารู้จักหนังสือประเภทนิราศมาตั้งแต่สมัยอยุธยา แต่การกำหนดชื่อและประเภทของหนังสือเพิ่งจะกระทำกันในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ศัพท์นิราศที่ใช้อยู่ในวรรณคดีทั่วไป จะเริ่มใช้เมื่อใดไม่ปรากฏ แต่คิดว่า มีคำว่า "นิราศ" ใช้ในภาษาไทยมาเป็นเวลานานแล้ว เพราะพบศัพท์ว่า นิราศ ในหนังสือ มหาชาติคำหลวง ซึ่งเป็นวรรณคดีในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. 1991 - 2031) ซึ่งเป็นสมัยอยุธยาตอนต้น ปรากฏอยู่หลายครั้ง¹ เช่น

"กะณนั้นน่อนว่าเสียมขอเคอชทรง กหลุกหลนลงจากพระหัตถ์นั้นน
กรนนเข้าแสรกานกพลัดจากองศา พระเนตรขวากก็กระเหมนอยแล ผลไม้เห็น
ตรหนัก อัจจรรยประจักษ์คงนิราศ ฝ่ายรุกขชาติบมีผล กตาลดลบังเกอคม
สรรพวิถ์ทางหาง กชร่อมมวพิปริต โสคแล"

"ดูจุลกนอยนิราศนม จะทนทกชรคมแคใหม่"

"ชื่อเชลล์ชายชาลีก่อหา ทุกชนันแนหนา กว่านิราศเมือง" เป็นต้น

แต่ในวรรณคดีประเภทนิราศคำโคลง ซึ่งนิยมแต่งกันมากในสมัยอยุธยาและ รัตนโกสินทร์ตอนต้น ปรากฏว่าใช้ศัพท์คำนี้ไม่ก็ครั้ง และเมื่อแปลความเอาจาก ที่ใช้ในโคลง ก็มีความหมายพ้อง การจาก พลัดพราก หรือ ละทิ้ง โคลง นิราศหรือภูษัย เป็นโคลงโบราณที่สมเด็จพระยาดำรงฯ และ ดร. ประเสริฐ วัฒนคร สันนิษฐานไว้ว่า เป็นโคลงนิราศเรื่องแรกในวรรณคดีไทย ซึ่งควรจะนับ เป็นนิราศเรื่องแรกของนิราศที่แต่งด้วยคำประพันธ์ทุกชนิดด้วย เพราะเท่าที่หา หลักฐานได้ยังไม่พบนิราศที่แต่งด้วยคำประพันธ์ชนิดอื่นก่อนหน้านั้น ในโคลงนิราศเรื่อง

¹ มหาชาติคำหลวง ฉบับกรมศิลปากร,
ราชวิทยาลัย, 2496), หน้า 341 - 53.

นี้ กวีใช้คำว่า "นิราศ" ในโคลงหลายบท และเขียนทั้งสองรูป คือ รูปบาลีและรูปสันสกฤต ตัวอย่าง เช่น

ส่งสารสุดแต่ฟ้า	อินทรลงน
<u>นิราศ</u> สัศวบน	กว่าไค
จักริรำชูปบล	บำราส นุชนี
เป็นกันโลงท้อไห	โลกแจจใจคะนิง ¹

และ

พดุกษาสาางตนงอก	เงอโงะ
เขี้ยวกลีบคุดยพันโพละ	พลิบไหม
บุนชะสัดสวาทเรียมโรระ	อกพี เพานอ
<u>นิราศ</u> ย้งรอนไร	เรงรอนไพรพนม ²

คำแปล

ความนำส่งสารของกวี (ที่ตองเดินทางจากไป) ทำให้แม่พระอินทรทตองฉงนสนเทหใจ ผู้เขียนจำตองจากหมุคนสัศวทงหลายไป ไม่รูว่าเมื่อใดจะโคพบกันอีก จะโคเขียนขอความในการที่ตองจากนาง ให้เป็นโคลงไวเพื่อไหโลกโครับรู้ความคึดถึงจากใจของ เขาที่มีตองนาง

คนไมตางๆอกเงอเคิบโคขัน ใบสีเขี้ยวเลื้อยพันกันถูกเผาด้วยแสงอาทิตย์รารากบ้จะไหม ในอกเขามีแต่ความเศร้าโศก การจากนางทำให้รุ่มรอนใจยั้งขัน และช่วยเรงไหปรารอนขันอีก

ในกาสรวลโคลงคั้น กวีใช้คำว่า นิราศ ในโคลงเพียง 2 บท คือ

1 ประเสริฐ ๗ นคร (ผู้ชำระและตรวจสอบ), โคลงนิราศหรือกลุ่บยัย (พระนคร: สมาคมภาษาและหนังสือ, 2503), หน้า 3.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 28.

เขียน <u>นิราศ</u> รอน	ไฟกาม
ลุ่มมี <u>โดย</u> แล	รชกฟ้า
ศรี <u>มา</u> สำโรงงาม	อายแก่ <u>พี่</u> แม่
อนค <u>ด</u> สำโรงเจ้าถา	ออกโร <u>ง</u> ฯ ¹

และ

เสนา <u>ะ</u> นิรา <u>ศ</u> นอง	ลงเรื่อ
สาว <u>ส่ง</u> เล <u>ว</u> ง <u>เต</u> ม	ผ <u>ง</u> ง <u>เ</u> ้า
เสนา <u>ะ</u> พิ <u>ล</u> ย <u>ว</u> เหลื่อ	อก <u>ส่ง</u>
ส <u>ย</u> ง <u>ส่ง</u> ซา <u>เจ</u> า <u>พ</u> ยง	ส่ง <u>คน</u> ฯ ²

คำแปล

เมื่อเขาจากมาก็รอนรันทวยไฟแห่งกาม คือ ความรักอันเกิดจากความใคร่ ความปรารถนา ก็คิดอะไรไม่ทะลุปรุโปร่งเลย ได้แต่แหงนหน้าขึ้นดูฟ้า ศรี (คือ ตัวเขา) เมื่อมาถึงตำบลสำโรง ก็ทวนนึกถึงอาการที่ภรรยาของเขาอาย เมื่อเวลา คอยออกรวมโรงพิธี เมื่อวันแต่งงาน (สำ = รวม สำโรงเอาไปเปรียบกับวันรวม พิธีแต่งงาน)

เขาแสนเศร้าและใจหาย เมื่อวันจากนางมาลงเรือ บรรดาสาว ๆ ที่มาเฝ้า ส่งกั้นเต็มตลิ่ง ต่างก็ร้องส่งลา เขาคูแล้วก็ใจหาย รู้สึกมีความทุกข์ทรมานจนเหลือ ที่จะส่งตอบ เสียงนางร้องส่งเขาเหมือนที่เขาส่งตนเอง

ถ้าสรवलโคลงคั้น หรือที่มาเรียกกันภายหลังว่า นิราศนครศรีธรรมราช ปรากฏว่าใช้คำว่า "ถ้าสรवल" เพียงครั้งเดียวในโคลงบทที่ 112 ว่า

¹ ประวัติและโคลงกำสรวลศรีปราชญ์ (พิมพ์ครั้งที่ 4, พระนคร: ศิลปา
บรรณาคาร, 2513), หน้า 28.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 84.

เสนาะหน้าเจ้าแวน	ไวจนวน
ปางจากอุษยานาน	จิงเต้า
เสนาะกรรายชรร	อกหยอน
เมรุทูเทาหนา	<u>กำสรวม</u> ๑

คำว่า "กำสรวม" ที่ใช้ในที่นี่แปลว่า ร่องไหคร่ำครวญ ซึ่งเหมาะสมกับลักษณะของหนังสือประเภทนี้เป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นหนังสือที่เต็มไปด้วยบทพรรณนาคร่ำครวญถึงความทุกข์ แต่ไม่มีใครใช้คำว่า "กำสรวม" ต่อหนังสือเล่มอื่นๆ อีกเลย ซึ่งก็ไม่มีใครนิยมเรียก กำสรวมโคลงกันว่า นิราศนครศรีธรรมราชด้วย

ทวาทศมาส เป็นหนังสืออีกเล่มหนึ่งที่ดีกันว่าเป็นหนังสือนิราศ ใช้คำว่า "นิราศ" ในโคลงเพียง 3 บท คือ

เตรียม <u>นิราศ</u> แก้ว	ไกลนาน
ฟ้าเฟื่องครรจิตหมอง	หม่นเศร้า
รำเพยรำพาราร	ไหลหลง
สวรรค์อนันตรอนเรา	ป่วยตรอม ๑
<u>นิรานิราศ</u> ร้าง	แรมสมร
สุริยคติตายคอม	อยู่ไต่
วนาวเนคร	ในโลก นีนา
จำ <u>นิราศ</u> สให้	ทางแค ๑

คำแปล

ตั้งแต่พี่จากนางมาไกล ท้องฟ้าส่งเสียงกึกก้อง พี่แล้วทำให้หม่นหมอง
เศร้าสร้อย ลมรำเพยพัดพาเอาสายฝนตกลงมา แม่สวรรค์กรอนเราไม่มที่สิ้นสุด
เหมือนจะช่วยโศกเศร้าไปกับเขาควย

การที่ตองละทิ้งนางมา พระอาทิตย์และพระจันทร์ข้างกระไรเฉยเมยดูดาบ
อยู่ได้ ทำให้เขารู้สึกอ้างว้างเหมือนตกอยู่ในป่าเปลี่ยวในโลกนี้ เขาจำใจตองจาก
นางมา ทำให้หัวใจของเขาปราศจากความสุข

แยงพิศครนตองไม

คือคุณ

ครนยเมอกลิทกลแกง

กยงกาง

นีกสรอยสุบงดูก

นिरास

พระเพอนยงรูบาง

พิชารยมทีลย ¹

คำแปล

พิชปลาแยง เมื่อถูกเขากัดใหม่เหมือนพิชปลาคูก ครันเมื่อทำเป็นแกงกลืนกิน
เข้าไปก็มีกลางมาก ความรู้สึกเผาไหม้และระอึกระอวนในใจเช่นนี้ คือ ความรู้สึก
ของเขาคือตองจากนางมา นางจะรูบางหรือไม่ว่า เขาเศร้าโศกถึงนางเพียงใด

ในทวาทมาส นิยมใช้คำว่า นिरा และ रास ในที่ซึ่งใช้คำว่า निरास มากกว่า
วรรณคดีประเภทนिरासเล่มอื่นๆ เช่น

เพรงเราเคยพรากเนื้อ

นกไกล คุนา

ริบรายเอาของบง

คยงไว

มาทนนปลิดสายใจ

จยรจาก รยมนา

มานิราสให้

ห่างไกล ²

พาลแฮโยแ่งแยม

ตรูตรัจ

อาควชูปคลเดือนเคอย

แนบนอง

¹ ทวาทมาส, หน้า 15.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 22.

ดูมานิรารัตน	ซาเขศ
สภประชาชนของ	คร่ำสินธุ์ ¹
อุคูเคื่อนเพลนพี	คูหนอ อยู่นา
อภกระคูปเลื่องปลิว	พรนกว่า
อุคูคัคคิล	หายแหง โคนา
รยมราตรอนรณดา	ไปวาย ²

จะเห็นว่าในที่ซึ่งปรากฏคำว่า นิรา หรือ ราศ จะใช้คำว่า นิราศ ได้โดยความหมายไม่เปลี่ยน แต่อาจทำให้บกพร่องในเรื่องเสียงและความกระชับของโคลงความไพเราะของโคลงก็อยู่ที่เสียงหนักเบาที่ใช้ เราอาจสรุปได้ว่า คำว่า นิร นิรา ราศ และ นิราศ เป็นคำเดียวกัน ที่เปลี่ยนรูปไปเพื่อให้เหมาะเจาะกับเสียงหนักเบาที่ใช้ในโคลง

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า ในหนังสือประเภทนิราศแต่เดิมนั้น กวีใช้คำว่า นิรา ราศ และ นิราศ เพียงไม่กี่ครั้ง และใช้เป็นคำกริยา ในความหมายว่าจาก ละทิ้ง การใช้นิราศเป็นคำนาม เพื่อใช้เรียกหนังสือประเภทหนึ่งซึ่งมีลักษณะแตกต่างไปจากบทประพันธ์ประเภทอื่นๆ ปรากฏว่ามีขึ้นในสมัยหลัง แต่ใช้ว่าเราจะไม่รู้จักหนังสือที่มีลักษณะเช่นนี้มาก่อน อันที่จริง เรารู้จักหนังสือที่มีลักษณะเป็น "นิราศ" มาก่อนการกำหนดประเภทของหนังสือเสียอีก ซึ่งเป็นธรรมดาทั่วไปที่กฎเกณฑ์และทฤษฎีมักจะเกิดขึ้นภายหลังการปฏิบัติ งานรุ่นแรกที่เรารู้จักกันว่าเป็นนิราศ ได้แก่ โคลงทวาพศมาส กำสรวลโคลงชั้น นิราศหรือภูษัย นิราศนครสวรรค์³ โคลงนิราศเจ้าฟ้าอภัย เป็นต้น

¹ ทวาพศมาส, หน้า 24.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³ เป็นโคลงนิราศที่แต่งโดย พระศรีมโหสถ แต่งเมื่อคราวตามเสด็จสมเด็จพระนารายณ์ประพาสนครสวรรค์ ดูเพิ่มเติมใน พ. ๓ ประมวลมารค, นิราศนรินทร์คำ, โคลงและนิราศปลีกย่อย, หน้า 147 - 64.

ซึ่งเป็นโคลงนิราศที่แต่งในสมัยอยุธยาทั้งสิ้น ที่มาสังเกต คือ โคลงทวาทศมาส และ กำสรวลโคลงคั่น หรือรู้จักกันในชื่อว่า กำสรวลศรีปราชญ์ (กำสรวลสมุทร และ นิราศนครศรีธรรมราช ก็เรียก แต่ไม่เป็นที่นิยมนัก) ¹ โคลงนิราศทั้งสองเรื่อง ไม่ได้ใช้ชื่อว่า "นิราศ" อย่างโคลงอื่นๆที่กล่าวมาแล้ว นิราศอีกเรื่องหนึ่งที่มีอายุใกล้เคียงกับกำสรวลโคลงคั่น คือ ราชานิลาปคำฉันท์ หรือ ชื่อใหม่ภายหลังว่า นิราศนิลาปคำฉันท์ ในหนังสือ จินตคามณี ของพระโหราธิบดี ว่า "พิจะเอากลอนห้าใส่ให้เอาด้วยกันทั้ง 4 บท อยาไคลคโคลงคั่น คือ อุปาทวาทศ กำสรวลสมุทร สมุทร พระนันทศรีสังวาส ศรีอุมาธิการ พระยศราชาพิลาป" ³ แสดงว่า ทวาทศมาส กำสรวลโคลงคั่น และราชาพิลาป เป็นนิราศรุ่นเก่าแก่มากรึ้น ที่มาสังเกตคือการใช้คำว่า "กำสรวล" และ "พิลาป" สำหรับหนังสือที่มีลักษณะเช่นนี้ คำว่า กำสรวล และ พิลाप แปลเหมือนกันว่า การร้องไห้คร่ำครวญรำพัน แต่จะเป็นชื่อที่ใช้เรียกก่อนคำว่านิราศหรือไม่ ไม่มีหลักฐาน เพราะเท่าที่ปรากฏก็ใช้กับ

¹ นักวรรณคดีหลายท่านได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่องประวัติของผู้แต่ง สมัยที่แต่ง มูลเหตุการแต่ง เส้นทางการเดินทาง ฯลฯ ได้หลักฐานแตกต่างกันเป็นหลายกระแส จนไม่อาจยืนยันได้ว่า ศรีปราชญ์เป็นผู้แต่งโคลงนิราศเรื่องนี้จริงตามที่เชื่อกันมาแต่เดิมหรือไม่ ดังนั้นในวิธานนิพนธ์เล่มนี้ จึงจะใช้ชื่อว่า กำสรวลโคลงคั่น ทุกแห่ง

² ราชานิลาปคำฉันท์ หรือ นิราศนิลาป เป็นนิราศเก่าแก่อีกเรื่องหนึ่ง แต่งด้วยคำฉันท์หลายชนิด สันนิษฐานว่าแต่งขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์หรือก่อนหน้านั้น เพราะคำฉันท์บางชนิดไปปรากฏเป็นตัวอย่างอยู่ในหนังสือจินตคามณี ของพระโหราธิบดี ซึ่งแต่งในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ดูเพิ่มเติม พระโหราธิบดี, "จินตคามณี", จินตคามณี เล่ม 1-2 กับบันทึกเรื่องหนังสือจินตคามณี และจินตคามณี ฉบับพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (พระนคร: ศิลปบรรณาการ, 2512), หน้า 62-8.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 49.

หนังสือ 2 เล่มนี้เท่านั้น สุนทรภู่นำคำหัตถ์มาใส่บางภายหลัง โดยการเรียกบท
ประพันธ์เรื่องหนึ่งว่า รำพันพิลาป แต่งเป็นทำนองนिरातจกหมายเหตุ แต่เป็นเรื่อง
ฝันและรำพึงคิดขึ้นเอง

การบัญญัติชื่อหนังสือที่มิใช่การแต่งทำนองนี้ว่า "นिरात" มีความเป็นมาอย่างไร
ปรากฏขึ้นเมื่อไร ไม่มีหลักฐานแน่ชัด แต่พบคำว่า "โคลงนिराต" ในหนังสือ
แบบเรียนจินตคามณี ของพระโหราธิบดี ซึ่งแต่งขึ้นสมัยสมเด็จพระนารายณ์ แสดงว่า
มีการแต่งโคลงทำนองนี้มาก่อนมีการแต่งหนังสือจินตคามณี และเป็นบทประพันธ์ที่กวี
แสดงความรู้สึกส่วนตัวออกมาเป็นครั้งแรก เป็นการแสดงความในใจ และต้องมี
ลักษณะต่างไปจากโคลงที่พรรณนาเกี่ยวกับความรักใคร่และเรื่องสังวาส เพราะใน
หนังสือจินตคามณีแยกประเภทของโคลงไว้ว่า "โคลงกาพย์ โคลงคำกาม โคลง
นिराต โคลงสังวาส" ¹

กวีสมัยอยุธยายังไม่ได้เรียกหนังสือที่แต่งทำนองนี้ว่า "นिराต" แต่มักจะจบ
บทโคลงของตนว่า เป็น "สาร" ที่ฝากไว้แทนตัว เช่น ในทวาทศมาส จบลงว่า

จบเสร็จกล่าวภาพกัลยง	กลอนการ
คือมณเฑาะลย์	รชบร่อย
เป็นเจลอมกวีสาร	เสาวนิต
รัตนมณเฑาะลย์สร้อย	เสกสร้อยสรวมกรรณ

และใน กำสรवलโคลงคน กล่าวไว้ว่า :-

สารนั้นชแบบไว	ในหมอน
อยาเมอยาควรเอา	อ่านเพลิน
ยามนอนนาฏกเอานอน	เป็นเพื่อน
กินคำอยาไคเวณ	วางใจ ๆ

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 48.

สมเด็จพระยาคำรง ฯ ทรงประทานคำอธิบายถึงลักษณะของหนังสือ
นिरात् และการเรียกชื่อหนังสือนिरात्ไว้ว่า

".....ชอบแต่งกันมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็น
ราชธานี แต่ที่เรียกชื่อหนังสือนिरात् ดูเหมือนจะบัญญัติ
ขึ้นในครั้งรัตนโกสินทร์" 1

เท่าที่สามารถหาหลักฐานได้ ปรากฏว่า กวีเรียกชื่อบทประพันธ์ท่านอง
ว่า นिरาत् เป็นครั้งแรกสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ประมาณ พ.ศ.

2330 ใน โคลงนिरาตตามเสด็จทัพล้านน่าย ซึ่งพระยาคำรงเป็นผู้พนธ์ขึ้น และ

สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, ชีวิตและงานของสุนทรภู่
(พระนคร: บรรณาคาร, 2515), หน้า 72, "คำนำเมื่อจัดพิมพ์ครั้งแรก."

2 มีข้อสันนิษฐานของ พ. ฒ ประมวลุมารค (หม่อมเจ้าจันทราธิราช รัชนี)
กล่าวว่า "นिरาตล้านน่าย น่าจะแต่ง พ.ศ. 2334 ส่วน นिरาตพระยาคำรงล้านน
เก่ากว่า น่าจะเป็นตอนศึกท้าวเทพกระษัตรี ท้าวศรีสุนทร ในรัชกาลที่ 1 (พ.ศ.
2328)" แต่มีคำอธิบายของสมเด็จพระยาคำรง ฯ ในคำนำหนังสือประชุม
โคลงกวีโบราณ (พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2467) ว่า "พระยาคำรงคนนี้เป็นกวีมีชื่อเสียง
คนหนึ่ง เมื่อรัชกาลที่ 2 ได้แต่งโคลงนिरาตไว้เรื่องหนึ่ง ซึ่งเรียกว่า โคลงนिरาต
พระยาคำรง" และ กรมศิลปากร มีข้อสันนิษฐานต่างไปจากของ พ. ฒ ประมวล
ุมารค ว่า "โคลงนिरาตตามเสด็จทัพล้านน่าย แต่งเมื่อ พ.ศ. 2330 เมื่อคราวตาม
เสด็จรัชกาลที่ 1 ไปตีเมืองทวาย ส่วน โคลงนिरาตพระยาคำรง แต่งเมื่อคราวเสด็จไปตี
เมืองกลาง พ.ศ. 2352" ดังนั้นการเรียกชื่อว่า "นिरาต" จะปรากฏครั้งแรกในสมัย
รัชกาลที่ 1 แน่นนอน แต่จะเป็นในพ.ศ. 2328 หรือ 2330 ยังมีปัญหาเพราะมีผู้สันนิษ
ฐานปีที่แต่งของนिरาตพระยาคำรงต่างกันออกไป ผู้เขียนเห็นว่านिरาตพระยาคำรงน่าจะ
แต่งในสมัยรัชกาลที่ 2 คราวเดียวกับที่มี นिरาตนรินทร์ เพราะการพรรณนาความมี
ส่วนคล้ายกันมาก นอกจากนี้ พระยาคำรงยังเป็นกวีที่มีชื่อมากในสมัยรัชกาลที่ 2
อ่านเพิ่มเติม พ. ฒ ประมวลุมารค, ประชุมนिरาตคำโคลง (พระนคร: แพร่พิทยา,
2513), หน้า 6 - 10.

ใน โคลงนิราศไปแม่น้ำน้อย ผู้แต่งใช้ชื่อว่า "ศิษย์ศรีปราษฎ์" แต่งในเวลาใกล้
เคียงกัน ปรากฏว่า กวีทั้งสองท่านเรียกกวีนิพนธ์ของท่านว่า "นิราศ" ดังโคลงบท
ท้ายของนิราศทั้งสองเรื่องว่า

นิราศเรื่องนี้	จริงจัง เน้นแซ
แม่อกสร เกษียณพาน	แยกปลง
นำชู้บทรคาลวาน	กรวีวากย์ แปลงพอ
น้อยมากตก เต็มทง	เอกทงงโทตัว ๆ
	(นิราศไปแม่น้ำน้อย)
กรุงศรีธรรมราชหมาย	เมธ พ้อสา
แสงอชุตธาธู	คูพรอง
เฉลิมบาทนธูปดี	โดยเสด็จ เสกแซ
นิราศเรื่องพองหน้า	ถรงค์
	(นิราศตามเสด็จทัพลำน่าน้อย)

โคลงนิราศในรุ่นหลังต่อมาจึงระบุชื่อคำประพันธ์นี้ว่า นิราศ เช่น นิราศ
พระยาตรัง เขียนไว้ว่า :-

ร้อยยี่สิบหกสิ้น	แบบฉบับ โคลงแซ
นิราศตรังไปลับ	เลิกสู้
ฉลางบอกแหง เหตุพิพ	พุกามติด ฉลางนา
ควรแกส่ำปราษฎ์ผู้	อานอาจอวยผล

นายนรินทร์ธิเบศร กวีสมัยรัชกาลที่ 2 ก็จับโคลงนิราศของเขาว่า

โคลงเรื่องนิราศนี้	นรินทร์อิน
รองบาทบวรวังดวิล	ว่าไว
บทโคปราษฎ์ปวงฉิน	เชิญเปลี่ยน แปลงพอ
ปรุงเปรียบเสาวกนธไฉ	เลือกถิ่มคมดู

กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงพระนิพนธ์นิราศชะอำ ในสมัยรัชกาลที่ 7
พ.ศ. 2371 มีโคลงความว่า :-

สมบาท จบนิราศมือ	มาชะอำ
สมมุข ประจกระโลงสำ	เร็จไค้
สมชีวัน สุขคั่นค้ำ	เรอดั้น พลเส
สมอระ ศรีระไร	โรคโรภัยผลามู
จบกกรอกวีวากย์เพอ	ผยองนิพนธ์
ลิลิตนิราศชะอำกล	นกรอง
ไหนพลึงกัหวังกมล	ขมาพิ ถึงพิ
นราธิป ฯ วิโยคคลอง	เส้นหนอมถนอมกวิน ฯ

"นิราศ" ที่ใช้ในโคลงต่างๆมีความหมายว่า จาก พลัดพราก ละทิ้ง เช่นเดียวกับคำแปลศัพท์นิราศภาษาสันสกฤต เช่น โคลงในบทนิราศจากลิลิตเตลงพายวว่า

จำใจจำจากเจ้า	จำจร
จำ <u>นิราศ</u> แรมสมร	แมราร
เพราะเพื่อจักไปรอน	อริราช แลแม
จำทุกขจำเทวควาง	สวาคิวาหวนถวิล ฯ

* แต่ นิราศ ที่มาใช้เป็นชื่อหนังสือประเภทหนึ่งมีความหมายซับซ้อนยิ่งกว่านั้น โดยมีวิธีใช้เป็น 3 อย่าง คือ

- ตั้งชื่อตามชื่อผู้แต่ง เช่นนิราศนรินทร นิราศพระพิพิธสาลี นิราศนายโต๊ะ นิราศพระยาตรัง ฯลฯ ซึ่งหมายความว่า เป็นบทนิราศของผู้แต่งผู้นั้นๆ
- ตั้งชื่อตามชื่อสถานที่ เช่น นิราศศรีบุญชัย นิราศลอนดอน นิราศรอบโลก นิราศสุพรรณ นิราศธารโศก เป็นต้น หมายความว่า เป็นบทพรรณนาการเดินทางจากที่ใดที่หนึ่งก็ได้ ไปยังสถานที่ซึ่งระบุชื่อไว้ เช่น นิราศชะอำ

ไม่ได้หมายความว่าวีพรรณนาการเดินทางจากชะอำไป แต่กลับหมายความว่าถึงการพรรณนาการเดินทางไปสู่ชะอำ นิราศลอนดอนก็เช่นกัน หม่อมราโชทัย ได้พรรณนาการเดินทางจากประเทศไทยไปยังกรุงลอนดอนประเทศอังกฤษ และระยะเวลาที่ปฏิบัติภารกิจอยู่ที่นั่น

3. นิราศสมมติ หมายความว่ามิใช่นิราศที่แต่งขึ้นเมื่อมีการเดินทางจริง หรือมีการจากนางจริง แต่ผู้แต่งสร้างเรื่องขึ้นเองโดยอาศัยเค้าความจากวรรณคดีบางเรื่อง โดยผู้แต่งกำหนดให้เป็นเรื่องราวการเดินทางคร่ำครวญของตัวละครที่สำคัญตัวใดตัวหนึ่ง ให้อารมณ์ความรู้สึกแก่ตัวละครราวกับเป็นจริง นิราศประเภทนี้ ได้แก่ นิราศอิเหนา นิราศพระอภัยมณี เป็นต้น

4. นิราศล้อเลียน มีแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ อย่างหนึ่ง เป็นนิราศที่รวบรวมคัดแปลงโคลงดี ๆ ไพเราะ เป็นที่รู้จักกันแพร่หลาย มาจากหนังสือนิราศเก่าหลายเรื่อง ได้แก่ นิราศสรวมครวญ ซึ่งกวี 4 ท่าน คือ นายเวรจำลอง หลวงลิขิตปรีชา ชุนสาราบันจง และชุนจ่านงสุนทร แต่งขึ้นทูลเกล้าฯถวาย ซึ่งคงจะทำกันในราวสมัยรัชกาลที่ 4 ตอนปลาย หรือ รัชกาลที่ 5 ตอนต้น โดยรวบรวมโคลงไพเราะจาก ก่ำสรวลโคลงคั่น นิราศนรินทร์ ลิลิตเตล่งพ่าย นิราศธารโศก ฯลฯ มาคัดแปลงเป็นโคลงสี่สุภาพ และแก้ไขเนื้อความบางตอน เป็นทำนองคล้ายเลียนแบบโคลงของ เกา

นิราศล้อเลียนอีกประเภทหนึ่ง เป็นนิราศที่มีลักษณะตรงกับคำภาษาอังกฤษว่า *parody* เป็นบทนิราศที่แต่งขึ้นอย่างไม่มีสาระ ไม่มีจุดมุ่งหมายที่จะพรรณนาการเดินทาง หรือการคร่ำครวญถึงนางอย่างจริงจัง นิราศชนิดนี้ คือ นิราศพระนิพนธ์ของ หม่อมเจ้าจันทราธิราช รัชนี้ แต่งไว้ 2 เรื่อง ให้ชื่อว่า นิราศสรวมรอย และ นิราศนายโต๊ะ ๓ ท่าช้าง เป็นบทนิราศสั้นๆ เป็นนิราศโคลงเรื่องสุดท้ายที่ปรากฏ คือแต่งประมาณ พ.ศ. 2511 นี้เอง เรื่องราวจึงเป็นแบบปัจจุบันทันสมัยมาก ลักษณะเด่นของนิราศชนิดนี้ คือ แต่งล้อบทนิราศของ เกาโดยแทรกอารมณ์ขัน

2.2 แบบของคำประพันธ์ ✓

คำประพันธ์ที่ใช้ในการแต่งนิราศมีหลายชนิดทั้ง โคลง กลอน กาพย์หรือโคลงฉันท และร้อยแก้ว แต่นิยมแต่งด้วยโคลงหรือกลอนมากกว่าคำประพันธ์ประเภทอื่นๆ ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้เขียนจึงจะกล่าวถึงนิราศที่แต่งด้วยคำประพันธ์ทั้งสองชนิดนี้ ดังต่อไปนี้ :-

2.2.1 นิราศคำโคลง

หมายถึงนิราศที่แต่งด้วยโคลงสี่สุภาพหรือโคลงคันท ความนิยมในการแต่งนิราศเริ่มมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น นิราศคำโคลงเรื่องแรกๆ คือ นิราศศรีสุภาพ เป็นโคลงลาวที่นำมาดัดแปลงในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลางให้เป็นโคลงสี่สุภาพ ทวาทศมาส แต่งด้วยโคลงคันท ส่วนนวนโบราณจนเชื่อว่าอาจจะเป็นนิราศเรื่องแรก นิราศที่มีชื่อเสียงว่าเป็นแบบฉบับของโคลงนิราศในสมัยหลัง คือ กำสรवलโคลงคันท เพราะมีความสมบูรณ์ในด้านความไพเราะด้วยสำนวนโวหาร ความสละสลวยในการพรรณนาเปรียบเทียบ ก่อให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจแก่ผู้อ่านทุกยุคทุกสมัย วรรณคดีสมัยอยุธยาที่แต่งด้วยโคลงคันทมีอยู่เพียง 3 เล่ม คือ ลิลิตยวนพ่าย กำสรवलโคลงคันท และ ทวาทศมาส ซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะแต่งในระยะใกล้เคียงกัน แต่การศึกษาวรรณคดีไทยมักจะมีปัญหาเรื่องผู้แต่ง ยุคสมัยที่แต่ง เนื่องจากไม่มีหลักฐานยืนยันแน่นอน โคลงนิราศทั้งสองเรื่องก็ประสบปัญหาเช่นกัน เป็นที่ถกเถียงในหมู่นักวรรณคดีในปัจจุบัน และยังไม่อาจให้ข้อสรุปการวินิจฉัยที่แน่นอนได้ เนื่องจากในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้เขียนไม่ต้องการเน้นหนักไปทางประวัติผู้แต่งและระยะเวลาที่แต่งของหนังสือเล่มใด จึงจะกล่าวเท่าที่จำเป็นเท่านั้น และใครขอแนะนำให้ผู้สนใจเรื่องนี้ศึกษาเพิ่มเติม โดยการอ่านข้อวินิจฉัยเรื่องกำสรवलโคลงคันท ของ "กระแสดินทร์" ม.ร.ว. สุนันทาดี สวัสดิทกุล, พระยาปริยัติธรรมธาดา, พ. ๓ ประมวลมารค และ นายธนิต อยู่โพธิ์ ส่วนทวาทศมาส จะศึกษาได้จากข้อวินิจฉัยของ "กระแสดินทร์" ในหนังสือ ประชุมวรรณคดีไทยภาคพิเศษ

เนื่องจากลักษณะบังคับของโคลงสี่สุภาพเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายดีอยู่แล้ว

ผู้เขียนใครขอให้คำอธิบายเฉพาะลักษณะของโคลงชั้น เนื่องจากมีลักษณะพิเศษกว่า
โคลงชั้นอื่นๆ

คำรายนับหลักชนกลาวถึงโคลงชั้นว่ามี 6 ชั้น คือ

1. โคลงสองชั้น
2. โคลงสามชั้น
3. โคลงชั้นวิวิธมาลี
4. โคลงชั้นบาทกฤษณ์
5. โคลงชั้นจัตวาหัตถี
6. โคลงชั้นตรีพิชพรรณ

แต่โคลงชั้นที่ใช้ในนิราศมีเพียง 2 ชั้น คือ โคลงชั้นวิวิธมาลี และโคลงชั้น
บาทกฤษณ์, หนังสือคำโคลงที่แต่งด้วยโคลงชั้นสองชั้นนี้ ได้แก่ ทวาทมาส
แต่งด้วยโคลงชั้นวิวิธมาลี ส่วนวรรณคดีเรื่องเอกที่แต่งด้วยโคลงชั้นบาทกฤษณ์มีเพียง
6 เรื่อง คือ กำสรวลโคลงชั้น ขุนพาย นิราศตามเสด็จทัพล้านนอย และ
โคลงเฉลิมพระเกียรติรัชกาลที่ 2 ของพระยาตรัง โคลงชั้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระ
เชตุพน พระนิพนธ์ของกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีอินทร์ และ โคลงชั้นเรื่องภาพคน
ต่างภาษา จารึกหัวคโศก ซึ่งกวีหลายคนช่วยกันแต่ง ในจำนวน 6 เรื่องที่กล่าวมาแล้ว
นี้มีนิราศอยู่ 2 เรื่อง คือ นิราศตามเสด็จ ฯ ของพระยาตรัง และ กำสรวลโคลงชั้น
แต่นิราศตามเสด็จ ฯ ก็มีใครแต่งด้วยโคลงชั้นบาทกฤษณ์อย่างเดี่ยว หากแต่ใช้โคลงชั้น
วิวิธมาลีแต่งตอนครึ่งหลังของเรื่องอีกด้วย

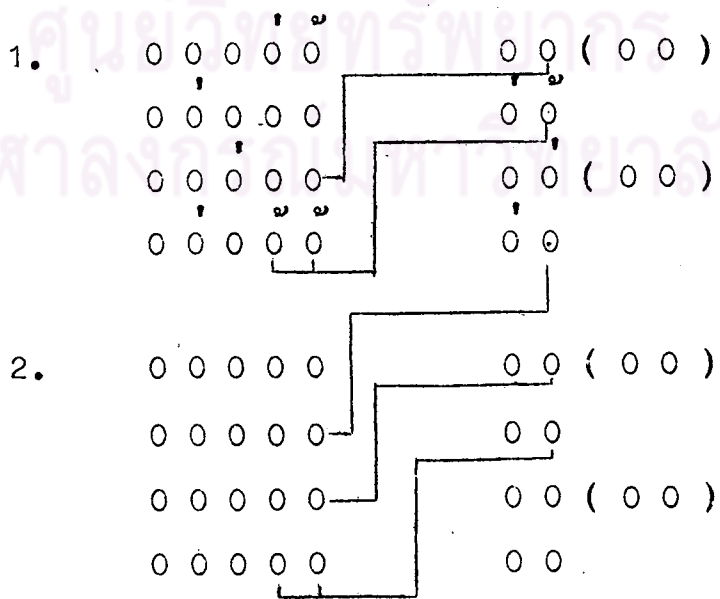
พ. อ. ประมวลมารค มีความเห็นว่า โคลงชั้นไม่มีตรีพิชพรรณ และ จัตวา
หัตถี เพราะในบทโคลงสามารถสัมผัสคำที่ 3 คำที่ 4 และคำที่ 5 ได้ทั้งบาท 2
บาท 3 และบาท 4 อยู่แล้ว แต่ผู้เขียนไม่เห็นด้วย ปกติการสัมผัสในกวีนิพนธ์ไทย
ยึดหยุ่นไต่มากร เช่นกลอน อาจารย์สัมผัสได้ทั้งคำที่ 1 คำที่ 2 และคำที่ 3 ถึงจะสัมผัส
เลขไปกว่านั้นก็ไม่ได้ถือว่าผิด หากแต่ขาดความไพเราะตามจังหวะที่ปราศจากไพเราะ
วางกฎเกณฑ์เอาไว้ การสัมผัสในโคลงก็เช่นกัน โคลงเป็นคำประพันธ์ที่เก่าแก่ที่สุด

นักปราชญ์ราชบัณฑิตได้อ่างกฎเกณฑ์ของโคลงแต่ละชนิดไว้แล้ว เป็น ในหนังสือจินตคามณี
 ของพระโหราธิบดี ก็ได้อธิบายอย่างของโคลงตรีเพรชทศทวาบาทที่ 2 ของโคลงรับ
 สัมผัสด้วยคำที่ 3 และโคลงจตุรทศที่ รับสัมผัสด้วยคำที่ 4 เข้ามักกฎเกณฑ์แบบแผน
 ชัดเจนเช่นนี้แล้วจะถือว่าไม่มีใต้อย่างไร

โคลงคั้นเป็นที่นิยมแต่งกันในอดีต โดยเฉพาะในสมัยอยุธยาตอนต้น (ยกเว้น
 ลิลิตพระลอ) โคลงคั้นทั้งสองชนิดที่นิยมแต่งกัน มีลักษณะบังคับต่างกันดังนี้

โคลงคั้นวิวิธมาลี

โคลงคั้นชนิดนี้มีลักษณะบังคับคือ บทหนึ่งมี 4 บาท บาทหนึ่งแบ่งเป็น 2 วรรค
 วรรคแรก 5 คำ วรรคหลัง 2 คำ เพราะฉะนั้น บทหนึ่งจึงมี 28 คำ น้อยกว่าโคลง
 สีสภาพอยู่ 2 คำ อนุญาตให้เต็มสร้อยได้อีก 2 คำ ในที่สุดของบาทที่ 1 กับบาทที่ 3
 เช่นเดียวกับในโคลงสีสภาพ มีเอก 7 โท 4 เช่นเดียวกันแต่อยู่ในตำแหน่งต่างกัน
 (ดูในแผน) ลักษณะสัมผัส คำที่ 7 ของบาทที่ 1 สัมผัสกับคำที่ 5 ของบาทที่ 3 และ
 คำที่ 7 ของบาทที่ 2 สัมผัสกับคำที่ 4 หรือ 5 ของบาทที่ 4 คำที่ 7 ของบาทที่ 4
 จะส่งสัมผัสไปยังคำที่ 5 ของบาทที่ 2 ในบทต่อไป ดังนั้นการแต่งโคลงคั้นจึงต้องแต่ง
 อย่างน้อย 2 บทเสมอ เพราะต้องมีสัมผัสเกี่ยวกับระหว่างโคลงบทที่ 1 และที่ 2
 และในเวลาอ่านควรอ่านควบทั้งสองโคลงควบ เพราะข้อความมักจะเกี่ยวของกัน
 มีลักษณะแผนผังต่อไปนี้ :-

ในการใช้คำเอก คำโท มีข้อยกเว้นเช่นเดียวกับโคลงสี่สุภาพ คือ อนุญาตให้ใช้คำตายแทนคำเอกได้เมื่อจำเป็น และให้ใช้เอกโท เอกโท โดในที่ซึ่งต้องการเครื่องหมายเอก หรือ โท

ตัวอย่างโคลงคณวิวิธมาลี จาก ทวาทศมาส :-

ดวง เจริญสุขโยคพบ	พรรณนา
สงวนมิ่งมาลยจาวจ	แกลกกล้า
อาสียงคบงงอรสา	รศ เรข
ดูหอนเองคกล้า	กิงยาม
รยมร์กัรคนนอง	นางดย
เบญจรงค์คชกาม	เกลศกลว
สงวนศรีสุมาลยกลยว	กลมศวาท
ยวรวร่าเพยพานทว	ควมหมอง ¹

ตัวอย่างโคลงคณวิวิธมาลีจาก นिरาสตามเสด็จทัพถ้ำน้ำน้อย :-

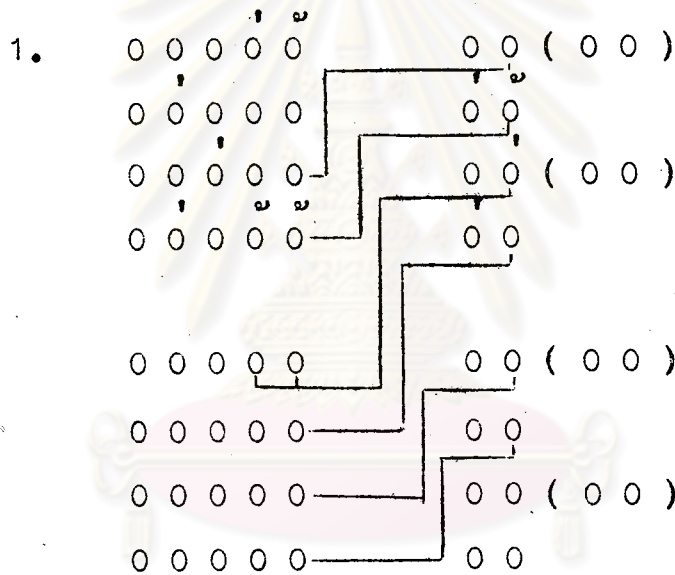
โสศสารพาหนเชียง	ย้งดง แคนนธ
คือสมิทกุญปร	เชียงไช้
ปางคึกสำหรับองค์	อินทริ
ปราบอสูรพันไต	ตำเมรุ ๆ
เสนาพายุยาย	ยาตรพล
คาบเครื่องสูรเจรหาญ	แหกหุม
สพายคาบค้ำกล	กำซาบ
ออกกระดิ่งเงาญม	งาร่า ๆ ²

¹ ทวาทศมาส, หน้า 2.

² พระยาตรัง, "นिरาสตามเสด็จทัพถ้ำน้ำน้อย," ประชุมนิราศคำโคลง, หน้า 70.

โคลงต้นบาททฤษฎี

มีลักษณะเหมือนโคลงต้นวีริยามาลีในเรื่อง จำนวนคำในแต่ละโคลง สัมผัส และเอกโท แต่มีสัมผัสเพิ่มเติมอีกแห่งหนึ่ง ทำให้มีการร้อยโคลงหรือสัมผัสเกี่ยวกับระหว่างบทเป็น 2 แห่ง ในขณะที่โคลงต้นวีริยามาลี มีสัมผัสระหว่างบทเพียงแห่งเดียว สัมผัสที่เพิ่มขึ้นคือ คำที่ 7 บาทที่ 3 ส่งสัมผัสไปยังคำที่ 4 หรือ 5 ในบาทที่ 1 ของบทต่อไป กฎเกณฑ์ในเรื่องร้อยกวีเกี่ยวกับเอกโท โทโทษ ก็เป็นไปเช่นเดียวกับโคลงโดยทั่วไป มีลักษณะแผนผังต่อไปนี้ :-

ตัวอย่างโคลงต้นบาททฤษฎีจาก คำสรวลโคลงคืน

อัยยชยายชยั้งฟ้า	ลงคืน แลฤา
อำนาจบุญเพรงพระ	ก่อเกื้อ
เจดีย์ลธอินทร	ปราสาท
ในทาบทองแลวเนื้อ	นอกโสรม ฯ
พรายพรายพระธาดูเจ้า	จธรงนทร แจมเส
ไตรโลกยเลงคือโคม	คำเข้า

พิหารรูปยงบรร
ทุกแห่งทองพระเจ้า

รุจิเรข เรืองแ
นงเมือง ฯ¹

ตัวอย่างโคลงคนบาทกฤษรจากนिरาตตามเสด็จพลำน้ำน้อย :-

ลำบางบางข้างเมือง	นามสาร
ถนัลำพองเขาวยล	แยบเยื้อง
เกียกกลศเหาคลาน	โคลตลิ่ง ลงเอย
คู่ยสำตีสแห่งเหือง	หินใจ ฯ

ลามลวนโลกสิ่งเหลน	หลากหลาย เลหเส
ถือคชินทรดาไป	ปิดป้อง
คหนึ่งพงกลงกลำพลาย	เพลงพาด
ไขวควายควาพญาตอง	ตำแย ฯ ²

โคลงคนบาทกฤษร เป็นโคลงที่แต่งยากกว่าโคลงคนชนิดอื่นๆ นอกจากหลัก
เกณฑ์ทางฉันทลักษณ์แล้ว ยังเป็นโคลงที่มีหลักวรรตแต่งผิดจากโคลงอื่นๆ ดังที่กล่าวไว้
ในโคลงแบบบาทกฤษร ในหนังสือจินตคามฉบับกรมหลวงวงศาธิราชสนิท ว่า :-

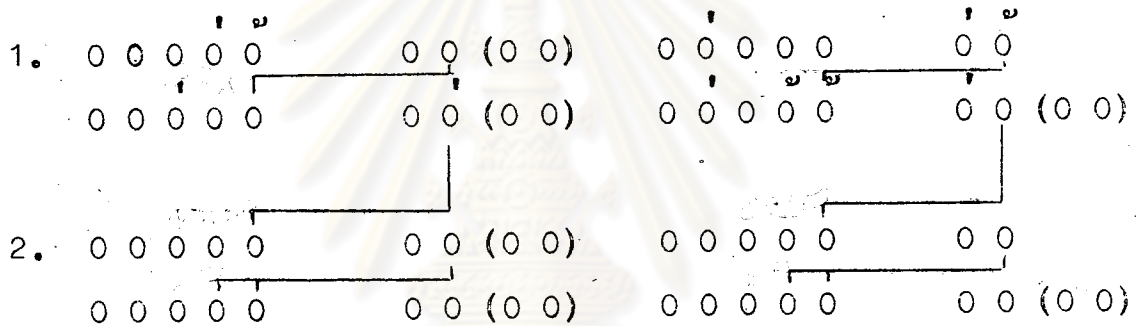
อีกโคลงแบบคนหนึ่ง	พงยล
บอกเช่นบาทกฤษร	ชื่ออ้าง
วิธีเลบงกล	แปลกกอน
ยากกว่าบรรพสร้างสรรค์	อันแปลง ฯ

¹ ประวัติและโคลงกำสรวลศรีปราชญ์ (พิมพ์ครั้งที่ 4, พระนคร: ศิลปา
บรรณาคาร, 2513), หน้า 23 - 4.

² พระยาตรัง, เรื่องเดิม, หน้า 50.

สองรวกกลอนทอนพลอง	ผิดพจน
เจกส์ เชียงสารสะแดง	ยางผาย
ลำพวยทวทุกบพ	ดูาเคลื่อน คลายเอษ
บงคกงบาทช่างฮาย	ตอตาม ฯ 1

หมายความว่า การแต่งตองแดงทะเล 2 บาท เหมือนเทาช่างที่ก้าวไป
 พรอมกันทั้งบาทหน้าและบาทหลัง ข้างซ้ายทีหนึ่ง ข้างขวาทีหนึ่ง มีสัมผัสส่นทุกบทเหมือน
 ความสัมพันธ์ในการช่างเทา ฉะนั้นจะเขียนแผนโคลงคนบาทกฤษรใหม่ให้เข้าใจง่าย
 ง่ายขึ้น :-

การแต่งโคลงคนลำบากมากเพราะลักษณะฉันทลักษณ์บังคับมากกว่าโคลงอื่นๆ
แต่โคลงคนในนิราศโบราณไม่เคร่งครัดเรื่องฉันทลักษณ์มากนัก ผิดกับโคลงคนที่แต่ง
ในระยะหลัง เทียบได้จากกำสรวดโคลงคน กับ นิราศตามเสด็จทัพ ฯ พระยาตรัง
ใช้ความอดสาหัสในการแต่งโคลงนิราศตามเสด็จทัพ ฯ ด้วยโคลงคน 2 ชนิด คือ
บาทกฤษร และ วิวิธมาลี เคร่งครัดในฉันทลักษณ์มาก มีโทษเกือบทุกบท ขาดไป
เพียง 2 แห่ง ซึ่งผู้ประพันธ์ได้ออกไว้ในตอนท้ายของนิราศว่า :-

"กันโลงขาดสองสถาน โทษี่ ส่งเษ
 สองอักษรยาพลอง พลาดเคียง ฯ " 2

1 กรมหลวงวงศาธิราชสนิท, "จินตามณี," จินตามณี เล่ม 1 - 2
 (พระนคร: ศิลปาบรรณาคาร, 2512), หน้า 103.

2 พระยาตรัง, เรื่องเดิม, หน้า 78.

การแต่งโคลงขึ้นยากลำบากเพียงใด จะเห็นได้จากที่พระยาตรังรำพันไว้

ขมขนาดนิราศร้าง	แรมสัสมร
ความไปมีน้ำโยง	ชานสน
โศกแสดงสิ่งเคียดรอรอ	ราวสุวาสดี
อกจะแตกควยคน	คิมพู ฯ 1

นอกจากการแต่งนิราศด้วยโคลงชนิดใดชนิดหนึ่งแล้ว ยังสามารถนำโคลง 2 ชนิดมาแต่งด้วยกัน คือ โคลงสี่สุภาพ และโคลงสองสุภาพ การแต่ง แต่งสลับกันเป็นตอนๆ ทำนองบทเจรจาระหว่างกัน ปรากฏอยู่ในโคลงนิราศที่แทรกอยู่ในวรรณคดีต่างๆ เช่น ตอนกรีสันม ในสามกรุง พระนิพนธ์ของกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ตอนสาวสนม จากเตलगพาย พระนิพนธ์ของกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส และจากถิลิตพระลอ ตอนพระลอรำลาพระนางบุญเหลือและพระนางลักขณาวัต

นอกจากโคลงชนิด 6 ชนิดตามตำราอันหลักของ พระยาอุปทิศศิลปสาร และอาจารย์กำชัย ทองหล่อ ที่กล่าวมาแล้ว พ. ณ ประมวลมารค ยังได้ดัดแปลงโคลงขึ้นจากกาพย์โบราณชนิดหนึ่ง คือ โคลงสินธุมาลี และดัดแปลงโคลงสินธุมาลีเป็นโคลงขึ้นอีกชนิดหนึ่งด้วย การดัดแปลงให้เป็นโคลงขึ้น คือ การใส่เอกโท เพราะโคลงโบราณมีบังคับแต่สัมผัส ไม่บังคับเอกโท ตามพระบรมราชาธิบายของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่า

.....จะสังเกตได้ว่าโคลงโบราณเขาไม่ใคร่จะจำกัดเอกโทนัก ถ้าเอาจองใดก็ดี แต่ถ้าไม่ใคร่เอาจองที่เคียด หรือใส่เอกโทโทษก็ได้ คำแมก, กด, กบ สังเกตว่าโคลงโบราณมักไปแทนโทอยู่โดยมาก ข้อสำคัญในการแต่งโคลงโบราณก็มีแต่เพียงวางสัมผัสให้ถูกแบบเท่านั้นเป็นพอแล้ว..... 2

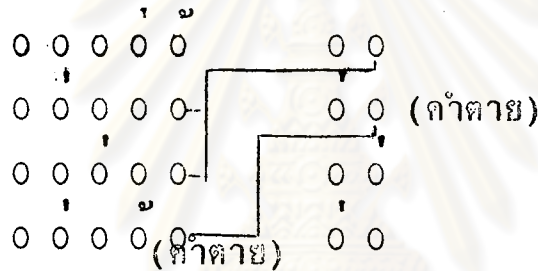
1 พระยาตรัง, เรื่องเดิม, หน้า 77.

2 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบรมราชาธิบายในการประพันธ์ (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2470), หน้า 21.

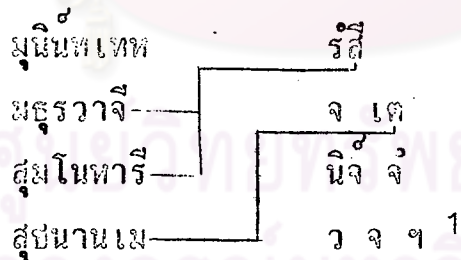
พ. ๓ ประมวลฎมารค ได้นำมาดัดแปลงเป็นโคลงคั้น คือ มีโทคู่ มีลักษณะเป็นดังนี้:

โคลงสินธุมาลี

เป็นกาพย์โบราณที่มีอยู่ในตำราภาพสารวิลาสินี มีลักษณะเหมือนโคลงสี่ชื่อว่า สินธุมาลี แปลว่า ระเบียบคำกล่าวประหนึ่งระเบียบคลื่นในแม่น้ำ บทหนึ่งมี 28 คำ บาทละ 7 คำ ลักษณะสัมผัสเป็นแบบโคลงสี่สุภาพ พ. ๓ ประมวลฎมารค ได้เติมเอกโทอย่างโคลงคั้นเข้าไป ทำให้มีเอกโท และกะ เป็นอย่างโคลงคั้น แต่สัมผัสเป็นอย่างโคลงสี่สุภาพ และให้สัมผัสระหว่างคำที่ 7 บาทที่ 2 กับคำที่ 5 บาทที่ 4 เป็นสัมผัสคำตาย ดังแผนต่อไปนี้ :

โคลงคั้นสินธุมาลี ของ พ. ๓ ประมวลฎมารค แปลงจากโคลงสินธุมาลีในตำราภาพสารวิลาสินี ซึ่งมาเขียนใหม่ให้เป็นรูปโคลงได้ว่า :-

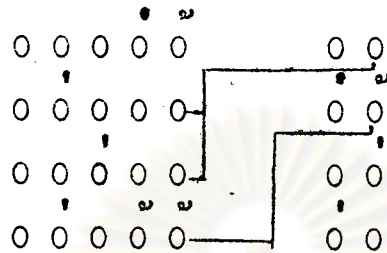

โคลงสินธุมาลา

ปรากฏโคลง 2 บท ในหนังสือมูลบทบรรพกิจ ของ พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) ซึ่ง พ. ๓ ประมวลฎมารค ได้อธิบายว่า เป็นโคลงชื่อ

1 " คัมภีร์ภาพสารวิลาสินี ", ชุมนุมตำรากลอน ฉบับหอสมุดวชิรสถาน (พระนคร : อู่เรือการค้าคุรุสภา, 2504) หน้า 158.

สินธุมาลา มีจำนวนคำ 28 คำ และมีลักษณะเอกโทอย่างโคลงชั้น คือ มีโทคู่ และสัมผัสเป็นอย่างโคลงสี่สุภาพ มีรูปแบบดังนี้ :

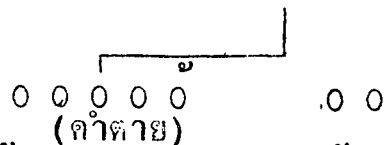

โคลงชั้นสินธุมาลา ตามแบบของ พ. ๓ ประมวลวรรค ก็เหมือนโคลงชั้นสินธุมาลาที่ท่านแปลงมานั่นเอง เพียงแต่ โคลงชั้นสินธุมาลามีสัมผัสคำตาย แต่โคลงชั้นสินธุมาลาสัมผัสโทคู่ แต่โคลงทั้งสองชนิดนี้ไม่ได้อยู่ในทำเนียบโคลงหรือหนังสือคำประพันธ์เล่มใด แม้โคลง 2 บทที่ปรากฏในหนังสือมูลบทบรรพกิจ พระยาศรีสุนทรโวหารก็ได้เรียกชื่อว่าเป็นโคลงชั้นสินธุมาลา^๑ จึงถือว่าโคลงชั้นสินธุมาลาและโคลงชั้นสินธุมาลาเป็นโคลงที่ พ. ๓ ประมวลวรรค คัดแปลงขึ้นเป็นส่วนตัว และได้นำมาแต่ง นิราศของนายโต๊ะ ๗ ทำช้าง ซึ่งเป็นนิราศสั้นๆ หลายตอน แต่งด้วยโคลงชั้นบาง โคลงสี่สุภาพบาง ตางชนิดกัน.

โคลงชั้นทั้งสองชนิดแต่งเป็นแบบโทแยก หรือ โทคู่ก็ได้เช่นโคลงชั้นชนิดอื่นสำหรับโคลงชั้นสินธุมาลา ซึ่งมีลักษณะพิเศษ คือ โทคู่ ถ้าจะให้เป็น โทแยกก็เปลี่ยนบาทที่ 4 เป็น

ส่วนโคลงสินธุมาลา ถ้าจะให้เป็นโทแยก ก็เลื่อนสัมผัสคำตายไปอยู่ที่ คำที่ 3 ในบาทที่ 4 เป็น

และบาทที่ 4 จะมีสร้อยแยกกันหรือติดกันก็ได้

¹ อ่านเพิ่มเติม พ. ๓ ประมวลวรรค, แต่งโคลงคำสำหรับประมวลวรรค, (พระนคร : แพร่พิทยา, 2510), หน้า 230-256.

2.2.2 นิราศคำกลอน

นิราศที่แต่งด้วยกลอน ไปกลอนเพลงยาว คือ ชนชั้นกษัตริย์ ว่า "นิราศ....." และวรรคสุดท้ายจะจบด้วยคำว่า "เอ๋ย" / นิราศประเภทนี้จะไม่มี ราชสดุดี บทสรรเสริญ หรือขอพระเกียรติพระมหากษัตริย์ บทชมความงามของ บ้านเมือง แต่จะเริ่มบทนิราศด้วยการบอกสาเหตุของการแต่ง จุดหมายปลายทาง หรือบางทีบอกเวลาที่แต่งไว้ด้วย นิราศคำกลอนเป็นนิราศที่มาเริ่มนิยมกันมากสมัย รัตนโกสินทร์ (แต่นิราศของ เก้าที่แต่งสมัยอยุธยา ก็มี ได้แก่ นิราศภูเขา หรือ ราชชา พิลาป สันนิษฐานว่าเป็นส่วนหนึ่งของบทพากย์เรื่องรามเกียรติ์ แต่งเป็นภาพยี่ 16 และอันที่หลายชนิด ไม่ทราบว่าใครเป็นผู้แต่ง และแต่งสมัยใด เนื้อความเป็นตอน ที่พระรามและพระลักษมณ์เดินทางอยู่ในป่าตามหานางสีดาที่ถูกหนุมานลักเอาตัวไป มีพลร้ายรวมพิลาปอย่างไพเราะ สำนวนโวหารที่ใช้เก่าประมาณสมัยสมเด็จพระ นารายณ์มหาราช โดยเทียบจากวรรคคำสมัยนั้น เช่น สมุทรโฆษ ตอนเป็น บทนิพนธ์ของพระโหราธิบดี และตอนพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระนารายณ์ มีภาพยี่ 16 บางตอนไปปรากฏเป็นตัวอย่างฉันทในหนังสือจินดามณี ของพระโหราธิบดี)

นิราศคำกลอนของเก้า คือ เพลงยาวหม่อมพิมเสน หรือ นิราศเพชรบุรี เป็นกลอนนิราศเรื่องเดียวในสมัยอยุธยา และสันนิษฐานว่า จะเป็นนิราศกลอนเรื่องแรกด้วย มีบทรวมอยู่ในเพลงยาวสังวาส ไม่ได้แยกเป็น เรื่องนิราศต่างหาก นิราศคำกลอนในตอนแรกๆก็รวมอยู่ในเพลงยาวสังวาสทั้งนั้น เช่น นิราศรบพม่าทางดินแดง พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า จุฬาโลก เมื่อเสด็จยกทัพหลวงไปปราบพม่าชาติที่ตำบลท่าดินแดง ปีมะเมีย พ.ศ. 2329 เพิ่งจะมาแยกออกเป็นนิราศเรื่องหนึ่งต่างหากในสมัยรัชกาลที่ 5

แห่งกรุงรัตนโกสินทร์¹ ความสัมพันธ์ระหว่างเพลงยาวและนิราศคำกลอน มีความใกล้เคียงกันมาก เพราะมีลักษณะคล้ายคลึงกัน ซึ่งจะกล่าวต่อไปโดยละเอียดในเรื่อง วิจารณ์การของนิราศ

การแต่งนิราศสมัยรัตนโกสินทร์ มีคตินิยมอยู่ 2 เรื่อง คือ ถ้าแต่งเป็นโคลงก็ดำเนินรอยตาม ก่ำสรวดโคลงคนและนิราศนรินทร์ โดยถือว่าโคลง แต่งยาก ส่วนศัพท์ของเพลงยาวอย่างที่เล่นกันตอนปลายสมัยอยุธยาถึงต้นรัตนโกสินทร์ก็แต่งนิราศเป็นคำกลอน ในกระบวนศัพท์แต่งนิราศเป็นคำกลอนสุภาพ ในสมัยรัชกาลที่ 2 และที่ 3 ที่มีชื่อเสียงมากที่สุดคือ สุนทรภู่ โด่งดังนิราศไวหลายเรื่อง ทำให้ความนิยมในการแต่งนิราศคำกลอนเริ่มแพร่หลายมากขึ้น และถือเอานิราศของสุนทรภู่เป็นแบบฉบับ นิราศคำกลอนของสุนทรภู่มี 7 เรื่อง คือ นิราศเมืองแกลง (ค.ศ. 2350) นิราศพระบาท (ปลาย พ.ศ. 2350) นิราศภูเขาทอง (พ.ศ. 2371) นิราศวัดเจ้าฟ้า (ราว พ.ศ. 2375) นิราศอิเหนา นิราศพระประธม (พ.ศ. 2385) นิราศเมืองเพชร (ระหว่าง พ.ศ. 2388 - 92) ความนิยมในการแต่งนิราศคำกลอนในยุคหลังๆเพิ่มมากขึ้นทุกที เป็นเพราะวิจารณ์การ และความนิยมในการแต่งคำประพันธ์ประเภทร้อยกรองของไทยเปลี่ยนไป สามารถแต่งกลอนให้เป็นวรรณคดีที่มีคุณค่าเทียบเท่าโคลงและฉันทซึ่งถือว่าเป็นบทร้อยกรองอย่างสูง เพราะแต่งยาก ในสมัยต่อมาจึงไม่มีนิราศคำโคลงปรากฏมากนัก นิราศคำโคลงเรื่องสุดท้ายปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 7 คือ นิราศชะอำ พระนิพนธ์ของกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ จากนั้นกว้างแวงไม่พบโคลงนิราศเรื่องใดอีกเลย จนในสมัยปัจจุบัน (พ.ศ. 2511) มีโคลงนิราศของ พ. ๗ ประมวลมารด (หม่อมเจ้าจันทราธิราช รัชณี) แต่งแต่ง เป็นอย่างล้อเลียน (*parody*) + โคลงในบทแปล

* นิราศคำกลอนแตกต่างไปจากนิราศคำโคลงหลายด้าน นอกจากแบบของ

¹ สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า กรมหมื่นนครสวรรค์ศักดิพินิต, "คำนำ," ชีวิตและงานของสุนทรภู่ (พิมพ์ครั้งที่ 5, พระนคร: บรรณาคาร, 2515), หน้า 74.

การแต่งที่ไม่มีบทสรุปและขอพระเกียรติแล้ว เนื้อหาการพรรณนาในเรื่องก็ผิด
ไปควย เพราะในนิราศคำกลอน
เป็นบทพรรณนาการเดินทาง แสดงประวัติ ตำนาน สถานที่ต่างๆ และให้ความรู้
ทางด้านสังคม วัฒนธรรม มากกว่าจะเป็นการคร่ำครวญพรรณนาความรัก ความ
อาลัย อย่างในนิราศคำโคลง ทั้งนี้อาจจะเนื่องมาจากลักษณะบังคับของคำประพันธ์
ช่วยให้เป็นไปเช่นนั้น คำประพันธ์ประเภทกลอนแต่งง่าย เพราะบังคับเฉพาะสัมผัส
ไม่บังคับเอกโท และมีท่วงทำนองที่เหมาะสมในการพรรณนาความไปเรื่อยๆ และให้
รายละเอียดได้มากกว่า ซึ่งลักษณะบังคับทางฉันทลักษณ์และจำนวนคำในแต่ละโคลง
ไม่เอื้อต่อการพรรณนาเป็นนัยๆ ความนิยมในการแต่งคำประพันธ์ประเภทโคลง
คงจะเสื่อมความนิยมลงมากเพราะเหตุนี้ หากจะมีการแต่งนิราศในระยะหลังก็มัก
จะเป็นคำกลอนมากกว่าควยเหตุผลดังกล่าว หรือมีฉันทลักษณ์ที่แต่งเป็นร้อยแก้ว เช่น
นิราศนครวัด ของ สมเด็จพระราชาธิบดีจกนรินทร์ และนิราศลอนดอน ของ
หม่อมหลวง (ม.ร.ว. เสณีย์ ปราโมช) เป็นต้น

ลักษณะของนิราศคำกลอน สนับสนุนความเห็นที่ว่า นิราศเป็นบทประพันธ์
 ใช้แต่งแก้เหงา และใช้เวลาในระหว่างการเดินทาง พร้อมกับแทรกการพรรณนา
 คร่ำครวญ ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้เขียนจะพูดถึงขอบเขตของนิราศคำกลอนอย่าง
 กว้างๆ และจะขอยกตัวอย่างจากนิราศคำกลอนของสุนทรภู่เป็นส่วนใหญ่ และจาก
 นิราศในสมัยหลังบางเรื่อง เช่น นิราศนครวัด นิราศรอบโลก นิราศลอนดอน
 เป็นต้น

การพรรณนาการเดินทางในนิราศคำกลอนค่อนข้างละเอียด แทรกความคิด
เห็นและทัศนคติของผู้ประพันธ์ ให้ความรู้ด้านภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ขนบธรรม-
เนียมประเพณี และตำนานต่างๆ โดยเฉพาะนิราศคำกลอนของสุนทรภู่ เป็นที่นิยม
ยกย่อง เพราะนอกจากจะอ่านไพเราะเนื่องจากความราบเรียบกลมกลื่นในรสสัมผัส
ตามกระบวนกลอนแล้ว ยังได้ความรู้ในเรื่องต่างๆอีกด้วย เพราะสุนทรภู่เป็นคนช่าง
สังเกต และถ่ายทอดสิ่งที่เห็นลงในคำประพันธ์อย่างเห็นภาพพจน์ เช่น สุนทรภู่เล่า

เรื่องชีวิตแมงดา ในนิราศเมืองแกลงว่า

โอดึกเห็นเอนกหมู่แมงดา
เขากบัตว์พิงไวกกลางน้ำ
พอเมียดายฝ่ายพวกบรลลย

ตัวเมียมมาตัวลอยเพียว เล็มไคไล
ระลอกฆ่าสาครชคไทคคชย
โอเหมือนใจพิพรภภณ 1

และพรรณนาถึงชีวิตของปูเปี้ยวไว้ในนิราศเมืองเพชร ทำให้เรารู้กิจกรรมชีวิตของสัตว์เล็กๆพวกนี้ให้ชัดเจน

โอเอนกปูไม่มีสิ่งคิระระ
ไม่มีเลือกเชือกตะปะแตมัน
มันเมียดออกลอกคราบไปคาบเหยื่อ
ระวังคูดูประจำทุกค่ำเช้า
ถึงที่พิงตัวลอกพ้อออกคราบ
จึงเกิดไชไรตัวเพียวยวเยย

เพาระกะกอมโกงโม่งโคงยัน
เป็นเพศพันธุ์ไรตัวเพราะมัวเมา
เอามาเผื่อภรรยาเมคตาเขา
อดสาห์เผ่าฟุ้งฟักเพราะรักเมียด
เมียดมันคาบคิบเนื้อเป็นเหยื่อเสียด
ยังแต่เมียดเคลออยคลออยชนลอยแพ 2

เมื่อมาถึงอยุธยาเมืองหลวงเก่า เมื่อครั้งเดินทางไปมนัสการพระพุทธบาท ได้เห็นทรากปรักหักพัง ก็แสดงความรู้สึกใจหายเสียดายอดีตที่เคยรุ่งเรือง มาแพลงับด้วยฝีมือข้าศึก...

อนิจจาธาณินสิ้นกษัตริย์
แมกรุ่งยังพรั่งพร้อมประชาชน
มโหรืปี่กลองจะกองกีก
กูพารานาคิดอนิจจัง

เหงาสงัดเงียบไปคังไพรสสพ
จะสับสนแม่เสียดึงเวียงวัง
จะโครมครึกเซ่งแซ่ควยแตรสังย
ยังไคหังแต่เสียดึงสกุณา

1 สุนทรภู่, "นิราศเมืองแกลง," ชีวิตและงานของสุนทรภู่ (พิมพ์ครั้งที่ 5, พระนคร: บรรณาการ, 2515), หน้า 93.

2 สุนทรภู่, "นิราศเมืองเพชร," หน้า 241.

ทั้งสองฝั่งแผ่นดิน แอม แอม แอม
 แต่ปู่ยายเราทาน เลามา
 กษัตริย์สืบสุริยวงศ์ดำรงโลก
 เราเห็นขยับยั้ง แตรอยกัฟลอยเพลิน
 กำแพงรอบขอบคูกูกูลึก
 ยิ่งใหม่ขามเขาเอาเวียงชัย
 หรือธานีสิ้นเกลท้งเกิดยุค
 เหมือนทุกวันนี้แล้วไม่คิดนาคาย

ชะคาคกสู่อุสินพระชั้นชา
 เมื่อแรกครึ่งศรีอยุธยาจักรี
 ระงับโตกลุ่ยสุกจะสรรเสริญ
 เสียตายเกิดมาเกินนานอยใจ
 ไม่นาคีกอ้ายทมาจะมาได้
 โอออย่างไรเหมือนบุรีไม่มีชาย
 ไพร่รุกกรบโตตั้งใจหมาย
 ให้ใจทวยหวนหวนถึงจันทร์ดวง 1

นอกจากนี้สุนทรภู่ยังให้ความรู้เรื่องตำนานสถานที่ต่างๆ เช่น ตำนานคำบล
 สามโลก นิทานพื้นบ้าน เรื่องพระชากงพระยาพาน เป็นต้น

ถึงจะเป็นนิราศคำกลอน สุนทรภู่ก็มีไต่ละหึ่ง "แบบฉบับ" ที่นิยมกันในนิราศ
 คำโคลง คือ การนำชื่อสถานที่ที่ผ่านไป พรรณาเชื่อมโยงกับความรู้สึกคร่ำครวญ
 เช่นชื่อ บางจาก บางเขน สามปลื้ม เกษเรียบ สำโรง ฯลฯ บทเปรียบ
 เหล่านี้มักจะคล้ายๆกัน อาจจะมีสาเหตุมาจากการยึดถือแบบฉบับของกวีรุ่นก่อน
 ประการหนึ่ง ส่วนอีกประการหนึ่ง เป็นเพราะอาศัยความหมายของชื่อตำบลเหล่า
 * นี้เอง กลอนนิราศของสุนทรภู่ได้รับยกย่องมากในเชิงการเปรียบเทียบ มีโวหาร
 คารมคมคาย ความเปรียบลึกซึ้งและกินความหมายกว้าง และถึงจะบรรยายสถานที่
 นั้นซ้ำอีกในนิราศเรื่องอื่นๆ ขอความก็ไม่ซ้ำกันเลย สุนทรภู่มักแสดงความคิดในเชิง
 * ปรัชญาชีวิต ซึ่งไม่ปรากฏมากนักในนิราศคำโคลง ตัวอย่างแสดงความหมายลึกซึ้ง
 ในความเปรียบของสุนทรภู่ ได้แก่ ครึ่งไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ ในนิราศพระปฐม
 กล่าวถึงโรงที่บ่ออ้อยว่า น้ำอ้อยที่เขาบ่บ่อออกมาเหมือนน้ำตาที่หลั่งออกมาด้วยความ
 เศร้าโศก เห็นชาวขามเขาโหมไฟเคียวน้ำอ้อย ก็รุ่มร้อนเหมือนคังไฟกำลังเผา

1
 สุนทรภู่, "นิราศพระบาท," หน้า 120 - 1.

ผลภายในหัวใจของเขา และยิ่งให้ปรัชญาชีวิตอีกว่า น่าใจคนเหมือนคนน้อย ตอนแรกหวาน ไปถึงปลายก้นกรอย ต้องพบให้เหล็กทั้งลำ จึงจะหวานทรวงก้นคิ สุนทรภูกล่าว เป็น เปิงประยัค เคยกล่าวเรื่องน่าใจคนไว้ในหนังสือที่แต่งหลายเล่มว่า เมื่อเวลาตกยากจะหันหน้าใจจากใครไม่ได้เลย ไม่เหมือนเมื่อครั้งยังรุ่งเรือง ความที่กล่าวมาข้างต้นอยู่ในกลอนที่ว่า

อันลำออยยอຍยับ เหมือนกับอก
เขาไหมไฟในโรงโหมงควัน
โอน้ำในใจคน เหมือนคนน้อย
ต้องหันพิบหนีแบกไหเหล็กกล้า

น้ำออยคก เหมือนน้ำตาพิกวาชน
เหมือนนอนนอกกลุ่มมธุระกำ
ข้างปลายกรอยซีกมีมไม่อิมหน้า
นั้นแหละน่าใจจะหวานเพราะจวนเจือ

เมื่อไปถึงบางพรหมก็พรรณนาไว้ว่า

ถึงบางพรหมหม่อมอยู่สี่ทิศ
ทุกวันนี้มีมนุษย์อยู่ชุกชวา

คนรู้จักแจ้งจิตทุกทิศ
เป็นรอยหน้าพินหน้ายิ่งกว่าพรหม

นิราศคำกลอนของสุนทรภู่ มีลักษณะต่างไปจากนิราศคำโคลงอีกประการหนึ่ง คือ แต่งทำนองบันทึกส่วนตัว เราสามารถเรียนรู้ประวัติของกวีได้จากหนังสือนิราศเหล่านี้ สุนทรภู่เป็นกวีที่แต่งหนังสือไว้มาก และหลายประเภท ทั้งนิราศ บทละคร สุภาษิต บทเห่กล่อม ฯลฯ แต่สุนทรภู่สอดแทรกเรื่องราวในชีวิตไว้มากกว่าในบทประพันธ์อื่นๆ เช่น เรื่องผู้หญิงในนิราศ เราจะทราบว่าสุนทรภู่มีภรรยาหลายคน มีชื่อ นิม จัน มวง เป็นต้น และสุนทรภู่รำพันความคิดถึงใจภรรยาทุกคน แต่ในนิราศคำโคลงแทบจะมีจุดมุ่งหมายในการพรรณนาคร่ำครวญมากกว่าการพรรณนาโวหาร ก็ไม่มีกวีใครระบุชื่อภรรยา หรือคู่รักอย่างชัดเจนเลย ในกำสรวลโคลงชั้น กลาวถึง

¹ สุนทรภู่, "นิราศพระประธม" หน้า 227.

² สุนทรภู่, "นิราศวัดเจ้าฟ้า," หน้า 193.

ชื่อ ศรีจุฬาลักษณ์ 2 ครั้งจนนักปราชญ์กวีในรุ่นโบราณ เชื่อว่า กำสรวลโคลงกั้น
เป็นนิราศที่ ศรีปราชญ์ แต่ง เมื่อจากศรีจุฬาลักษณ์ไปเมืองนคร ฯ ดังตัวอย่างที่พระยา
ทรงอ้างในโคลงนิราศพระยาทรง บทที่ 119 ว่า

ศรีปราชญ์นิราศท้าว จุฬาลักษณ์

และในนิราศนรินทร์ โคลงบทที่ 123 ว่า

กำสรวลศรีปราชญ์พอง เพรงกาล
จากจุฬาลักษณ์เลาญ สวาทแล้ว

แต่ชื่อ จุฬาลักษณ์ ที่กล่าวถึง เป็นเพียงตำแหน่งสนมเอกในสมัยสมเด็จพระ
พระนารายณ์เท่านั้น จะมีชื่อจริงว่าอย่างไรก็ไม่ทราบ พ. ๓ ประมวลุมารค ได้
ให้ความเห็นในเรื่องนี้ไว้ว่า

ศรีจุฬาลักษณ์เป็นตำแหน่งสนมเอก ที่มีออกชื่อในพงศาวดารและวรรณคดี
ดูเหมือนมีอยู่ 3 คน คือ นางนพมาศ (ในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ)
ศรีจุฬาลักษณ์ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ และบาทศรีจุฬาลักษณ์ในกำสรวล-
โคลงกั้น สามคนนี้จะเป็นคนเดียวกัน หรือสองคน หรือสามคน เป็น
ประเด็นใหญ่ . . . นอกจากนี้ คำว่า "จุฬาลักษณ์" มีใช้ในวรรณคดี
เรื่องอื่นๆด้วย แปลว่า หูจิ้ง เหมือนคำว่า "เนื้อเย็น" . . . 1

ส่วนในนิราศเล่มอื่นๆ เมื่อมีการคร่ำครวญถึงผู้หญิง ก็มีได้ระบุชื่อ แม้
จะยกย่องว่างามจนไม่อาจฝากใครไว้ได้ ไม่ว่าเทวดาอินทรพรหมที่ไหนเห็นนางก็
ยอมเกิดความปรารถนาทั้งนั้น การที่กวีพรรณนาเช่นนี้ไม่ได้ถือว่าเป็นการตลกขบขัน
ว่าโลเล ใจง่าย แต่เป็นการสรรเสริญความงามวาโยดั่งเหลือเกิน ขณะเดียวกัน
ก็ทำให้สำนึกถึงความเป็นผู้หญิงวาออนแอ ป้องกันตนเองไม่ได้ ดังนั้นถ้าจะให้นาง

1 พ. ๓ ประมวลุมารค หม่อมเจ้าจันทราธิราชุ รัชนี (ผู้รวบรวม),
"คำสรวลสมุทร," กำสรวลศรีปราชญ์ - นิราศนรินทร์ (พระนคร: แพร่พิทยา, 2502),
หน้า 369.

สงวนกาย สงวนใจ ไว้อยู่ เขา จะต้องอาศัยใจของเธอเองเป็นที่พึ่ง

บทพรรณนาในโคลงนิราศจึงมีความหมายลึกซึ้ง มีการเลือกเพี้ยนคำ
ความหมาย เสี่ยง ให้สอดคล้องกับอารมณ์ ผู้หญิงที่คร่ำครวญถึงมีลักษณะเป็นนาง
ในวรรณคดีมากกว่าคนจริง แม้วีจะพยายามทำให้ผู้อ่านเห็นว่า เป็นคนจริงก็ตาม
ผิดกับนิราศกลอน ผู้หญิงที่วิพรรณนามักจะเป็นคนจริง และมีความสัมพันธ์กันอย่าง
ลึกซึ้ง เป็น สุนทรภู่พูดถึง จันทร์ ม่วง จิว และนิม ผู้เป็นภรรยา หม่อม
ราโชทัยก็คร่ำครวญถึงภรรยาในนิราศลอนดอน "แสงทอง" ก็รำลาลูกเมียในนิราศรอบ
โลก ส่วนสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ไม่ได้ทรงคร่ำครวญถึงพระมเหสีเมื่อ
คราวเสด็จไปทัพที่ชาติดินแดน แต่ทรงคร่ำครวญถึงสาวสนมต่างๆว่า

แสนรักสุดรักภริยาสม
ทุกอนงค์พรงลักษณะอนสุนทร
สถาพรพูนสวาสดีสวัสดิ์

แต่น่าแปลกที่ในตอนท้าย ผู้แต่งบางท่านมักจะบอกว่าที่คร่ำครวญมาไม่ใช่
ผู้หญิงจริง เป็นเพียง "นางในนิราศ" เท่านั้น เช่นที่สุนทรภู่เขียนไว้ในนิราศ
ภูเขาทองว่า

ไปจะมีที่รักสมัครมาค แรมนิราศร้างมิตรพิสมัย
ซึ่งครวญคร่ำทำที่พิพรโไร ตามนิสัยกาพย์กลอนแต่ก่อนมา 1

ซึ่งนับว่าแปลกอยู่เหมือนกัน ที่ผู้แต่งพวกหนึ่งพยายามจะกล่าวถึงความสัมพันธ์
อันลึกซึ้งระหว่างเขาและนางที่เขารำพันถึง แต่ก็ไม่บอกชื่อเสียเรียงนาม หรือ
ยศฐานบรรดาศักดิ์ให้รู้กันว่าเป็นใคร ทำที่ราวกับว่า เป็นภาพผู้หญิงที่คิดฝันขึ้นเอง
แต่ก็อีกพวกหนึ่งกล่าวรำพันถึงภรรยาในชีวิตจริง แล้วกลับสรุปลงว่าที่คร่ำครวญมา
ทั้งหมดเป็นเพียงการกล่าวอย่างเคยปากเท่านั้น ไม่ไปเรื่องจริง

1 สุนทรภู่, "นิราศพระบาท," ชีวิตและงานของสุนทรภู่, หน้า 155.

ในเรื่องนี้อาจจะอธิบายได้ว่า เพราะกวีในสมัยโบราณถือว่า นิราศ เป็นบทประพันธ์ที่แต่ง เพื่อแสดงความในใจของคน เป็นเรื่องส่วนตัว การคร่ำครวญพรรณนาเป็นความรู้สึก "พิเศษ" ที่มีต่อผู้หนึ่งคนหนึ่ง และเป็น "สาร" ที่เขียนขึ้นเพื่อให้อีกผู้หนึ่งคนนั้นโดยเฉพาะ ไม่ใช่เรื่องที่แต่งให้คนทั่วไปอ่านอย่าง ในนิราศสมัยหลัง จึงไม่ต้องการแสดงให้รู้โดยเปิดเผยว่าเป็น "สาร" ของใคร คร่ำครวญถึงใคร

นิราศคำกลอนโดยทั่วไปมักจะเลียนแบบกระบวนกลอนของสุนทรภู่ คือ สัมผัสในแพรวพราวโดยเฉพาะสัมผัสสระ (เดิมเรามักถือว่าสัมผัสสระคือสัมผัสนอก สัมผัสในมักจะเป็นสัมผัสพยัญชนะ กลอนของสุนทรภู่จึงมีรสแปลกกว่าของผู้อื่น)

นิราศอีกประเภทหนึ่งที่มีเนื้อความต่างออกไป คือ นิราศเกี่ยวกับการเดินทาง ไปต่างประเทศ ซึ่งไม่มีเรื่องใดแต่งเป็นโคลง ส่วนใหญ่มักจะแต่งด้วยกลอน เป็น นิราศรอบโลก ของ "แสงทอง" นิราศลอนดอน ของ หม่อมราโชทัย เป็นต้น ที่แต่งเป็นร้อยแก้วก็มี นิราศนครวัด ของ สมเด็จพระราชาธิบดี ฯ และนิราศลอนดอน ของ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช นิราศคำกลอนที่กล่าวถึงนี้ ต่างจากนิราศคำกลอนโดยทั่วไป เนื่องจากสภาพสถานที่และสิ่งพบเห็นแตกต่างออกไปมาก แม้วาระวณกลอนและลีลาการประพันธ์จะยึดเอาแบบของสุนทรภู่เป็นหลักก็ตาม แต่ใจความของเนื้อเรื่องเป็นบันทึกการเดินทางโดยละเอียด เป็นทำนองที่ฝรั่งเรียกว่า *diary* หรือ *memoire* ความแปลกใหม่ของสิ่งพบเห็นทำให้ลักษณะการพรรณนา แปลงไปกว่าเดิม การคร่ำครวญถึงภรรยา บทชมชมธรรมชาติ และการรำพันถึงสิ่งต่างๆให้สอดคล้องกับการแสดงความรักความคิดถึงผู้หนึ่งมีอยู่น้อยมาก บทพรรณนาทำนองนี้มีอยู่บ้าง ก็เป็นการ "เติมเข้ามา" มากกว่าเกิดจากความรู้สึกจริง จึงขาดความประทับใจ ขาดอารมณ์ลึกซึ้ง ที่จะทำให้ผู้อ่านรู้สึกคล้อยตามไปด้วยการคร่ำครวญจึงเป็นไปอย่างผิวเผิน บางที่ยกเอาบทกลอนที่บรรพกาลแต่งเอาไว้มาแทรกในนิราศของตน เช่น หม่อมราโชทัยยกเอากาพย์เห่เรือของ เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ทรงไว้เป็นกาพย์ทอโคลงมาแปลงให้เป็นกลอนว่า

ปลาแกมขำขำใจคนผู้ใดครอง	แต่แกมนองขำเพราะชมภิมข่มข่ม
ปลาตางเบื่อนเหมือนแม่เบื่อนทำเงื่อนงอน	ปลากรายว้ายคล้ายกรเจ้ากริดกราย
ตะเพียนทองคังฟ้องไปเพียรพาก	สุคแสนยากกว่าจะสมอารมณ์หมาย
ปลานวลจันทร์แลลวนนวลทั้งกาย	ยังไม่คล้ายพราหมสงวนนวลละออง
ปลาเทพาเหมือนฟ้าเจ้ามาไว	กระแทกแหางใหญ่ทั้หมอง
ปลาเนื้ออ่อนแค้นตามทำนอง	อันเนื้อน้องอ่อนน้อมน้้มคังนวม 1

การกระทำเช่นนั้นเป็นการทำลายคุณค่าทางวรรณคดีไปบ้าง ในแง่ที่วิโมขิต
 ความคิดริเริ่มเป็นของตนเอง แต่ในขณะที่เดียวกันก็เป็นการยกย่องวรรณคดีของเดิม
 ซึ่งวิจารณ์ไว้พอเพราะมากจนวิรูณหลังถ่ายถอดเอาไว้ ซึ่งที่พรรณปลาที่เจ้าฟ้ากุ้ง
 พรรณนาเป็นปลาน้ำจืด ที่หม่อมราโชทัยจะไม่พบในระหว่างล่องเรือไปในทะเลเป็น
 แฉ ในระหว่างการเดินทางไปยุโรปในฐานะลามของคณะทูตไทยนี้ หม่อมราโชทัย
 ได้เขียน "จดหมายเหตุบันทึกการเดินทาง" ขึ้นทุนเกล้าถวายพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย มีลักษณะเป็นบันทึกเหตุการณ์ในแต่ละวัน สันนิษฐานว่า
 บันทึกจดหมายเหตุฉบับนี้จะ เป็นเค้าโครงให้แต่งนิราศลอนดอนขึ้นโดยอาศัยข้อความที่
 จดเอาไว้

บทนิราศที่นับว่าทันสมัยที่สุดในกระบวนการใช้คำประพันธ์ คือ นิราศที่แต่ง
ด้วยร้อยแก้ว นิราศที่สำคัญและมีชื่อเสียง คือ นิราศนครวัด ของสมเด็จพระ-
ยาดำรง ฯ นิราศนี้ไม่ได้แต่งด้วยร้อยแก้วอย่างเดียว หากแต่มีบทกลอนยาว 13
คำกลอน แต่งนำในตอนต้น เป็นกลอนเพลงยาวซึ่งมีข้อความที่แถลงให้ทราบว่า
เหตุใดจึงนิพนธ์เป็นร้อยแก้ว

1 หม่อมราโชทัย (ม.ร.ว. กระจ่าง อิศรางกูร ฯ), นิราศลอนดอนและ
จดหมายเหตุหม่อมราโชทัย (พิมพ์ครั้งที่ 10, พระนคร: คลังวิทยา, 2508), หน้า 26.

.....
 แต่คิดกลอนเพลง เป็ลเหลือกำลัง
 ควบกลาวกลอนไม่สั้นที่ค้ออกกยัดของ
 มีกลอนนำลัคนิด เหมือนคิดแวว
 มีฉะนั้นจะว่าไมใช่นิราศ
 จึงแต่งไว้พอเห็นเป็นพยาน

.....
 จะแต่งซึ่งนับปีก็มีแล้ว
 เห็นจะต้อง เรียบเรียง เพียงร้อยแก้ว
 พอเนื่องแนวแบบนิราศปราชญ์โบราณ
 ด้วยเหตุหาคำกลอนอักษรสาร
 ขอเชิญอ่านเนื้อเรื่องเนื่องไปเพอญ ¹

ในตอนที่เป็นร้อยแก้วที่ทรงบันทึกอย่าง เป็นประจำทุกวัน เล่าเหตุการณ์ที่
 เกิดขึ้นและภารกิจที่ทรงกระทำในแต่ละวัน มีลักษณะเหมือนจดหมายเหตุการณ์เดิน-
 ทาง แต่ผู้แต่งทรงเรียกว่า เป็นนิราศ

การจะเข้าใจลักษณะของหนังสือนิราศให้ดีขึ้น เราควรมีความเข้าใจใน
 เรื่องวิวัฒนาการของนิราศด้วย เพราะถ้าจะเปรียบเทียบหนังสือนิราศสมัยอยุธยา
 และรัตนโกสินทร์ ว่าสมัยใดจะแต่งได้ไพเราะกว่ากันนั้น ย่อมไม่อาจจะเปรียบเทียบ
 ได้ เพราะสำนวนภาษา ลักษณะคำประพันธ์ และ จุดมุ่งหมายของผู้แต่ง เปลี่ยน
 ไปตามยุคสมัย แต่มีลักษณะเด่นของหนังสือ ประเภทนี้ ที่หนังสืออื่นๆไม่มี คือ
 มีการเดินทาง และการคร่ำครวญ

2.3 ส่วนต่างๆของนิราศ

นิราศที่จะจัดแบ่งออกเป็นส่วนต่างๆได้คือ นิราศคำโคลง มีลักษณะที่ผิดไป
 จากคำประพันธ์ประเภทอื่นๆ เช่น ที่แต่งด้วยภาพยหอโคลง กลอน หรือ ฉันท
 หรือ ร้อยแก้ว เพราะนิราศคำโคลงมีลักษณะเป็นจดหมายหรือเรียงความที่ดี ซึ่ง
 แบ่งได้อย่างคร่าวๆเป็น 3 ตอน คือ คำนำ เนื้อความ และบทสรุป อาจจะเนื่อง

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, นิราศนครวัด (พระนคร: คลังวิทยา,
 2495), หน้า 4.

มาจากนิราศแต่เดิมไม่ได้แต่งให้เป็นเรื่องอ่านเล่นในหมู่นักทั่วไป แต่แต่งเป็น "สาร" ส่วนตัวใหญ่ทุกศัพท์เฉพาะหนึ่ง อย่างที่กำสรวัดโคลงคั่นจบลงด้วยโคลงว่า

สารนุษย์แบบไว	ในหมอน
อย่าแผ่ชวาทรวเอา	อ่านเพลิน
ขามนอนนาฎกเอานอน	เป็นเพื่อน
กั้นคำอย่าไต่เวน	วางใจ ฯ

บทนิราศคำโคลงที่สลับบุรุษแบ่งออกเป็น 3 ส่วนด้วยกัน ซึ่งนิราศที่แต่งด้วยคำประพันธ์อย่างอื่น แบ่งออกเป็นส่วนๆเช่นนี้ไม่ได้ เพราะมีเพียงส่วนเดียวคือ บทนิราศ ส่วนต่างๆทั้ง 3 ส่วนนั้น ได้แก่ :

3.1 รายสวดและโคลงชมบ้านเมือง รายสวดเป็นรายสั้นๆนำหน้า

โคลง เนื่องความกล่าวยกย่องพระมหากษัตริย์ และอำนาจของบ้านเมือง เป็นความนิยมในการแต่งคำประพันธ์ประเภทโคลงและฉันท มีกัมบัตไหวจร หรือบทสวดอิติปิโส กล่าวนำเสียก่อน รายที่แต่งอาจเป็นรายคนหรือรายสุภาพแล้วแต่ชนิดของโคลงที่ใช้ในการนิพนธ์เรื่อง เช่น คำสรวัดโคลงคั่น แต่งด้วยโคลงคั่น ก็มีรายสวดเป็นรายคน แต่การใช้รายสุภาพกับโคลงสุภาพ และรายคนกับโคลงคั่น ไม่ถือเป็นกฎเกณฑ์ตายตัว วรรณคดีบางเรื่องใช้รายสุภาพกับโคลงคั่นก็มี เช่น ในโคลงเฉลิมพระเกียรติรัชกาลที่ 2 ของพระยาตรัง แต่งขึ้นต้นด้วยรายสุภาพ แต่เนื้อความเป็นโคลงคั่นบาทกฤษณ์¹

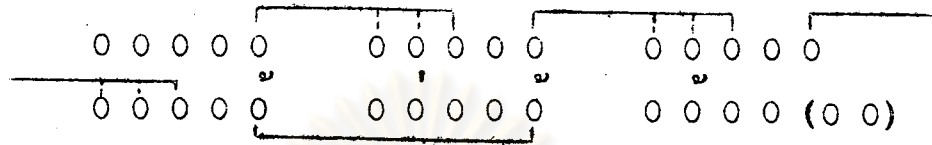
รายสุภาพและรายคนมีความแตกต่างกันในลักษณะของคำประพันธ์ดังต่อไปนี้

รายสุภาพ

กำหนดว่าแต่งเป็นวรรค วรรคละ 5 คำ คำสุดท้ายของวรรคหนึ่งสัมผัส

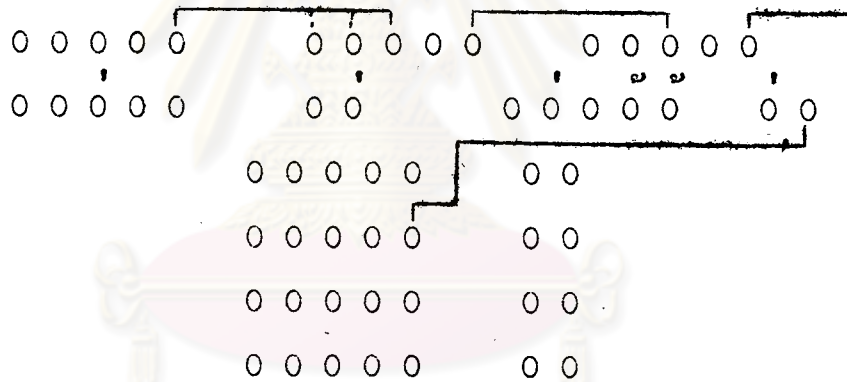
¹ พระยาตรัง, โคลงคั่นเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2468), หน้า 1.

กับคำที่ 1 ที่ 2 หรือที่ 3 ของวรรคต่อไป แต่เมื่อจะจบจะต้องจบลงด้วยโคลงสอง
สุภาพตามแผนดังนี้ :

รายคน

วรรคละ 5 คำ แต่งยาวเท่าใดก็ได้แต่เมื่อจะจบจะต้องจบลงด้วยบาท 3
บาท 4 ของโคลงคน คำสุดท้ายของรายจะต้องสัมผัสกับคำที่ 4 หรือที่ 5 ของ
บาทที่ 2 ของโคลงในบทต่อไปด้วย รายคนมีแผนดังต่อไปนี้ :

ตัวอย่างรายคน

"ศรีสีหวิจิตร นครควรชม ไกรพรทมรงงสรรด สวรรคแดงแดง
แย้มพนแผนพสุธา มหาคิลกภ นพรัตนราชธานี บุรีรมย์เมืองมิ่ง แลวแฮ
รามเศรไททาวคง แต่งเอง" 1

1 สัมเด็จพระราชาคารง ๆ, ประวัติและโคลงกำสรวลศรีปราชญ์ (พิมพ์
ครั้งที่ 4, พระนคร: ศิลปาบรรณาการ, 2513), หน้า 7.

หลังจากราชสุดคึกก็จะไปบทโคลงชมบ้านเมือง หรือขอเกียรติกรุง อย่าง
 หนึ่งนรินทร์อื่น เขียนไว้ว่า "เสด็จสารพระยศของ สรรเสริญ" โคลงที่ใช้ก็อาจ
 จะเป็นโคลงสี่สุภาพ หรือโคลงคันทวิวิธมาลี หรือโคลงคันทบาทกฤษณ์ชนิดใดชนิดหนึ่ง
 ขอความในราชสุดคึกและโคลงขอพระเกียรติกรุงเป็นทำนองเดียวกัน คือ ชมความ
 เจริญรุ่งเรืองของบ้านเมือง ความกล้าหาญของเจ้าเมืองและขุนทหาร ที่ทำให้
 อาณาจักรและดินแดนอื่นเกรงกลัวอุทฺธเดช และลงท้ายด้วยการถวายพระพรพระเจ้า
 แผ่นดิน พรรณนาละเอียดถึงความสวยงามและความเข้มแข็งของบ้านเมือง กล่าว
 ถึงป้อมค่ายคูประตูหอรบ และลงท้ายด้วยความเจริญรุ่งเรืองของพระศาสนา ชม
 โบสถ์ ระเบียบ วิหาร และเจดีย์ต่างๆ เป็นการแสดงให้เห็นว่า ประเทศชาติ
 บ้านเมืองเป็นปึกแผ่น และร่มเย็นเป็นสุข นักปราชญ์และกวีต่างๆจึงมีเวลารจนา
 วรรณคดีอันไพเราะ ไม่ว่านิราศจะแต่งขึ้นในสมัยใด บ้านเมืองที่กล่าวถึงจะใช้คำ
 เรียกว่า "อยุธยา" เพราะสมัยอยุธยา บ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองทั้งทางด้านศิลป-
 วรรณกรรม เป็นเวลายาวนานถึง 417 ปี รัตนกวีและวรรณคดีลำค่าได้เกิดขึ้นใน
 ช่วงเวลานี้เป็นจำนวนมาก นิราศนรินทร์ ซึ่งนายนรินทร์เบศร นิพนธ์ขึ้นในสมัย
 รัชกาลที่ 2 มีโคลงสุดคึกบ้านเมือง ซึ่งมีความหมายถึงกรุงเก่า ๆ ว่า :-

อยุธยาชลอมแล้ว	ลอยสวรรค์	ลงดา
สิงหาสน์ปรากฏครันบร-	เจ็ดหลา	
บุญพร่งพระหากสรรค	ศาสนรุ่ง	เรื่องแซ
บ้งอบายเบิกฟ้า	ฝึกพื้นใจเมือง	1

นรินทร์อื่นโดยยกของความงาม ความรุ่งเรืองของกรุงเก่า ๆ ว่า เปรียบ
 ประคองพระนครศรีอยุธยา เมืองหลวง เก่าอันสูญสิ้นแล้ว ไคลยเลื่อนจากสวรรค์
 มาสู่พื้นดิน ปรากฏให้เห็นอีกครั้งหนึ่ง พระที่นั่งและปรากฏซึ่งประดับด้วยแก้วมณี

1 นายนรินทร์เบศร (อิน), "นิราศนรินทร์คำโคลง," นิราศนรินทร์คำ
 โคลงและนิราศปลีกย่อย รวบรวมโดย พ. ฅ ประมวญมารค, (พระนคร: แพร่พิทยา,
 2513), หน้า 11.

รุ่งโรจน์สวยงาม เป็นเพราะกุศลผลบุญแต่ปางก่อนที่พระเจ้าแผ่นดินทรงทำนุบำรุงพระศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง พระศาสนาได้ช่วยปิดบังหนทางแห่งความชั่ว และชี้ทางสวรรค์ให้ ทำให้ประชาชนพลเมืองได้รับความผาสุก จิตใจแจ่มใสเบิกบาน

บทโคลงขอเกียรติกอง และความเจริญของศาสนา ในโคลงนิราศรุ่นแรก มักจะเป็นแบบฉบับให้กรุ่นหลังเลียนแบบ เพราะถือว่ามีควาไพเราะเป็นแบบฉบับ เช่นที่นายนรินทรธิเบศร์ เลียนแบบกำสรวลโคลงคืน จนอาจเทียบได้โคลงต่อโคลง และบนโคลงที่กล่าวมาแล้วนี้ ได้เลียนแบบจากโคลงกำสรวล บทที่ 1 ซึ่งมีข้อความดังนี้ :-

อยู่ชยายศยังฟ้า	ลงดิน แลฤา
อำนาจบุญเพรงพระ	กอเกอ
เจดีย์ล่ออินทร	ปราสาท
ในทาบทองแล้วเนื้อ	นอกโสรม ฯ ¹

นิราศคำโคลงบางเรื่องไม่มีรายสวดดี ทำให้ดูประหนึ่งว่าไม่มีบทไหว้ครู แต่ยังมีบทโคลงชมบ้านเมืองอยู่ โคลงนิราศประเภทนี้เท่าที่ค้นพบได้แก่ ทวาทศมาส นิราศหริภุชชัย นิราศสรวมครวณ นิราศหลวงนา นิราศพระพิพิธสาส์นิราศฉะเชิงเทรา นิราศสรวมรอย เป็นต้น นอกจากการไม่มีรายสวดดีแล้ว การพรรณนาโคลงก็เป็นไปตามแบบแผน เช่นเดียวกับนิราศที่มีรายสวดดีทุกประการ

นิราศคำโคลงอีกพวกหนึ่ง ไม่มีรายสวดดีและโคลงชมบ้านเมือง นิราศคำโคลง ประเภทนี้จะขึ้นต้นด้วยบทนิราศ กล่าวถึงการเดินทางเลย บางครั้งมีบทส่งลาสั้นๆ นิราศประเภทนี้ได้แก่ นิราศตลาดเก็รียบ นิราศสุพรรณ นิราศรัตนะ นิราศประลอง-ยุทธ และนิราศของนายโต๊ะ ฏ ทาซาง (หม่อมเจ้าจันทรจิรายุ รัชนี้)

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ, ประวัติและโคลงกำสรวลศรีปราชญ์, หน้า 23.

2.3.2 บทนิราศ ประกอบด้วย

- ก. บทส่งลานาง
- ข. บทเดินทางและคร่ำครวญ
- ค. บทชมธรรมชาติที่แทรกเข้ามา

ก. บทส่งลานาง เมื่อเริ่มต้นบทนิราศ ก็มักจะพรรณนาถึงความจำเป็น จำใจในการจะต้องเดินทางไป เพราะหากจะต้องเดินทางก็ต้องจากนางผู้เป็นที่รักไปด้วย และในสมัยก่อนเมื่อเดินทางจากกันไปแล้ว ก็ไม่มีโอกาสติดต่อกันคร่ำครวญทุกข์ด้วยกันได้อีก จนกว่าจะกลับมาพบกันอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งก็กินเวลานานมาก และบางทีต้องเดินทางตามเสด็จไปในกองทัพ ก็ไม่รู้แน่ว่าจะได้กลับมาพบกันอีกหรือไม่ การจากนางในนิราศจึงมักจะเป็นเพราะได้รับคำสั่ง หรือต้องราชกิจประการใดประการหนึ่ง เช่น ตามเสด็จไปทัพ ตามเสด็จประพาสหัวเมือง หรือไปราชการต่างประเทศ หม่อมราโชทัย ได้เขียนไว้ในนิราศลอนคอนว่า

"ถ้าแผ่นดินมิใช่ถิ่นรินทรราช ไม่คลาคลาดคลายชีวิตพิสมัย" ¹

และสุนทรภู่เขียนไว้ในนิราศพระบาทว่า

"ด้วยเรียงรองมุลิกาเป็นข้าบาท จำนิราศร้างนุชสุดสงสาร" ²

ตัวอย่างโคลงที่แสดงให้เห็นว่าผู้แต่งมีความจำเป็นจำใจต้องเดินทางไป :

¹ หม่อมราโชทัย (กระต่าย อิศรางกูร ฯ), นิราศลอนคอนและจดหมายเหตุหม่อมราโชทัย (พระนคร: คลังวิทยา, 2508), หน้า 1.

² สุนทรภู่, "นิราศพระบาท," ชีวิตและงานของสุนทรภู่ (พิมพ์ครั้งที่ 5, พระนคร: บรรณาคาร, 2515), หน้า 113.

แถลงปางนिरาสนอง

นงพาล

สุดโศกสุดสงสาร

สุดเสรา

บเริ่มราชกิจการ

กรรมพิ แลวแม

มิร้างจำร้างเจ้า

พิแลวจำเป็น¹

— — นिरาสกรงเกา

ราชกิจสุดฤทธิรงค์

ดำรง อยู่แม

เกรงราชอาชญาปลง

ชีพควย

บัดตามตระบัดคง

กินชีพ เรียมดา

เจ็บจะอยู่สู่มวย

กอดแล้วเกิดกิน²

— — นिरาสกรงเกา

จำจากใช้จากตวย

ซึ่งสมร แม่นา

จากแมร์กฤธารอญ

ขาดไค

เค็ดบัวแมเค็ดอร

ยังเชื่อ โยนา

ไปบลีมหนองไ้

อয়ারอนนทรวง³

— — ลิลิตพระลอ

การอ้างความจำเป็นจำใจเป็นจิตวิทยาอย่างหนึ่ง ที่ทำให้รู้สึกว่าคุณแต่ง
มีความรักใคร่อาลัยอาวรณ์ในการจากนางมาก ถ้ามิได้มีราชกิจอันจะขัดมิได้แล้ว
ก็คงจะไม่ไป บทพรรณนาคำครวญของผู้แต่งจึงทำให้ผู้อ่านรู้สึกว่าเป็นความรู้สึกที่

¹ หลวงจักรปาณี (ฤกษ์), "นिरาสกรงเกา," ประชุมนิราศคำโคลง
รวบรวมโดย พ. ฤ ประมวลวุฒารค (พระนคร: แพรพิทยา, 2513), หน้า 226.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 330.

³ ลิลิตพระลอ (พระนคร: บรรณาการ, 2514), หน้า 55.

แท้จริงของกวี ที่เรารอนไม่เป็นสุข จะจากไปก็อวารถ ถ้าไม่ไปก็ชั้คพระบรมราชโองการ ความว่าวุ่นในใจของกวีนี้เอง ก่อให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจแก่ผู้อ่าน และผู้อ่านจะรู้สึกคล้อยตามไปควย ลองสังเกตุจากโคลงอีก 2 - 3 บทดังต่อไปนี้

จำใจจำจากเจ้า	จำจร
จำนिरาศแรมสมร	แมร้าง
เพราะเพื่อจะไปรอน	อริราช แลแม่
จำทุกข์จำเทวตว่าง	สวาสควาหวนถวิล

ใช้เชิงขังแม่แล้ว	จิงจร
ชั้คพระเคชอติสร	หอนไค
จำเรียนนिरาสมร	เสมอชั้พ
เชอญแม่คินเทวดไท	อยูถาคินสม ¹
	- - <u>ลิลิตเตลงพาย</u>

จำใจจากแม่เปลื้อง	บิคอก อรเอช
เขี้ยววาคเคเดชวยก	แยกไค
ล่องชั้กแลงทรวงตก	แตกภาค ออกแม่
ภาคหนึ่งไปไฟไว	แนบเนอานวลถนอม ²
	- - <u>นिरาศนรินทร</u>

ครานัจจจากเจ้า	เจบจิต จริงเฮช
แมนของรายกัจ	หอนราง

¹ ลิลิตเตลงพาย (พระนคร: บรรณาการ, 2514), หน้า 13.

² นายนรินทรธิเบสร์, "นिरาศนรินทรคำโคลง," หน้า 16.

สุดรักสุดความคิด
 เหวแห่งเราสองสร้าง

จำพรากร นามแม่
 ส่งให้ทางสมร 1

-- นิราศพเนียด

การพรรณนาถึงความจำเป็นในการเดินทาง เท่ากับเป็นการบอกสาเหตุ
 การเดินทางครั้งนั้นด้วย ส่วนมากมักจะมีบทส่งลางก่อนการเดินทาง แสดงความ
 ละห้อยละเหี่ยเป็นท่วงอยู่นาน อย่างที่พระยาตรังกลาวไว้ว่า "เสร็จโลมเสร็จส่งสิ้น
 สอนสมร พินา" บางก็เกรงว่าไปแล้วภรรยาที่อยู่ข้างหลังจะไม่เชื่อสัจยตตอน
 น.ม.ส. (กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์) ให้คำอธิบายในเรื่องนี้ไว้ว่า

. . . ที่กล่าวเช่นนั้น ถ้าคิดดูตามความเห็นธรรมดาในสมัยนี้ ก็ดูเป็น
 การดูหมิ่นกันอย่างร้ายแรง แต่อันที่จริงเป็นของซึ่งแต่ก่อนเขาไม่ถือ หรือ
 เป็นของให้อภัยแก่ผู้แต่งนิราศ เพราะการกล่าวเป็นท่วงเมื่อยาเกรงชาย
 อื่นจะมาลอบลักเป็นฐุ่น เป็นวิธีกล่าวยกยอความงามเลิศลอยซึ่งเป็นที่ต้อง
 ตาชายทั้งหลาย ใครเห็นก็ต้องอยากได้ เหมือนถ้ากล่าวเป็นท่วงเพชร
 ว่ากลัวถูกขโมย ก็หาเป็นการดูถูกเพชรไม่ . . . 2

การยกยอความงามของผู้หญิงอย่างฉลาดในเรื่องนิราศมักจะเลียนแบบ
มาจากหนังสือกำสรวลโคลงต้น ในการกล่าวฝากนางไว้กับเทวดาฟ้าดิน ซึ่งน่าจะ
เป็นที่ไว้วางใจได้มากที่สุดว่าไม่เป็นการ "ฝากปลาย่างไว้กับแมว" แต่ก็ยังปรากฏ
ว่า ความงามของนางมีจิตใจบุรุษทุกคนไม่เว้นแม้แต่เทวดา ก็จึงถือโอกาสยกยอ
ผู้หญิงอีกนิตหนึ่งทำนองว่า "โถมแมใครสงวนใด เทาเจ้าสงวนเอง" ความเชื่อ
สัจยของผู้หญิงก็อยู่ที่ใจของนางเป็นสำคัญ นางจึงจะรักษากายใจไวรอดคอยสามีได้

1 สมเด็จพระยาบวรราชปักษ์, "นิราศพเนียด," ประชุมนิราศคำโคลง
 รวบรวมโดย พ. ๓ ประมวลุมารค (พระนคร: แพรพิทยา, 2513), หน้า 300.

2 น.ม.ส. (กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์), "คำอธิบาย," เรื่องเดียวกัน, หน้า 248.

เมื่อจบการส่งลาแล้วจึงเริ่มการเดินทาง แต่นิราศบางเรื่องไม่มีบทส่งลา
จึงบอกสาเหตุของการเดินทางเลย เช่น นิราศนครสวรรค์ ของพระศรีมโหสถ

เสร็จแสดงยศเจ้าแผน	รรณินทร
แล้วคอยคลาโดยสินธุ	คลาขคลาข
โดยเสด็จพระภูมินทร	ยุรยาตร
ยังนครสวรรค์ผาย	ผาดเตาตามชล ¹

ข. บทเดินทางและคร่ำครวญ บทนี้เป็นส่วนที่สำคัญที่สุดของนิราศ เป็น

I "แก่น" ของเรื่อง การพรรณนาการเดินทางและการคร่ำครวญมักจะพรรณนากันไป
แต่จะเน้นหนักในทางใดขึ้นอยู่กับจุดหมายของผู้แต่ง นิราศคำโคลงส่วนมากมี
"แก่นเรื่อง" คือการคร่ำครวญ และความทุกข์อันเกิดเนื่องจากการพลัดพรากจากผู้
เป็นที่รัก ยกเว้น นิราศทริภุชชัย นิราศสุพรรณ และนิราศยะอำ เป็นต้น มีจุด
มุ่งหมายในการพรรณาสถานที่และการเดินทางมากกว่า บทเดินทางและคร่ำครวญ
เป็นบทที่วิจิตรจินตนาการและมีฝีมือในการพรรณนาในเชิงงดงามได้ตามความสามารถของ
ตน วิธีการที่นิยมกันมากคือ การนำชื่อสถานที่ต่างๆที่เดินทางผ่านไปมาพรรณนาด้วย
วิธีการ "เล่นคำ" หรือ "เล่นความ" โดยนำมาเกี่ยวโยงกับความรู้สึกอาลัยอาวรณ์
ต่อหญิงที่จากมา เช่น

จากมามาเกล่ไกล	บางชดาน
ชดานราบคือชดานคือ	ตอกไม้
มาเกาะกำแยลาญ	ลงสวาสติ ภูเอย
ถนัดคำแยเขาใส่	พิคาย ๆ ²

-- กำสรวลโคลงก้น

¹ พระศรีมโหสถ, "นิราศนครสวรรค์," นิราศนรินทร์คำโคลงและนิราศปลีก
ย่อย รวบรวมโดย พ. ฅ ประมวลุมารค (พระนคร: แพรพิทยา, 2513), หน้า 152.

² ประวัติและโคลงกำสรวลศรีปราชม, หน้า 30.

ถึงสาวปลิมพิปลำ	ปลอบใจ
ปลิมประโลมอาลัย	กะคอย
สาวปลิมหอมเหนไลน	ราแม่
ปลิมแตนามละห้อย	หอมปลิมในเรียม ฯ ¹
	-- <u>นิราศพระพิพิธสำลี</u>
เขาหมอนหงนงรวม	เรียงเขนย
กรตระกองกายเกย	กอดเกอ
อาสูรอรองคเอย	ควรจาก ดอกญา
เขนยจะแนบแทนเนอ	นิมเนอพรวงนาง ฯ ²
	-- <u>นิราศพระยาตรัง</u>

หากเป็นนิราศกล่าวกลอนบางเรื่องของสุนทรภู่ ผู้แต่งจะนำชื่อตำบลบางต่าง ๆ มากล่าวพรรณนาคร่ำครวญถึงความหลัง หรือให้คำวิพากษ์ ต่อสิ่งที่เห็น เช่น

ถึง <u>หน้าแคแล</u> เห็นเรือพียง	คิดถึงครั้งก่อนมานำตาไหล ³
	-- <u>นิราศภูเขาทอง</u>
ถึง <u>บางบอน</u> บอนทันมิแต่เรือ	เขาเลื่องลือบอนข้างบางยี่ขัน
อันบอนต้นบอนน้ำตาลย้อมหวานมัน	แต่ปากคันแก้ไยมิใครพึง ⁴
	-- <u>นิราศเมืองเพชร</u>

¹ พระพิพิธสำลี, "นิราศพระพิพิธสำลีไปชุมพร ไซยา," ประชุมนิราศคำโคลง, หน้า 131.

² พระยาตรัง, "นิราศพระยาตรัง," เรื่องเดียวกัน, หน้า 31.

³ สุนทรภู่, "นิราศภูเขาทอง," ชีวิตและงานของสุนทรภู่, หน้า 146.

⁴ สุนทรภู่, "นิราศเมืองเพชร," เรื่องเดียวกัน, หน้า 237.

ถึงทั้งนางวางเวงดูด้วย
นางช้วนาก็ไม่ว่าจะชื่นใจ
อันนางในนคราถึงทาสี
โอฬัดพรากจากบุรินแล้วสิ้นงาม

เห็นแต่ทบช้วนอายุอาศัย
คราบซีไกลคร่ำคร่าดังทาดราม
ดีกว่านางหงษ์สีกล่สองสาม
ยังคิดความชวัญหายเสียตายกรุง

-- นิราศเมืองแกลง

นิราศรุ่นหลัง ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นนิราศคำกลอน มักจะมีแก่นเรื่อง เป็นการ
พรรณาสถานที่ และการเดินทาง จึงให้ความรู้ความเพลิดเพลินแก่ผู้อ่าน โดย
การเล่าตำนานสถานที่ สภาพความเป็นอยู่ และชีวิตของผู้ที่อาศัยอยู่ ณ ที่นั้น โดย
เฉพาะนิราศเกี่ยวกับการเดินทางไปต่างประเทศ มีบทพรรณนาให้เห็นภาพถึงแปลก
ใหม่ที่ต่างไปจากที่พบเห็นในประเทศ นิราศประเภทนี้มักพรรณนาคำขวัญเพียง
เล็กน้อย ให้หนังสืออ่านเล่น หรือไม่มีบทคำขวัญเลย อย่าง นิราศนครวัด
บทพระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาคำรง ๆ เป็นบันทึกการเดินทางโดยละเอียด
ลักษณะเด่นอีกประการหนึ่งของนิราศรุ่นหลัง คือ การแสดงทัศนคติส่วนตัว หรือบท
วิจารณ์แก่ผู้อ่านด้วย

ด้วยความเชื่อทางพุทธศาสนา ทำให้วิถีโทษสาเหตุของการพลัดพรากจาก
สิ่งรักว่าเป็นเพราะ "แรงกรรม" นิราศรุ่นแรกที่พรรณนาคำขวัญถึงคนรัก
จึงมักจะมีโคลงแสดงให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องบุญกรรม เช่น

บุญใดเวียนนุชสร้าง	มานำ สมดา
บาปสิ่งใดหนอจำ	จากเจ้า
ตายพิไปเคืองคำ	ใดแม่ หนึ่งเลย
อกพรอนผัวเฝ้า	กริ่งนองคือเรียม

-- นิราศพระยาดรง

1 สุนทรภู่, "นิราศเมืองแกลง," เรื่องเดียวกัน, หน้า 84.

2 พระยาดรง, เรื่องเดิม, หน้า 36.

กรรมใดให้จำจาก เป็นวิบากพรากกัณจร
ไกลข้างร่างแรมอร ใ้ไพศร่ำรำไศกา

กรรมใดจำจากเจ้า สายสมร
ลำบากพรากเจียวอร จากข้าง
ไกรข้างร่างแรมอร วรรภาคย
เริ่มคร่ำครวญอวางวาง แพบให้โทษหา ฯ¹

— — นิราศประพาสธารไศก

ดูาเคยจากนุสร่าง แรมวัน
เวรุใดทำทัฬหี เทาสร้าง
บาปเพรงแต่ปางบรรพ มาแบ่ง บุญตา
จำพี่เจียรจากร่าง นิยมเนื้อเริ่มสงวน ฯ²

— — นิราศไปแม่น้ำน้อย

บาปที่กลัวมีกจะยกมาอ้างคือ การพรากดูผู้อื่น ในนิราศตลาดเกรียบ
นิราศกรุงเก่า นิราศเวียงจันทร์ ฯลฯ มักจะพรรณนาทำนองนี้ ซึ่งคงจะได้ความคิด
มาจากในนิราศนรินทร์ ซึ่งนายนรินทร์ธิเบศร์ กล่าวไว้ว่า :

รอบบุญเรารวมพอง ภพกัน
บาปแบ่งสองทำทัฬหี เทาสร้าง
เพรงพรากสัตว์จำพัน พลัดคู่ เขาตา
บุญรวมบาปจ้าร่าง นุสร่างแรมไกล ฯ³

¹ เจ้าฟ้าธรรมมาธิเบศร์ , "ก่าพห้อโคลงนิราศธารไศก," เจ้าฟ้าธรรม
ธิเบศร์ พระประวัติและพระนิพนธ์บทรอยกรอง, หน้า 56.

² "ศิษย์ศรีปราชญ์", "นิราศไปแม่น้ำน้อย," เรื่องเดิม, หน้า 100.

³ นายนรินทร์ธิเบศร์, "นิราศนรินทร์," นิราศนรินทร์คำโคลง... หน้า 15.

บทประพันธ์ที่นิยมกันมากอีกอย่างหนึ่ง คือ การอ้างอิงวรรณคดีเรื่องเก่าๆ ที่ผูกพันเรื่อง เป็นการพลัดพรากของตัวเอกคู่พระคู่นางของเรื่อง เช่น รามเกียรติ์ และนิทานจากชาดก เช่น สมุทโฆท สุธนู มโนราห์ ฯลฯ บทนิราศที่แต่งในรูปหลังก็อาจบทนิราศชั้นครูที่แต่งมาก่อน ดังเช่น หลวงจักรปาณี (ฤกษ์) อ้างไว้ในนิราศกรุงเก่า ว่า :-

ศรีปราชนสามปราชนตง	ตรงนรินทร์	กิด
จากมิตรติดกลอนดิว	กลอมเกี้ยว	
โคลงพิพิธสังขิน	ยอมอยู่	ดูพ้อ
ดูเทากระพิกซีกเสี้ยว	โตกราบ	เรียมกระสัน ฯ ¹

บทนิราศที่ไม่มีการขึ้นต้นลงท้าย มีแต่ส่วนที่เป็นการพรรณนา อาจจะเป็นบทนิราศที่แต่งแทรกอยู่ในวรรณคดีเรื่องอื่นๆ เช่น ในลิลิตพระลอ ลิลิตเตलगพาย หรือในบทละครต่างๆ ทั้งละครนอกและละครใน มีนิราศพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 5 เรื่องหนึ่ง คือ นิราศรัถณะ ทรงแต่งเป็นโคลงนิราศแทรกไว้เป็นตอนๆ ในพระราชหัตถเลขาเรื่อง ไกลบ้าน เป็นตอนที่เสด็จทางชลมารคไปยังสิงคโปร์ ข้อความไม่จบมีเพียง 17 บท ทรงแต่งแทรกในพระราชหัตถเลขาฉบับละ 3 - 4 บท เหตุที่ทรงพระราชนิพนธ์นิราศเรื่องนี้ก็เพื่อกรณิหหลวงประจักษ์ศิลปาคม เรื่องจากภรรยา มารวมชบวนเสด็จประพาสยุโรปคราวนี้ด้วย นอกจากโคลงนิราศทั้ง 17 บทแล้ว ในคราวเดียวกันนี้ ยังทรงแต่งกลอนนิราศให้ชื่อว่า กลอนนิราศกรมหลวงประจักษ์ แทรกไว้อีกเป็นตอนๆ ในพระราชหัตถเลขาฉบับหลังๆ ซึ่งอยู่ระหว่างการเดินทางไปถึงเกาะลังกา ประทับ ณ ที่นั้น จนออกเดินทางจากเกาะลังกาต่อไปจนถึงแหลมเอเดิน

¹ หลวงจักรปาณี (ฤกษ์), "นิราศกรุงเก่า," เรื่องเดิม, หน้า 367.

ค. บทชมธรรมชาติ นอกจากการพรรณนาการเดินทาง โดยกล่าวถึงตำบล
สถานที่ต่างๆแล้ว สิ่งหนึ่งทีกรวมจะนำมากล่าวด้วยคือ การพรรณนาธรรมชาติตาม
ทางทวนไป ดร. วิทย์ ศิวะศรียานนท์ แสดงความเห็นในเรื่องนี้ไว้ว่า :-

... สำหรับบรรดคติไทย ความรู้สึกภรรษชาติ เพลิดเพลินไป
กับป่าเขาถ้ำน้ำไพร มีสอดแทรกอยู่ในวรรณคดีเรื่องต่างๆอยู่เสมอ
แต่กวีของเราที่มีความนิยมผิดแผกไปจากกวีของชาติอื่นๆโดยมาก คือ
เรามุ่งเอาความไพเราะจากการประพันธ์ ซึ่งเกิดจากการเล่นคำ
เล่นสำนวนเป็นใหญ่มากกว่าการพรรณนาให้เห็นชีวิตความเป็นอยู่ของ
สัตว์ พืชพันธุ์ ตามความเป็นจริง การแต่งโดยมุ่งเอาความงาม
ของคำประพันธ์เช่นนี้ ทำให้ไม่ใส่ใจในเรื่องเนื้อความ แต่ต้อง
อยู่ในขอบเขตที่เหตุผลพอควร ความรู้สึกในธรรมชาติที่ปรากฏใน
วรรณคดีไทย นอกจากลักษณะที่กล่าวมาแล้ว ยังมีลักษณะหนึ่ง
คือ เห็นธรรมชาติเปลี่ยนแปลงไปตามความรู้สึกของกวี กวีนั้น
พรรณนาธรรมชาติไปตามอารมณ์ของตนในขณะนั้น และทำให้ธรรมชาติ
นั้นมีชีวิต และมีอารมณ์คล้ายตามกวีนั้นไปด้วย การพรรณนาที่ผลล
เช่นนี้ ได้แก่ การพรรณนาในนิราศของไทย ธรรมชาติเป็นเพียง
ส่วนประกอบความรู้สึกของกวี เพราะกวีเขียนบทนิราศขึ้นขณะเดินทาง
ซึ่งต้องผจญไปตามคลองเรือสวนไร่นา ทุกสิ่งทุกอย่างในธรรมชาติ
ที่กวีพบเห็นระหว่างทาง ก็เตือนใจให้คิดถึงคนรักที่อยู่ข้างหลัง
ดอกไม้หรือสัตว์พืชมืดหรือลักษณะที่เตือนใจให้คิดถึงความหลังจึงถูก
หยิบยกขึ้นมาพรรณนา โดยไม่นำพาต่อความงามตามธรรมชาติของ
มันเลย ในลักษณะเช่นนี้ มิได้ปรากฏอยู่ในเฉพาะวรรณคดีไทย
กวีชาวยุโรปบางคนก็นิยมพรรณนาธรรมชาติ ให้มีอารมณ์ ความรู้สึก
คล้ายตามอารมณ์ของตนหรือตัวละครเอกในเวลาที่พรรณนาด้วย เป็น
การพรรณนาแบบ SUBJECTIVE คือกวีเอาอารมณ์ ความรู้สึก

สองตัวเองเป็นสำคัญ ไม่ได้คำนึงถึงควมงามแท้จริงของธรรมชาติชั้น" 1

1 การกล่าวถึงธรรมชาติในหนังสือนี้ราว จึงมีกล่าวเป็น 2 ลักษณะ คือ กล่าวถึงธรรมชาติพร้อมกับการคร่ำครวญ โดยพรรณนาให้ธรรมชาติมีอารมณ์ความรู้สึกคลอซตามผู้แต่งไปด้วย เช่น

แสนพฤษะ เหลืองหลนลวน	แลงใบ
บงงสุ่มาลยแชนมวณ	แพกไม้
พฤษชาติชไรชไร	โชรเมสีท
โอทาศกาลกลไทม	ชวอรชม 2

อีกวิธีหนึ่งคือการพรรณนาเป็นบทผสมธรรมชาติ

ซึ่งการพรรณนาธรรมชาติแบบนี้ พรรณนาได้เป็น 2 วิธี คือ นำเอาชื่อต้นไม้ ดอกไม้ นก ปลา สัตว์ป่า มาพรรณนาเป็นเชิงคร่ำครวญ โดยการเล่นคำ เช่น เกี่ยวกับการพรรณนาการเดินทางที่กล่าวมาแล้ว อย่างหนึ่ง เช่น

นางแชนเหมือนแมแชน	ยูนดี รอนา
ตองคุดมื่อเทพี	พตอง
ชองนางคลีเกตี	นุปลล ลงดา
รักคุดเจียมรกันอง	รวมรูกเจียม 3
	-- ลิลิตพระลอ

1 เก็บความจาก วิทย ลีวะศรียานนท์, วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ (พระนคร: แพรวพทยา, 2504), หน้า 82 - 87.

2 ทวาทศมาส, หน้า 8.

3 ลิลิตพระลอ, หน้า 70.

เห็นระกำรกำออดโ	อึ้งรรย
รกำระกะกอกัน	เนื่องนำ
แสนสวาสกิเจบจาบ็ลย	บวยบ้ง หนองนา
ดูจรกำหนามขำ	เสียบรอยรุมทรวง ๑
	-- <u>นิราศไปแฉ่นำนอย</u>

และมีการพรรณนาธรรมชาติ สมป่า ต้นไม้ ดอกไม้ และสัตว์ต่างๆ โดยไม่ต้องนำมาสัมพันธ์กับบทระกำครวญ อีกอย่างหนึ่ง บทชมธรรมชาติล้วนๆ แบบนี้ มีอยู่ในบทนิราศในลิลิตพระลอ², ลิลิตเตลงพาย³ นิราศตามเสด็จทัพลำนำนอย, ของพระยาตรัง ตอนครึ่งหลังที่แต่งควยโคลงคนวิวิธมาดี⁴ เป็นคน ตัวอย่างเช่น

พัยค้มใจมจ้มมุดคพลัว	พลิกกาย ลงแฮ
เปลงปลาบแสงตาแพรม	พลุงชอย
กมำตำรามทราย	คอนโลด
วอนถึบลิเตากลอย	คลาศทาง ๑ ⁵

-- นิราศตามเสด็จทัพลำนำนอย

1 "ลิลิตศรีปราชญ์", "นิราศไปแฉ่นำนอย," ประชุมนิราศกำไกลง, หน้า 106.

2 ดู ลิลิตพระลอ, หน้า 70 - 73.

3 ดู ลิลิตเตลงพาย, หน้า 39 - 41, 45 - 8, 51 - 3.

4 ดู พระยาตรัง, "นิราศตามเสด็จทัพลำนำนอย," ประชุมนิราศกำไกลง, หน้า 72 (บทที่ 159) - 6 (บทที่ 176).

5 เรื่องเดียวกัน; หน้า 75.

2.3.3 บทลงท้าย

เมื่อจบโคลงนิราศ กวีมักจะลงท้ายให้ทราบว่าแต่งโคลงนิราศเรื่องนี้ทำไม ทำนองเดียวกับกวีที่แต่งบทประพันธ์ประเภทอื่นบางท่าน ลงท้ายด้วยการอธิบายให้ตนเอง เช่น กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีปิโยนโรส ทรงแต่ง ลิลิตตะเลงพ่าย และได้อธิบายให้เกิดเป็นสาวกพระศรีอารีย แต่โดยมากโคลงนิราศมักจะลงท้ายว่าแต่งเพื่อ ใ้กวีนิพนธ์ภาพยกลอนเฟื่องฟู เป็นที่ชื่นชมแก่ผู้อ่านผู้ฟัง ดังเช่นใน ทิวาทศมาส ลงท้ายว่า

จบเสร็จกล่าวภาพยกลอยง	กลอนการ
คือมณีมาลัย	รชบรอย
เป็นเฉลิมกวีสาร	เสาวนิต์
รัตนมณีมาลัยสรอย	เศกสรอยสร่วมกรรล

โคลงนิราศบางเรื่องบอกจุดประสงค์ว่าแต่ง เพื่อให้เป็นตำนานสืบไป เช่น นิราศหรืออุบาย หรือเพื่อเป็น "สารรัก" มอบให้ผู้หญิง เช่น กำสรวลโคลงต้น นิราศตามเสด็จทัพล่าหนอย นิราศนรินทร์ นิราศประลองยุทธ เป็นต้น ในนิราศเมืองแกลงของสุนทรภู่ ลงท้ายว่า

"นิราศเรื่องเมืองแกลงแต่งมาฝาก เหมือนชนหมากมิ่งมิตรพิสมัย"

ในตอนท้ายมักจะบอกชื่อผู้แต่งและศักราชที่แต่ง แต่โคลงนิราศรุ่นแรกๆ ก็ เป็นเคียวกับวรรณคดีเก่าโดยทั่วไป ที่ไม่นิยมบอกชื่อผู้แต่งและเวลาที่แต่ง ทำให้ นักศึกษาวรรณคดีในรุ่นหลังต้องไปเวลาในการสืบหาพยานหลักฐานมาอ้างอิงและสันนิษฐาน ส่วนบทนิราศในรุ่นหลังตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์เป็นต้นมา ผู้แต่งมักจะบอกชื่อไว้เสมอ นอกจากนี้ นิราศบางเรื่องผู้แต่งกล่าวละเอียดถึงชื่อนิราศ จำนวนโคลงทั้งหมด และสาเหตุที่แต่งไว้ในตอนท้ายด้วย เช่น นิราศพระยาตรัง ซึ่งเป็นนิราศในยุคแรก แห่งสมัยรัตนโกสินทร์ โดจบบทสุดท้ายลงว่า :-

รอยยี่สิบหกสิ้น	แบบฉบับ	โคลงแ
นิราศครึ่งไปลับ	เด็กคู่	
ฉวางบอกแห่ง เหตุพิพ	พุกามคิด	ฉวางนา
ควรรแกล้งปราถณู	อานฉางอวยผล	¹

หลวงธรรมาภิมณฑ (ฉีก) กวีสมัยรัชกาลที่ 5 - 6 กล่าวละเอียดถึงศักราช
ที่แต่ง และจำนวนโคลง ไวทางนิราศว่ากรวก ว่า :-

แกลงปางนิราศลำ	พันทวี	รอยแ
เศษสี่สิบเจ็ดปี	บอกแจ	
รคามิศรมาศมี	เดือนฝาย	แรมซา
สองคำพุมวารแกลง	กล่าวสิ้นเสร็จสาร	
สองร้อยหกสิบสิ้น	สารฉวิล	
ส่ง เทวดเพียงพิณ	พาทยแสร	
กล่อมไสตรเสนาะอาจินต	จับจิต	ยี่งนา
เชิญอานสารเสนทแ	ทุกขมอคราวกรวม	²

ผู้แต่งบางคนบอกชนิดของโคลง หรือกล่าวแก่ตัวในการติดเอกโท ทำให้
เป็นที่กระจ่างแจ่มแก่ผู้ศึกษาในภายหลัง โดยเฉพาะการบอกจำนวนโคลงทำให้เป็น
ประโยชน์และสะดวกในการรวบรวมโคลง นิราศให้ครบถ้วน เพราะวรรณคดีของ
ไทยโดยมากมักจะกระจัดกระจาย โคลงนิราศบางเรื่องรวบรวมเรื่องราวได้เพียง
บางส่วนเท่านั้น และไม่ทราบจำนวนโคลงทั้งหมด โดยเฉพาะนิราศที่แต่งสมัยอยุธยา
เช่น นิราศของเจ้าฟ้าอภัย นิราศของพระสร้อยโสด เป็นต้น นิราศบางเรื่องสามารถ

¹ พระยาครุฑ, "โคลงนิราศพระยาครุฑ," ประชุมนิราศคำโคลง, หน้า 38.

² หลวงธรรมาภิมณฑ (ฉีก), "นิราศว่ากรวก," เรื่องเตี้ยกรอก, หน้า 429.

หาต้นฉบับเพิ่มเติมได้ในภายหลัง ซึ่งทำให้เป็นประโยชน์ในการศึกษาวรรณคดีมากขึ้น เช่น นิราศสุพรรณคำโคลง ของสุนทรภู่ เดิมเข้าใจกันว่ามีเพียง 242 บท อาศัยเดินๆดูเหมือนความจะจบลงแค่นั้น แต่มักมีคนทว่าหลายท่านเชื่อว่า น่าจะมีความต่อไปอีก แต่ยังไม่พบต้นฉบับ จนในที่สุด หม่อมเจ้าจันทราจรัญ รัชนี ได้ค้นพบต้นฉบับพิมพ์ดีด ซึ่งมีเนื้อความต่อกันสนิท และลีลาของการแต่งโคลงเป็นแบบของสุนทรภู่ ทำให้ได้โคลงนิราศสุพรรณฉบับสมบูรณ์ ยาว 463 บท
462

2.4 เนื้อหาของนิราศ

หนังสือที่เรียกว่า "นิราศ" มีลักษณะเฉพาะตัวบางอย่าง โดยเฉพาะในเรื่องเกี่ยวกับเนื้อความที่วิจิตรพรรณนา จะมีลักษณะเด่นที่บอกให้ทราบว่า บทประพันธ์ชิ้นนี้เรียกว่า นิราศ น.ม.ส. ทรงให้คำอธิบายลักษณะของหนังสือนิราศ ว่า มีลักษณะดังคำพรรณนาของสุนทรภู่ ในนิราศอิเหนา ว่า

นิราศร้างทางเหเส่นหา

ปางอิเหนาเศร้าสุดถึงบุชบา พระพายพาพัดน้องเที่ยวล่องลอย¹

หมายความว่า เป็นบทที่แต่งขึ้นเพราะร้างเมีย และทรงอธิบายเพิ่มเติมอีกว่า

... หนังสือชิ้นนี้จับเอาความเศร้าเพราะร้างเมียมาเป็น "แกน" ของเรื่อง ถ้ากล่าวละเอียดไปทางอื่น ก็เป็น "กระพี้" ทั้งสิ้น นิราศบางเรื่องอาจจะให้ "กระพี้" สำคัญกว่า "แกน" เช่น นิราศลอนคอน แต่ "แกน" ต้องมี ถ้าไม่มีไม่เป็นนิราศ...²

¹ สุนทรภู่, "นิราศอิเหนา," ชีวิตและงานของสุนทรภู่, หน้า 221.

² น.ม.ส. (กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์), "ปาฐกถาเรื่องนิราศนรินทร์,"

จากข้อความที่ยกมานี้ หมายความว่า น.ม.ส. ทรงถือว่า "แกน" ของเรื่องคือการคร่ำครวญเพราะจากนาง ส่วน "กระพ" คือ ส่วนปลีกย่อย ได้แก่ บทพรรณนาการเดินทาง ชมธรรมชาติ สถานที่ และแสดงทัศนะของกวีต่อสิ่งที่พบเห็น พ. ๗ ประมวลมารค ก็มีความเห็นว่า "นิราศต้องมีครวญ มิฉะนั้นก็ไม่เป็นนิราศ"¹ และมีความเห็นว่า กวีคร่ำครวญเพราะรู้ว่าไม่มีหวัง ตรงกับความหมายของนิราศ แปลตามรูปศัพท์ว่า ไม่มีหวัง นิราศคำโคลงเรื่องเก่าจึงแต่งไว้มันจบ เพราะเวลาที่เดินทางไปเป็นเวลาที่ไม่มีความหวัง ติดกับนิราศรุ่นต่อมา โดยเฉพาะนิราศของสุนทรภู่ มักจะแต่งจนจบ² ผู้เขียนวิทยานิพนธ์ไม่เห็นด้วยกับความคิดอันนี้ เพราะโคลงนิราศโบราณที่เหลือตกทอดมาจนปัจจุบันนี้ มักจะโคตจนจบไม่สมบูรณ์ เนื่องจากสูญหายไปมากกว่าที่จะแต่งไว้มันจบ ส่วนที่ขาดหายไปมักจะเป็นตอนเนื้อเรื่องทำให้เรื่องราวไม่ติดต่อกัน เช่น กำสรวลโคลงคั่น บทโคลงเท่าที่รวบรวมชำระอย่างเรียบร้อย คือ ของกรมศิลปากร มีจำนวน 129 บท และของ "กระแสสินธุ์" จำนวน 130 บท (รวมทั้งรายชื่อ) ข้อความจบลงตรงการเดินทางไปบริเวณเขาสามร้อยยอด ถึง "สวาโลกน" แล้วลองไปตามมหาสมุทร ไปจนถึงบางสนุ บางชนบ แต่ไม่มีข้อความกล่าวไปถึงเมืองนคร ฯ เลย ข้อความในโคลงขาดหายไปหลายตอน สังเกตได้เพราะ กำสรวลโคลงคั่น แต่งด้วยโคลงคั่นบาทกฤษณ์ ซึ่งต้องมีสัมผัสระหว่างบท 2 แห่ง ติดต่อกันไปทุกโคลง เมื่อขาดสัมผัสก็แสดงว่าโคลงขาดหายไป เนื้อความกล่าวถึงการเดินทางไปแก่ประจวบคีรีขันธ์หรือโตลงไปกว่านั้น ("กระแสสินธุ์" สันนิษฐานว่า สวาโลกน อยู่ในเขตจังหวัดประจวบ) แล้วมาจบลงด้วยโคลงบทสุดท้ายที่กล่าววว่า "สารนี้ขุณฺเฒบไว้ ในหมอน"

¹ พ. ๗ ประมวลมารค (หม่อมเจ้าจันทรจิรายุ รัชนี้), "คำอธิบาย," นิราศนรินทร์คำโคลงและนิราศปลีกย่อย, หน้า 308.

² พ. ๗ ประมวลมารค, แต่งโคลงสำหรับประมวลมารค (พระนคร: แพร่พิทยา, 2510), หน้า 194.

ดังนั้น การที่ พ. ณ ประมวลมารค จะสันนิษฐานว่า กวีโบราณแต่งนิราศไว้ไม่จบ เพราะรู้ว่าเดินทางไปอย่างไม่มีหวัง จึงไม่ยอมจะสมเหตุสมผลนัก การที่โคลงนิราศเก่าๆ ไม่จบความน่าจะเป็นเพราะต้นฉบับสูญหายไปมากกว่า เนื่องจากกักลอกติดต่อกันมาหลายสมัย ท่านผู้เขียนและผู้คัดลอกลงในสมุดไทยแต่ก่อน ก็ได้พยายามจะสืบหาให้ข้อความครบบริบูรณ์ แต่หาไม่ครบ เช่น กำสรवलโคลงคน มีเขียนบอกเป็นโคลงไว้ในสมุดไทย¹ (สมุดโคลงกำสรवल เส้นรงค์ หมายเลข 1/132 และสมุดเส้นคินสอขาว) ว่า :-

กำสรवलศรีปราชลูราช	แรมสมร
เสาะแต่ปางนกร	ดลลว
ไปภไปพานกลอน	โคลงทาน จบนา
จวบแต่คนปลายแคลว	หนึ่งน้อยยืมถวาย ๆ

ในโคลงนิราศโบราณเรื่องอื่นๆ เช่น โคลงนิราศของเจ้าฟ้าอภัย โคลงนิราศของมหานาควัดท่าทราย โคลงนิราศนกรสวรรค์ของพระศรีมโหสถ และโคลงกวีโบราณต่างๆ ซึ่งเป็นโคลงนิราศที่แต่งสมัยอยุธยาตอนปลาย ก็ล้วนแต่ได้ต้นฉบับไม่บริบูรณ์ทั้งสิ้น ส่วนโคลงนิราศในสมัยรัตนโกสินทร์ มักจะโคตฉบับบริบูรณ์

อาจารย์เปลื้อง ณ นคร กล่าวถึงลักษณะหนึ่งสื่อนิราศว่า เป็นการแสดงความอาลัยผูกพันต่อคนรัก ที่ถูกทอดทิ้งไว้ข้างหลัง และความรู้สึกนี้ต้องเป็นความรู้สึกที่รุนแรง ในเรื่องความรักความอาลัยอย่างแท้จริง และมีสิ่งจะ หากขาดสิ่งจะจะเป็นนิราศปลอม และหมกคลุมตาในลักษณะของนิราศ² ผู้เขียนวิทยานิพนธ์

¹ ธนิต อยู่โพธิ์, "คำนำในการพิมพ์ครั้งแรก," ประวัติและโคลงกำสรवलศรีปราชลู พร้อมควบบันทึกล้อบทานและหมายเหตุ (พิมพ์ครั้งที่ 4, พระนคร: ศิลปาบรรณาคาร, 2513).

² เปลื้อง ณ นคร, "วรรณคดีวิจักษณ์," นิราศ 25 เรื่องและวรรณคดีวิจักษณ์ (พระนคร: แพรวพิทยา, 2509), หน้า 10.

เห็นด้วยกับความคิดของอาจารย์เปลื้อง ในเรื่องที่ว่า ความรู้สึกรักและอาลัยที่ภรรยาต้อง เป็นความรู้สึกที่เป็นสัจจะ แม้วานรินทร์ จะเขียนพรรณานิราศของตนอย่าง ธิเบต

เอียงอก เทออกอ้าง	อวดองค์ อรเออย
เมรุชูปสมุทรดินลง	เลขแถม
อากาศจกजारผจง	จารึก พอดู
โคมแหพาดฟ้าแยม	อูรอนดูเห็น ๆ

ซึ่งออกจะให้ความรู้สึกที่เกินความจริงไปบ้าง แต่ที่ประทับใจคนอ่านต่อ ความจริงจังในความรักของไนรินทร์ธิเบต ถึงแม้ว่าสำนวนโวหารต่างๆจะไม่ใช่ว่า ความคิดริเริ่มของนายไนรินทร์เองทั้งหมด หากแต่หยิบยืมเอามาจากนิราศที่แต่งขึ้นก่อนหลายเล่ม เช่น คำสรวลศรีปราชญ์ นิราศไปแม่น้ำน้อย ฯลฯ แต่นิราศไนรินทร์เป็นที่จับใจผู้อ่านมาก เพราะใช้สำนวนที่เสียดแทงความรู้สึก การคร่ำครวญเป็นไป เพราะรู้สึกจริงใจต่อสิ่งนั้น (การเลือกสรรคำมาใช้จึงตรงกับอารมณ์มากกว่ากวีอื่นๆ บทโคลงส่วนใหญ่อาศัยโคลงเก่าๆเป็นหลัก แต่มีก็จะแสดงความคิดต่างๆเป็นของ นายไนรินทร์ธิเบตอย่างแท้จริงด้วย มีทั้งอารมณ์ สัพภาคดี เปรียบเทียบเด่น จึงแต่งโคลงนิราศได้อย่างวิจิตรบรรจง ยังไม่มีใครเทียบได้ ส่วนกวีอื่นๆแม้จะไม่ถึงขั้น "เอียงอก เทออกอ้าง" อย่างที่ไนรินทร์ธิเบตทำ ก็มีความสามารถในการสร้างจินตนาการได้ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่า ดังเช่น กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ซึ่งเราทราบดีว่าพระองค์ท่านทรงอยู่ในเพศบรรพชิตมาตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ จึงไม่เคยมีพระโอกาสรู้เรื่องทางโลกีย์วิสัย แต่พระองค์ท่านทรงนิพนธ์บทนิราศตอน สาวสนมในลิลิตพิรุณพายุได้อย่างซาบซึ้งสมจริง มีผู้ยกของกันว่าไพเราะและเป็น บทนิราศที่สมบูรณ์ที่สุด เพราะมีทั้งบทส่งลาสาวสนม บทเดินทาง พรรณนา ธรรมชาติและคร่ำครวญ บทนิราศที่ดีคงไม่ยาวจนเกินไป เพราะไม่มีใครจะ โศกเศร้าอย่างจับใจในเรื่องรักไถ่ชานเช่นนั้นได้ นิราศธารโศก ของเจ้าฟ้า ธรรมมาธิเบต มีบทส่งลาที่เนิ่นนานเกินไป เพราะคร่ำครวญคิดถึงทุกโมงยาม

ทุกวัน ทุกเดือน ขาวถึง 184 บท ก่อนจะเริ่มบทปริทัศน์ประพาสธารโสภณ ผู้อ่าน
จะรู้สึกวาทคร่ำครวญขึ้นไม่สมจริง เพราะวางโครงเรื่องการพรรณนาอย่างจริงจัง
และบทพรรณนาก็ไม่มีกวีทัศนะที่ใหม่ไปกว่ววาทปริทัศน์เก่าๆ

วรรณคดีเป็นศิลปะสร้างสรรค์อย่างหนึ่งซึ่งเกิดจากอารมณ์สะเทือนใจ หรือ
จากจินตนาการด้วยการแสดงออกซึ่งอาจเรียกว่าเป็นศิลปะที่แสดงออก คือศิลปะการ
แสดงออกแห่งอารมณ์สะเทือนใจ แต่การจะก่อให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจต้องอาศัย
ฝีมือ (technique) ประกอบด้วย ดังนั้นกวีจึงมีอำนาจในการสร้างสรรค์
กวีวิัจนะตามสมควร การพรรณนาบางอย่างอาจเกินความจริง แต่เป็นไปเพื่อบังคับ
หรือเร้าใจให้ผู้อ่านรู้สึกสะเทือนใจมากเท่าที่กวีอยากแสดงออก บทปริทัศน์เป็นบท
พรรณนาความในใจของกวี บทคร่ำครวญด้วยความโศกเศร้าจึงมักเป็นแบบ
"เอียงออกเทออกอ้าง" เช่น ในกำสรวลโคลงกั้น ในบางแห่งเราจะพบว่ากวี
คร่ำครวญวาทจากนางเหมือนคังตกเขาพระสุเมรุ คังโคลงที่ว่า

ตนเคี้ยวมาจากเจ้า	เจอบอก อ่อนเออ
เรือเกลือกกลางวงใจ	ขาดขัว
จากนางอิงคนตก	เมรุมาศ
รลอกลำฟ้าขำ	ฮานดิน ฯ

จะพบว่าในแต่ละบาทให้ความหมายในเชิงเปรียบเทียบอย่างลึกซึ้งสะเทือน
อารมณ์ มีความเปรียบเทียบเป็นสองอย่างคือ การจากนางเดินทางมาแต่ผู้เคี้ยว ทำให้
รู้สึกเจ็บปวดในอกราวกับเรือเกลือกไปจวนเจียนจะคว่ำอย่างหนึ่ง และเจ็บ
เหมือนตกเขาพระสุเมรุอีกอย่างหนึ่ง บทเปรียบเทียบนี้กวีอาศัยความนึกคิดสร้าง
สรรค์ (creative imagination) มาก บทเปรียบเทียบอย่างแรก แสดงความ
รู้สึกของผู้แต่งว่าเรือที่เขากำลังเดินทางไป "เกลือก" ไป คือไปอย่างดิ้นคว่ำยาก
เพราะความรู้สึกห่วงหน้าพะวงหลังของเขาเอง เหมือนใจของเขาที่ห่างผากของซัด
หายใจไม่สะดวก ใจจะขาดไปเมื่อไรก็ไม่รู้ ด้วยความคิดถึงนาง การเปรียบ
ความเจ็บปวดอันเกิดจากการจากนางเหมือนการตกเขาพระสุเมรุ กวีอาศัยความนึก

เมื่อตก เขาจะรู้สึกทบทวีใจหาย ยิ่งตกจากเขาพระสุเมรุซึ่งเป็นภูเขที่สูงที่สุดในโลก ยิ่งจะเสียวใจมากขึ้นเป็นทวีคูณ

ผู้แต่งนำเอาความรู้สึกและอาการอย่างนี้มาเปรียบเทียบกับความเจ็บปวดในใจอันเกิดจากการจากนาง เพราะอาการของการ "เกลือกกลางวงงใจ ซาคอว่า" กับ "ตกเมรุมาศ" เป็นความรู้สึกกระสับกระส่าย หุระหุระราย วาบหวิว หวนไหว ปีนว่าใจจะขาด ทุกขทรมานด้วยพิษแห่งความรัก

การคร่ำครวญในนิราศจะมีลักษณะอย่างไร ในหนังสือจินตคามณี ของ พระโหราธิบดี มีตัวอย่างของโคลงเป็นแบบอย่างไว้ เรียกชื่อว่า "ภุมราถันนนิราศ" ซึ่งเราจะสังเกตเห็นส่วนของการคร่ำครวญอันเนื่องจากการพลัดพรากจากผู้เป็นที่รัก ได้ดังนี้ :-

พิหัยบกล้ำชู้ว่า	จะกิน
ชลเนตรไหลลาลมริน	บอเอือน
ตายสยบขาดใจหิน	หายสาหัสดี รักเอย
เรียมล่าดูกน่องเขื่อน	คอนค้อยกินมา ฯ 1

เป็นการคร่ำครวญว่า การจากนางทำให้ถึงกับ "กินไม่ได้นอนไม่หลับ" ร้องไห้ปริ่มว่าจะขาดใจอย่างไรก็ไม่สูญสิ้นความรักที่มีต่อนาง เขาจะคิดถึงนางไปจนกว่าจะได้นางกลับคืนมา

บทคร่ำครวญในนิราศต่างๆจึงมีลักษณะทำนองนี้ ตัวอย่างเช่น โคลงนิราศนรินทร์ ซึ่งผู้แต่งพิถีพิถันที่จะแสดงเรื่องความรักความอาลัยเป็นสำคัญ ผู้แต่งมีความรู้สึกจินตนาการลึกซึ้ง และแสดงออกอย่างงดงามด้วยความเปรียบและจินตนาการดี

เด่น เช่น

1 จินตคามณี เล่ม 1 - 2... , หน้า 61.

เริ่มจากดาจับข้าว	เต็มคำ	หนึ่ง	เลย
รินสู่ลจานน้ำ	เนื่อง	แกน	
หยิบกับกระยาเก่า	คิด	แม่	คอย
เขียนดูหายหอบเหน็ด	อก	คาง	กาย

และ

ตราขุ่นศิริชน	ซาก	สลาย	แล	แม่
รักบหายตราบหาย	หก	ฟ้า		
สุริยจันทร์กระจาย	จาก	โลก	ไป	ดู
ไฟแลนกลางสี่หลา	ทอน	ล่าง	อาลัย	ฯ

1 นिरาคันรินทร์กำโคลง, หน้า 38.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 38.

ความเปรียบในโคลงบทนี้ เทียบได้กับโคลงภาษาอังกฤษบทหนึ่งของ

ROBERT BURNS ชื่อว่า O MY LUVE'S LIKE A RED, RED ROSE
ซึ่งมีใจความตอนหนึ่งกล่าวว่า

*Till a' the seas gang dry, my dear,
And the rocks melt wi' the sun :
And I will love thee still, my dear,
While the sands o' life shall run.*

ROBERT BURNS, THE GOLDEN TREASURY OF SCOTTISH POETRY SELECTED AND
EDITED BY HUGH MACDIARMID (LONDON : MACMILLAN & CO., LTD., 1948)

P. 125 - 6.

จะเห็นว่าวรรณคดีเป็นงานเขียนที่ให้อำนาจแกกวีในการใช้ความนึกเท่าที่จะสามารถถอดอารมณ์ให้แกผู้อ่าน บางครั้งจึงต้องมองข้ามความจริงบางประการไปบ้าง บทนิราศเป็นบทประพันธ์แสดงความในใจ สิ่งที่ทำให้บทนิราศมีความไพเราะซาบซึ้งให้ผู้อ่าน คล้อยตามไปถวาย ประกอบกับความคิดจินตนาการในการพรรณนาอย่างงดงาม ให้ผู้อ่านรู้สึกและเข้าถึงอารมณ์ของกวี โคลงนิราศโดยทั่วไปมักจะได้อิทธิพลมาจากนิราศเก่าๆ ดังนั้นการจะเปรียบว่าโคลงนิราศใดไพเราะกว่ากันจึงต้องดูว่ากวีใดสามารถไปจินตนาการใดงดงามกว่ากัน

นิราศบางเรื่องคร่ำครวญความรักถึงผู้หญิงอย่างท่วมท้น แต่กวีขมวดเรื่องในตอนท้ายว่า เป็นเพียงความคิดฝันของกวี ไม่ได้มีจริง เช่นใน นิราศกรุงเก่า หลวงจักรปาณี (อุกษ) ผู้แต่ง ไตพรรณนาไว้ว่า

ซึ่งพิไรรำร้าง	รักสมร นันดา
เป็นนีสัยนักรลอน	กล่าวแกล้ง
ตีบกลาวเกลากลอน	เท็จโทษ เสียดา
ตุจกระยาหารแลง	กับกล้ากลืนใจน ๑

เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ ทรงแต่ง ภาพยหอโคลงนิราศธารโต เป็นนิราศที่มีความไพเราะมากเรื่องหนึ่ง และมีความยาวเป็นพิเศษ บทที่ไพเราะและแปลกคือ บทส่งลา ยาว 84 บท² ในตอนท้ายกวีผู้แต่งจบลงว่า

¹ หลวงจักรปาณี (อุกษ), "นิราศกรุงเก่า," ประชุมนิราศคำโคลง, หน้า 371.

² อานเพิ่มเติม, เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ, "นิราศธารโต," เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ พระประวัติและบทพระราชนิพนธ์รอยกรอง, หน้า 49 - 77.

ชม โฉม โฉมสมพาส
นักปราชญ์ยอมแต่งงาน

บทนิราศจากชายา
เลขาทางอย่าง เรียมท่า

ชม โฉมสมพาสแก้ว
พลัดพรากจากชายา
นักปราชญ์ยอมแต่งงาน
เลขาทางอย่างนี้

ไฉยนา
ชื่นชวี
ในโลก
ช้อบควย เรียมท่า

จบเสร็จคร่ำครวญกาพย์
แต่งตามประเวณี

บทพิลาปถึงสาวศรี
ใช้เมียรักจักจากจริง

โคลงครวญกลอนกล่าวอ้าง
ไคร่สร้อยถึงสาวศรี
แต่งตามประเพณี
เมียมิ่งพร่งพร้อมหน้า

นารี
เขกพวา
ธีรภาคย
หอนไคจากกัน

เพื่อเป็นการแสดงว่าแต่งตามแบบที่นักปราชญ์ราชบัณฑิต เคยกระทำมาแต่โบราณ คือ บทนิราศต้องมีการครวญถึงนาง แต่พระองค์ไม่ไคจาก "นาง" จริง เวลาเดินทางก็พร่งพร้อมควยสาวสนมกันล้นใน บทนิราศที่พร่งช้นมากเพื่อให้ถูกต้องตามประเพณีนิยมกันเท่านั้น

นิราศของสุนทรภู่ เนื้อความส่วนใหญ่เป็นการพรรณนาความในใจ และเรื่องชีวิตส่วนตัว ให้ความรู้ในเรื่องตำนานสถานที่ และมีทัศนคติต่อสิ่งที่ตนพบเห็น มีบทครวญน้อย บางเรื่องไม่มีเลย ผู้หญิงที่กล่าวถึง เช่น จันทน์ ม่วง นิมิต พุ่ม เป็นภรรยาจริงๆ บทคร่ำครวญไม่ได้ใช้จินตนาการสูงส่งงดงามอย่างในนิราศคำโคลง แต่ในนิราศภูเขาทอง สุนทรภู่ยังกล่าวในตอนท้ายว่า คร่ำครวญไปเล่นๆ ตามนิสัย เพื่อให้กลอนน่าอ่านขึ้น ไม่ใช่เรื่องจริงจัง คงเป็นเพราะสุนทรภู่แต่ง

เรื่องนั้นขณะที่ยังบวชอยู่ การรำพันถึงผู้หญิงจึงไม่เป็นการสมควร สุนทรภู่เลยเขียน
แก้ไขเป็นกลอนว่า

ใช้จะมีที่รักสมัครมาด	แรมนिरาตรีวางมิตรพิสมัย
ซึ่งครวญคร่ำทำที่พิริพไร	ตามนิสัยกาพย์กลอนแต่ก่อนมา
เหมือนแมครวญแคงแพนงผัด	สารพัดเพียรร่อนเง้เครื่องมั่งสา
อันพริกไทยใบผักชีเหมือนสีกา	โคโรยหนาเสียดักหนอยอรอยใจ ¹

อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะผู้หญิงในนิราศที่กล่าวถึงครวญรำพันอย่างไรก็ตาม
จะเป็นผู้หญิงจริง หรือเป็นเพียงผู้หญิงในจินตนาการ นิราศที่กล่าวมาล้วนมี "แกน"
(theme) คือ การคร่ำครวญพรรณนาถึงความทุกข์อันเกิดเนื่องมาจากการพลัดพราก
จากสิ่งที่เป็นที่รักทั้งสิ้น แกนเรื่องชนิดนี้ เป็นที่นิยมกันโดยทั่วไปในวรรณคดีชาติต่างๆ
ในวรรณคดีสันสกฤต เช่น เมฆุต และ ลุตสาหร ของกาลิลอส มีลักษณะการ
พรรณนาทำนองเดียวกัน ในวรรณคดีไทยก็มีเรื่องการพลัดพรากจากผู้เป็นที่รัก เป็น
"แกนเรื่อง" ประเภทหนึ่งที่ยังมีอยู่แล้ว วรรณคดีเรื่องสำคัญต่างๆ เช่น รามเกียรติ์
อิเหนา พระลอ เถลงPAY และวรรณคดีที่ได้จากชาติกเรื่องต่างๆ เช่น สุนทรภู่
มโนราห์ ลูณู พระรถ - เมรี เป็นต้น เป็นเรื่องที่ตัวละครเอกคู่พระคู่นางต้อง
พรากจากกันด้วยเหตุบางอย่าง ทำให้ต้องเดินทางติดตามหากัน ในบทนิราศคำโคลง
เรื่องต่างๆ มักจะยกเอาเรื่องพลัดพรากของตัวละครเอกในวรรณคดีเหล่านั้น มาเป็น
อุทธาหรณ์แสดงให้เห็นว่า ความทุกข์ของกวีผู้แต่งมากายเกินกว่าที่ตัวละครในวรรณคดี
เหล่านั้นเคยประสบมาแล้ว หนังสือนิราศโคโรยหนาเสียดักหนอยอรอยใจ
พรรณนาไวยาหาร และไปจินตนาการอันงดงาม อาศัยความงามและความหมายของ
ธรรมชาติเป็นส่วนช่วยในการดำเนินเรื่อง

¹ สุนทรภู่, "นิราศภูเขาทอง," ชีวิตและงานของสุนทรภู่, หน้า 155 .

(คั้งที่ใดกล่าวมาแล้วถึงศัพท์นิราศ ว่ามีความหมายในทางการจาก พลัด
พราก ละทิ้ง สิ่งที่เคยชิน หรือสิ่งที่เป็นที่รัก ฯลฯ แต่การจากนางเพียงประการ
เดียวไม่ทำให้หนังสือเป็นนิราศ ลักษณะที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ ต้องมีการเดิน-
ทางควย หมายความว่า นอกจากจะละทิ้งภรรยาหรือผู้เป็นที่รัก ยังต้องละทิ้งถิ่นฐาน
บ้านเดิมควย จึงทำให้เกิดบทนิราศขึ้น อาจจะเป็นการเดินทางทำให้จากนาง หรือ
การจากนาง เป็นเหตุให้มีการเดินทาง ก็ได้ นิราศประเภทหลังนี้ ได้แก่ นิราศอิเหนา
ของสุนทรภู่ นิราศภูเขา นิราศพระอภัยมณี ของ นายฉันทน์ บำวิไล และ นิราศ
มเหศวร พระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 6 เป็นต้น แต่นิราศส่วนใหญ่เป็นเพราะมีการ
เดินทางทำให้ต้องจากนาง

คั้งนี้ แก่นเรื่อง ของหนังสือนิราศจึงมีลักษณะเป็น 2 ประการ คือ

1. การคร่ำครวญ
2. การเดินทาง

ซึ่งลักษณะทั้งสองอย่างนี้ อาจปรากฏเพียงลักษณะเดียวหรือทั้งสองลักษณะ
เป็น นิราศนครวัด มีแต่การพรรณนาไม่มีการคร่ำครวญ นิราศตามเสด็จที่พล่าน้ำน้อย
ของพระยาตรัง มีทั้งการพรรณนาการเดินทางและคร่ำครวญถึงผู้หญิง ทวาทศมาส
มีแต่การคร่ำครวญ ไม่มีการเดินทาง แต่มีการเปลี่ยนไปของเวลา จึงเห็นได้ว่า
หนังสือประเภทนี้มีลักษณะต่างไปจากหนังสือร้อยกรองประเภทอื่น ปัจจุบันสำคัญของหนังสือ
ประเภทนี้ คือ การเปลี่ยนแปลง อาจจะเป็นเวลา สถานที่ แต่แสดงให้เห็นว่าสิ่ง
แวดล้อมต่างไปจากเดิม ชาติสิ่งที่คุณเคยบางอย่างไปทำให้ต้องโหยหาถึง

น.ม.ส. ทรงมีความเห็นว่า "แก่น" ของนิราศ คือการคร่ำครวญ และ
เป็นส่วนที่สำคัญที่สุดของบทนิราศ การพรรณนาการเดินทาง หรือสถานที่ และอื่นๆ
เรียกว่า "กระพี้" มีความสำคัญรองลงไป แต่ผู้เขียนมีความเห็นว่า การคร่ำครวญ
ถึงผู้หญิง หรือการพรรณนาการเดินทาง เป็น "แก่น" ของเรื่องใดเท่ากัน แล้วแต่จุด
จุดมุ่งหมายของผู้แต่ง เช่น นิราศนรินทร์ กำสรवलโคลงคน ทวาทศมาส มีการ

แบบกั้น

บางทีในนิราศบางเรื่องไม่ได้กล่าวถึงการเดินทางของผู้แต่ง แต่สมมุติ เหตุการณ์และสถานที่เป็นการเดินทางของตัวละครในวรรณคดีเรื่องเอกบางเรื่อง ตัวอย่างของนิราศทำนองนี้ ได้แก่ นิราศชื่คา และ นิราศอิเหนา เป็นต้น นิราศอิเหนา เป็นตอนที่สุนทรภู่แนะนำเรื่องราวมาจากบทละครเรื่องอิเหนา เป็นตอนอิเหนา ติดตามนางบุษบาที่ถูกลมหลอบ ส่วนนิราศชื่คา เป็นตอนที่พระรามพระลักษมณ์ เดินทางตามหานางสีดาที่ถูกทศกัณฐ์ลักพาตัวไป

การเดินทางสมัยก่อนมักเป็นการเดินทางทางเรือ ต่อมาวิวัฒนาการตามความเจริญทางวิทยาศาสตร์ เป็นเรือกลไฟ รถไฟ เรือเดินทะเล และ เครื่องบิน การเดินทางบกใช้พาหนะต่าง เช่นทางทางน้ำสามารถเดินทางต่อไปถึงทะเล โดลง นิราศออกทะเลที่มีชื่อเสียงคือ กำสรวลโคลงคั่น หรือปี่ในหนังสือจินตมาลี ของ พระโหราธิบดีว่า "กำสรวลสมุทร" นิราศพระยาตรัง และนิราศพระพิพิธสาดี เป็นต้น ส่วนนิราศกลอนก็มี นิราศลอนคอน ของหมอมราโชทัย เดินทางด้วยเรือเดินสมุทรขนาดใหญ่ข้ามทวีป และนิราศรอบโลก ของ "แสงทอง" เป็นต้น เส้นทางการเดินทางมีทุกทิศทุกทางทั้งในประเทศ ต่างประเทศใกล้เคียง เช่น ประเทศลาว จีน เกาหลี ไปถึงประเทศทางซีกโลกภาคตะวันตก

ส่วนมูลเหตุการเดินทางก็มีต่างๆ เช่น ไปทัพ ไปราชการต่างประเทศ ถูกเนรเทศ ไปท่องเที่ยว ตามเสด็จประพาส ไปนมัสการสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ในนิราศของสุนทรภู่คนเดียวมีมูลเหตุการแต่งหลายอย่าง เช่น ไปหาพ่อ (นิราศเมืองแกลง) ไปหาชานอัยยัดฉะและเล่นแร่แปรธาตุ (นิราศสุพรรณ นิราศวัดเจ้าฟ้า) ไปนมัสการสถานที่สำคัญทางพุทธศาสนา (นิราศพระบาท นิราศพระประธม นิราศเมืองเพชร นิราศภูเขาทอง) ในระหว่างการเดินทางยอมผ่านไปตามสถานที่ต่างๆ ซึ่งเป็นป่าเขา ท้องทุ่งท้องนา สภาพของสิ่งที่พบเห็นระหว่างการเดินทางไปไกลจากบ้าน เป็นแรงบันดาลใจให้กวีหยิบยกมาพรรณนา ดังที่เราทราบแล้วว่า วรรณคดี

เกิดจากการที่วิมีความรู้สึกรุนแรงต่อสิ่งที่พบเห็นหรือสิ่งที่ตนรู้ และไม่อาจเก็บกักความรู้สึกนั้นไว้แต่เพียงผู้เดียวได้ จึงถ่ายทอดออกมาด้วยภาษาของกวีเป็นคำประพันธ์ประเภทต่างๆ และมูลเหตุของการแต่งนิราศก็เป็นเพราะมีเวลาว่างมากขณะเดินทาง ผู้มีความรู้สึกอึดอัดๆ เขียนๆ ภาพยกลอนตามทัศนทัศน์ใด อย่างที่สุนทรภู่กล่าวไว้ว่า

นั่งเลงกลอนนอนเปลาก้เส้าใจ จึงรำไรเรื่องรางวัลเอนข้างเอษ ¹

หรืออย่างทีกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงแต่งไว้ว่า

รักจรจิตร แสร่ประคิษฐตาม ใจใคร่ เพลินแษ
 เหงาส์ราง ยามว่างยง อยู่เว้งวังทะเล ²

การพรรณนาการเดินทาง ก็พรรณนาตั้งแต่เริ่มออกเดินทาง ผ่านไปตามตำบลต่างๆจนถึงที่หมาย หากเป็นการเดินทางทางทะเลก็พรรณนาถึง เกาะแก่งต่างๆด้วย การพรรณนาโดยเอาชื่อตำบลต่างๆมาอ้างพร้อมกับการคร่ำครวญเป็นวิธีที่ใช้กันโดยทั่วไป มีฉะนั้น ก็เล่าถึงตำนานของสถานที่เหล่านั้นเป็นความรู้แกผู้อ่าน นิราศบางเรื่องมีบทชมธรรมชาติ กล่าวถึงชื่อพรรณไม้ พรรณสัตว์ โดยใช้วิธีการเดียวกัน คือ การเล่นคำ หรือเล่นความ คือใช้คำคำเดียวหรือความเดียวพรรณนาให้มีความหมายเป็นสองอย่าง สามอย่าง ตัวอย่างนี้จะพบมากในนิราศของเจ้าฟ้ากุ้ง เพราะผู้แต่งมีความรู้เรื่องธรรมชาติมาก

นิราศที่แต่งกันในสมัยแรกๆมักเป็นนิราศที่ใช้พรรณนาความในใจ ของกวีในเรื่องการสังวาส ทำให้กวีไม่สนใจสิ่งต่างๆระหว่างการเดินทางนัก จะหยิบยกอะไรมากล่าวพรรณนามักจะเนื่องจากสิ่งนั้นเตือนใจให้ระลึกถึงคนรักเท่านั้น แต่นิราศสมัยหลัง

¹ สุนทรภู่, "นิราศภูเขาทอง," ชีวิตและงานของสุนทรภู่, หน้า 155.

² กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, "นิราศชะอำ," นิราศนรินทร์คำโคลงและนิราศปลีกษอย, หน้า 296.

มีความนิยมเป็น 2 อย่าง คือ แต่งทำนองเพลงยาวลึกลับอย่างหนึ่ง คือคร่ำครวญ
รำพันเป็นเอก กับอีกแบบหนึ่ง เป็นการพรรณาสถานที่ สิ่งทพบเห็น สอดแทรกความรู้
ปรัชญา และพจนานุกรม และมีการแต่งทำนองจดหมายเหตุการเดินทาง

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงประทานคำอธิบายในเรื่องนิราศ
ที่แต่งคือ ไว้ใน "คำนำ" นิราศเมืองเพชร นิราศคำกลอนที่แต่งไว้ในสมัยรัชกาล
ที่ 2 รัตนโกสินทร์

หนังสือจำพวกนิราศ คนมักเข้าใจกันว่าเป็นแต่แต่งคร่ำครวญ
ถึงคุณครอง ซึ่งผู้แต่งต้องพราดไป แลถึงจะแต่งก็ ก็คิดแต่ใน
กระบวนกลอนสี่บาท หาวีเศษไปกว่านั้นไม่ ความเข้าใจเช่น
นี้เข้าใจผิด ความจริงไม่เช่นนั้น ถ้าใครอ่านพิเคราะห์ดูนิราศ
นั้นเท่า เช่น นิราศพระยามหามุนีไปเมืองจันทบุรี
ซึ่งพิมพ์เมื่อเร็ว ๆ นี้ ก็ดี ถ้านิราศอื่นใหม่พิมพ์แต่ง เขาใจระเบียบ
เช่น นิราศลอนดอน หม่อมราโชทัย แต่งเมื่อรัชกาลที่ 4 ก็ดี
จะเห็นได้ว่าเขาแต่งว่าด้วยการไปแลพรรณาดังถิ่นฐานบ้านเมือง
ตลอดจนกิจการที่ได้ไปรู้เห็นเป็นหลัก เอาความคร่ำครวญในทาง
สี่บาทสอดสลับไว้เป็นแต่เครื่องประดับ ถึงนิราศของสุนทรภู่ที่แต่ง
แล้ว ก็ว่าของก่อนในสมัยอันเดียวกัน ก็ไม่ออกไปนอกระเบียบ
ที่กล่าวนี้ มีมากน้อยทุกเรื่อง นิราศเมืองเพชรที่พิมพ์ในสมุดเล่มนี้
ก็เป็นหนังสือโปรดให้ความรู้หลายอย่างดังกล่าวนั้น...

¹ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงประทานคำอธิบายในเรื่องนิราศ
(พ. นนทร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2462), หน้า (1) - (2).

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงประทานอธิบายไว้ใน "คำนำ" นึกว่า
ว่า "หนังสือนิราศเมืองเพชรนี้ กรมการ เมืองนครศรีธรรมราชบุรพาเมืองตรงคนหนึ่ง

โดยสรุป นีราตอาจแต่งโคควยเหตุเพราะมีการเดินทางจริง หรือไม่จริงก็ได้ จะพรรณนาให้ทราบคร่าวๆหรือบทบันทึกการเดินทางเกินกว่านั้นก็ได้อีก และผู้หญิงในนิราตอาจจะมีจริงหรือเป็นจินตนาการก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับผู้แต่งและฝีมือของกวี

น.ม.ส. ทรงให้ความเห็นในเรื่องการแต่งนิราตไว้ว่า :-

นิราตอาจแต่งได้	โดยนัย
บนคิงขาวาไกล	กลดกล่อม
กรสอดกอดทรมวย	ไวแหม
โคลงแต่งสรรเสริญวาคลุ่ม	กลองรางทางสมร 1

2.5 ลักษณะการพรรณนาหนังสือนิราต

เราอาจกล่าวถึงการพรรณนาของหนังสือนิราตได้เป็นหลายอย่าง นีราตในรุ่นแรกมักเป็นการพรรณนาคำครวญถึงผู้หญิง กวีวาดภาพผู้หญิงอย่างงดงามด้วย

เป็นผู้แต่ง ในสมัยนั้นรัฐบาลยังประกอบการค้าขายกับต่างประเทศ แต่งเรือกำปั่นหลวงขึ้นทุกสิ้นปีไปขายเมืองจีน เมืองชวา มลายู ตลอดจนอินเดียทุกๆปี การค้าขายทางอินเดียมอบให้ เจ้าพระยานคร ๑ เป็นผู้จัดการ คอยเมืองนคร ๑ มีเมืองครึ่งเป็นท่าอยู่ทางทะเลตะวันตก ใช้เรือไปมาถึงอินเดียโดยง่าย ถึงปีเจ้าพระยานคร ๑ จัดช่างหลวงกับตีบุก ซึ่งเป็นส่วนของหลวงบรรทุกเรือกำปั่นไปขายอินเดีย กรมการที่ เป็นผู้คุมเรือไป จึงแต่งนิราตเรื่องนี้ในคราวไปเมื่อปีเถาะ พ.ศ. 2362 เล่าถึงการที่ไปในครั้งนั้น"

เรื่องเดียวกัน, หน้า (2) - (3).

1 น.ม.ส. (กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์), "ภาคผนวกสามกรุง," สามกรุง (พระนคร: สำนักพิมพ์วิทยุ, 2495), หน้า 29.

จินตนาการ และบรรยายความรักที่มึนต๋องตายความรู้สึกรวมกันเกิดความจริง
 นิราศในรุ่นหลังบางเรื่องมีการพรรณนาให้เห็นภาพแท้จริง ไม่ว่าจะเป็น
 เป็นการพรรณนาสถานที่ ธรรมชาติ สภาพชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนพบเห็น แม้แต่
 ความรู้สึก อารมณ์ และเรื่องราวส่วนตัวของผู้แต่ง การพรรณนาจึงเป็นแบบสมจริง
 นิราศบางเรื่อง เขียนขึ้นเพื่อพรรณนาการเดินทางอย่าง เดี่ยวทำนอง
 จดหมายเหตุส่วนตัว นอกจากนี้ นิราศบางเรื่องแต่งขึ้นเพื่อพรรณนาธรรมชาติเท่านั้น

การกล่าวถึงลักษณะการพรรณนาของหนังสือนิราศจะกระทำในหัวข้อต่อไป
จะกล่าวถึงโดยแบ่งตาม "แกนเรื่อง" ของนิราศออกเป็น 2 พวก คือ

2.5.1 แกนเรื่องคือการคร่ำครวญถึงความรัก

นิราศที่มีแกนเรื่องแบบนี้ มักจะมีการพรรณนาแบบโรแมนติค คือ
 แสดงความรู้สึกและอารมณ์อย่างรุนแรงในเรื่องความรัก การพรรณนาจึงเป็นบท
คร่ำครวญถึงอดีต ความรัก ความหลังเมื่อครั้งยังมีความสุข และรำพันถึงความทุกข์
ความเจ็บปวดทรมานเนื่องมาจากการพลัดพราก กวีไม่สนใจกับปัจจุบันและสิ่งเฉพาะหน้า
มากนัก เพราะมีแต่อารมณ์โศกเศร้า การพรรณนาถึงสิ่งอื่นๆจึงเป็นเพียงส่วนประกอบ
เพียงบอกให้รู้เดาว่าเดินทางไปถึงที่ใดแล้วบ้าง ความรักความคิดถึงอย่างแรงกล้า
ทำให้ไม่ว่าจะเห็นอะไร หรือผ่านไปที่ใด ใจก็วนกระหวัดคิดไปถึงนาง ความรู้สึก
อ่อนไหวของกวี ทำให้รู้สึกวาทธรรมชาติแปรเปลี่ยนไปตามอารมณ์ของตนด้วย / หนังสือ
นิราศที่มีแกนเรื่องแบบนี้ มีลักษณะการพรรณนาเป็น 2 แบบ คือ

2.5.1.1 พรรณนาตามเวลาที่เปลี่ยนไป นิราศที่มีลักษณะการ
 พรรณนาทำนองนี้ แปรไปจากนิราศอื่นๆโดยมาก ดังใดกล่าวมาแล้วว่า เนื้อหา
 ของนิราศส่วนใหญ่จะประกอบด้วยการเดินทางและการคร่ำครวญ แต่นิราศชนิดนี้
 ผู้แต่งไม่ได้เดินทางไปไหน ปัจจุบันให้มีการแต่งนิราศนี้คือ การพลัดพรากจากคู่เป็น
 รัก ซึ่งจะเป็สาเหตุใดไม่ทราบ เวลาที่ผ่านไปจากวันเป็นเดือน จากเดือนเป็น
 ปี มิได้ทำให้ความรักของเขาที่มึนต๋องลดน้อยลงเลย กลับจะยิ่งเพิ่มมากขึ้นตามลำดับ

เพราะเหตุว่าเวลาที่ผ่านไปได้เดือนให้เขานึกถึงความหลังครั้งที่มีความสุขอยู่กับนาง
 นีราศประเภทนี้ไม่ได้แสดงการคร่ำครวญอย่าง เดียว แต่ให้ความรู้แก่ผู้อ่าน
 ถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในระหว่างเวลาเหล่านั้น ซึ่งส่วนมากเป็นพิธีทางศาสนา ตาม
 กติความเชื่อทางศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ ตัวอย่างของนิราศที่พรรณานางรำ-
 ครวญแบบนี้ ได้แก่ ทวาทศมาส นิราศประพาสธารโศก พระนิพนธ์ของเจ้าฟ้า
 ธรรมมาธิเบศร์ และ นิราศเดือน ของนายมี (หมื่นพรหมสมทัตสร)

ทวาทศมาส

เป็นนิราศที่แต่งด้วยโคลงคันทวิวิธมาลี จบด้วยรายสุภาพ มีความยาว
 260 บท โครแต่ง แต่งในสมัยใด ไม่มีข้อยืนยันแน่นอน แม้จะมีโคลงบอกไว้ใน
 ตอนทนายว่า

การกลอนนึ่งงอาทิ	กวี หนึ่งนา
เขาราชสามนต์ไตรย	แผนหลา
ขุนพรหมมนตรีศรี	กวีราช
สารประเสริฐฤดาชา	ช่วยแกลง เกลากลอน

กวีรุ่นก่อนยกของกันมากกว่าเป็นคำราชาโคลงคันทวิวิธมาลี และเป็นนิราศคำโคลง
 ที่มีวรรณศิลป์เพราะลึกซึ้งกินใจมาก เชื่อกันว่ามีอายุและส่วนวนโวหาร เทียบได้กับ
ลิลิตยวนพ่าย และ นิราศหริภุชชัย และมักกล่าวกันว่า ผู้แต่ง คือ "สามกวี" ที่
 ระบุนี้ชื่อไว้ในโคลง คือ ขุนพรหมมนตรี ขุนศรีกวีราช ขุนสารประเสริฐ แต่ไม่
 กอຍมีใครอ้างถึงพระเขวราช ดังเช่นในโคลงนิราศที่แต่งกันในชั้นหลังกล่าววว่า

"ทวาทศมาสกัถิ	สามปราชญ์ รังษเฐ" <u>นิราศพระชาติรัง</u>
"ทวาทศมาสสาร	สามเทพษ ถวิลเส" <u>นิราศนรินทร</u>
"ศรีปราชญ์สามปราชญ์ทั้ง	ตรังนรินทร กัถิ"	... <u>นิราศกรุงเก่า</u>

ในนิราศตามเสด็จที่พลาน้ำน้อย ของพระยาตรัง กล่าวถึง พระเขวราภ
ไวด้วย ดังโคลงที่กล่าวไว้ว่า

อาทิเขวราภร้าง	แรมสมร
สามพอปรีชาเจน	จตุล้า
ทุกยทวาพศมาสจร	เจบเสนต์ ราม
ยังไปปานชู้ช้ำ	ชอกใจ ¹

ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ สันนิษฐานว่า ผู้แต่งน่าจะได้นก พระเขวราภ
โอรสองค์ที่ 3 ของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งมีโศกโศระบุในพงศาวดาร
แต่มีเรื่องราวปรากฏอยู่ใน ลิลิตยวนพ่าย ว่าได้รับพระบรมราชโองการเสด็จไปนิมนต์
พระสงฆ์จากลุ่มกามารวมนั่งหัตถบาท คราวสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงผนวช
เมื่อ พ.ศ. 2008 ² และได้แต่งนิราศเรื่องนันทน์เนื่องจากถ้ำเดินทางครั้งนี้ ส่วน
กวีอีก 3 ท่านที่เอ่ยชื่อมาคงเป็นเพียงผู้ที่ "ช่วยแกล้งเกลากลอน" เท่านั้น

โคลงนิราศเรื่องนี้ ไม่ได้นับตนด้วยบทสมบ้านเมือง และสรรเสริญพระแผ่นดิน-
ยานุภาพของพระมหากษัตริย์ เช่นในนิราศเรื่องอื่นๆ หากแต่กล่าวถึงพระเป็นเจ้า
ในศาสนาพราหมณ์ คือ พระพรหม พระวิษณุ และพระศิวะ แลสรรเสริญพระ-
มหากษัตริย์ บทสุดท้ายซึ่งเป็นรายชื่อภาพ พรรณนาถึงความเกษมสุขในการเสวย
รมย์สมบัติใหม่ใหญ่วรมย์ของพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา คราบสิ้นเดือนตะวัน
และสิ้นฟ้าสิ้นแผ่นดิน ประชาราษฎร์เกษมสุขกันถ้วนหน้า และแซ่ซ้องสรรเสริญพระ
เกียรติยศแห่งพระองค์ นิราศเรื่องนี้แสดงถึงพระปรีชาญาณในทางอักษรศาสตร์และ

¹ พระยาตรัง, "นิราศตามเสด็จที่พลาน้ำน้อย," ประชุมนิราศคำโคลง,
หน้า 76.

² ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์, ประชุมวรรณคดีไทยภาคพิเศษ ทวาพศมาส
โคลงคน (พระนคร: โรงพิมพ์ศิริมิตร, 2512), หน้า 6 - 43.

กวีนิพนธ์ของผู้ประพันธ์ และมีความรอบรู้เจนจัดในโบราณราชประเพณี ลัทธิธรรม-
เนียม คัมภีร์ต่างๆ ทั้งทางศาสนาพุทธ และศาสนาพราหมณ์

ผู้แต่งรอบรู้ในคัมภีร์ปุราณะ ของศาสนาพราหมณ์มาก กล่าวถึงพระเป็นเจ้า
ของพราหมณ์ทั้ง 3 องค์ คือ กล่าวถึงพระพรหม ผู้เกิดจากคอกบัวที่ผุดขึ้นจากพระ
นาภีของพระวิษณุตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์วราห ปุราณะ¹ และนำมากล่าวเป็นบทแรก
ด้วยโคลงว่า

ศรีสวัสดิ์คิมลาคันด้า	เลอสรวง
สุลภิรมยนาภี	สองสร้อย
ไตรรัตนจตุตควง	กมลเลิศ
บานแบ่งบงกชป้อย	ช่อมาลัย ²

กล่าวถึงพระนารายณ์ ซึ่งในคัมภีร์วราหปุราณะ อ้างว่า พระนารายณ์
สวัญญู มีพระทัยปรารถนาจะสร้างโลกทั้งหมด จึงบันดาลพระองค์ให้เป็น 3 ภาค
และทรงสร้างพระวิษณุขึ้นมาจากพระปรักวีเบื้องซ้าย เพื่อให้เป็นผู้ส่งวนโลก โปรด
สัตว์ไทพญทุกข ใหม่แก่ความรื่นรมย์ ผู้แต่งทวาทศมาสก็ได้รจนาไว้ว่า

จักรีจักรกฤษณเกลลา	จักรพรรดิ
เสวยภิรมยสงสาร	เชกสรอง
กามาตุคีรีตน	รมเยศ
รมยวิธีรรคลอง	ทวงกาม ³

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระเป็นเจ้าของพราหมณ์
(พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2503), หน้า 3.

² ทวาทศมาส, หน้า 1.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

และกล่าวสรรเสริญพระศิวะซึ่งเป็นใหญ่เหนือเทพเจ้าทั้งปวงว่า

เทวาเทเวศถวน	เทวินทร
เสวยสุภรมชยาม	ขิวเห่า
วิไลยวิลาพินทุ	เพาโพธ
สุภภิรมยสัมเทนา	แนงมาลย ¹

เนื้อความของการพรรณนาคร่ำครวญ รัตนถวการแสดงความคิดถึงนาง
คิดถึงความหลงเมื่ออยู่กับนาง ทำให้ผู้อ่านเห็นความสัมพันธ์อันลึกซึ้งทมตอกกัน อย่าง
ทักวิพรรณนาไวว่า

รรมคิตพิเศชช้อย	ชีวทา
รรมคิตชกาม	ก้อเกอ
ฉวิลพิพสุณาสา	เสาวฉิต ²
เนื้อแนบนางนุชเนื้อ	แนบใน

อคิดไคยอนมาเตือนให้เขานึกถึงความหลงครั่งเมื่อยังขึ้นเหยออยู่กับนาง
เขาจึงรำพันไวว่า

"คิดเคยยประหาสพยง"	ภูชเคนทร"	
"คิดคลิ่งบววมาศสรอย"	สระศรี"	
"คิดเคยยเขาวราชทาว"	ทาลสอง	โสคเช
แนบกำโบลปรวงเปรม	ปรอยบแกม"	เป็นตน

1 เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 52.

ทำให้เขายิ่งรู้สึกถึงความเจ็บปวดอันมีเหตุมาจากการพลัดพรากจากกันซึ่งรัก
 เป็นความทุกข์ทนหนักกว่าความรู้สึกของตัวเอกในวรรณคดีเรื่องใดๆทั้งสิ้น โดยนำไป
 เปรียบกับตัวเอกในเรื่องรามายณะ คือ พระรามและนางสีดา แสดงความรู้ใน
 คมกัณฑ์การตะของผู้เขียน และยกตัวเอกจากเรื่องราวในปฐมาชาติมากล่าว
 เปรียบเทียบอีก 4 คู่ คือ อนิรุทธและนางอุษา พระสวณและนางมโนราห์ สยมพร-
 โสมและนางพินธุผด ท้าวประจันตและนางอรพินทร เพราะตัวเอกในวรรณคดีดัง
 กล่าวมานี้ พลัดพรากจากกันชั่วระยะเวลาหนึ่ง แล้วก็ได้กลับคืนมาอยู่ร่วมกันอย่าง
 มีความสุขอีก แต่เขาจากนางครั้งนี้ ไม่มีหวังว่าจะมีโอกาสกลับคืนมาพบนางได้อีกเลย

นอกจากนี้ ยังแตกฉานในหนังสือ เตมิกมิตตา หรือ ไตรภุมิพระร่วง พระ
 ราชนิพนธ์ของพระร่วงเจ้าลิไท แห่งกรุงสุโขทัย เพราะได้พรรณนาไว้ในโคลง
 ทว่าทศมาสถึง มหาสมุทรทั้ง 7 จะเหือกแหงหายไ้หมดเมื่อพระอาทิตย์ขึ้นพร้อมกัน
 4 ดวง เมื่อจะถึงวันสิ้นโลก แต่ความรอนนี้ยังไม่เท่าความอาดูรร้อนใจของกวี
 ที่ต้องจากนางที่เป็นที่รัก ความตอนนั้นถอดมาจากโคลงที่ว่า

เจ็ดสิ้นธุส่ากเรศรอน	รบนก
แสนนพิธารเพียร	ทาดแหง
อาดูรกระอุอก	เรียมราส
สมรจากเจียรรอยแลง	ไปปาน ¹

ผู้แต่งคร่ำครวญถึงนางปี่ว่าจะขาดใจ โดยพรรณนาไปตามเวลาที่ผ่านไป
 ตั้งแต่เดือน 5 ซึ่งถือเป็นเดือนขึ้นปีใหม่ ไปจนถึงเดือน 4 ครบ 12 เดือน ใน
 ระหว่างเดือนต่างๆ นอกจากจะแสดงความในใจอย่างรุนแรงแล้ว ยังกล่าวถึง
 พระราชนิพนธ์ และขนบธรรมเนียมเกี่ยวกับกษัตริย์และราชบริพาร รอบรู้ในพิธีทางศาสนา
 ยิ่งเป็นประเพณีสำหรับพระนคร และพิธีนักขัตฤกษ์รวมทั้งการละเล่นรื่นเริงต่างๆที่

¹ เรือวเคียวกัน, หน้า 7.

ชาวบ้านทำกันในแต่ละเดือน พืชต่างๆที่ปลูกถึงได้แก่

- เดือน 6 ดุจไถนา (ผักไถนา)
 " 8 เขาพรรษา
 " 11 แฉงเรือ
 " 12 พืชโลปล, พืชชกโคม, และพืชจองเป็รียง
 " 1 เสนวาว และพืชศรีษัมปวาย
 " 2 ถวายน้ำสังข์ พืชมูรธาภิเชก, มพรสพสมโกษพระนคร
 " 3 พืชส่งพระไพสพ
 " 4 พืชพุทธ ใสบาตร พังธรรม

เดือนที่ไม่ได้กล่าวถึงพืชต่างๆ ก็เป็นการพรรณนาว่าครวญ เวลาที่เปลี่ยนไปได้เปลี่ยนแปลงสิ่งต่างๆด้วย ทั้งอากาศ สภาพแวดล้อม จากเดือน 5 ซึ่งอากาศร้อนจัด เทบว่าจะเผาผลาญทุกสิ่งทุกอย่างใหม่คใหม่ไป แต่ก็ยังร้อนน้อยกว่าความร้อนในใจของกวี ผานไปจนถึงฤดูฝน มีเมฆฝน ลมพายุ น้ำท่วม ต้นไม้ต่างๆผลิบาเขียวชอุ่ม และถึงฤดูหนาว ค็งนั้นในนิราศเรื่องนี้ ถึงแมผู้แต่งจะไม่ได้บรรยายว่ามีการเดินทางไปที่ใดหรือไม่ แต่มีส่วนที่แสดงความเคลื่อนไหวในโคลง (*movement*) ผู้แต่งบรรยายให้เห็นธรรมชาติที่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา และมีผลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชาวเมือง กวีได้พรรณนาถึงธรรมชาติในทำนองที่ว่า ธรรมชาติดูเหมือนจะเห็นใจในความทุกข์ของเขา และรวมเต้าไต่กไปกับเขาด้วย ดังเช่นโคลงที่ว่า

แต่รยมนิราศแก้ว	ไกลนาน
ฟ้าเฟื่องกรรพิศหมอง	หมนเส้า
รำเพอขร่าพารา	ไหลหลง
สวรรค์อนันตรอนเรา	ช่วยตรอม ๆ 1

1 เรื่องเดียวกัน, หน้า 11.

ธรรมิธีร์รัตต์แล้ง	เลอหาว	แพงแล
ไบบคคพฤกษาควง	หยวแพง	
ลคากระหวัศราร	รูกอมาคี	
วรวรเวือไม้ไหลแล้ง	ชววยศรอม	1

กวีขกของคววมงามของนางวา นางทั้ง 3 โลกไมอาจจะเทียบได้ คังนั้น
เขาจึงเกรงวว่าจะมีใครลักพานางไปชอนไว นีราศเรื่องอื่นๆ ผู้แต่งจากไปโดยหัง
นางไวชางหลัง แต่ในทวาทศมาส หังสองฝ่ายจากกัน อาจไมมีการเดินทาง แต่
ก็ถูกทำให้พลัดพรากจากกัน เพราะมีโคลงหลายตอนกล่าววว่านางจากเขาไปด้วย
เช่น

"รอนไปปานของไท่ จากจร"

"สมรจากจรรอยแล้ง ไปวาช" ฯลฯ

กวีจึงคิดควานางหายไปเพราะมีคนลักเอาไปชอน คังโคลงที่ว่า

พระโตบ่าราศนอง	กรุณา	พินังรา
แสนพินังนางอววยไป	แต่ไท	
ควงคยวมึงมาลา	เฉลิมภากย	กูเออย
รัตนสุคนษทิพไหว	กราบอววย	2
และ		
เจบจ่างายแกวพราก	พลคคแค	พินา
ฤาเทพไฟศรลวง	แพพาย	
ไตรฤทธิบเลงแล	ไตรโลก	นินดา
จำพรอนรนพววย	โตกคัลย	3

1 เรื่องเดียวกัน, หน้า 8.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 16.

3 เรื่องเดียวกัน, หน้า 42.

การพรรณนาทำนองมี ผู้แต่งได้แสดงให้เห็นว่า ในอันที่เวลาผ่านไปแต่ละเดือน รอคอยวันเวลาที่จะมีโอกาสได้พบนางอีก ความที่มีใจจดจ่ออยู่กับนาง ทำให้มองเห็นอะไรก็นึกไปถึงนางทั้งสิ้น เช่น เห็นเรือหงส์ในพิพิธอาควุฒย ก็นึกไปถึงรูปร่างอันกลมกลึงของนาง เห็นคนโง่ที่ขวานาเริ่มดูถูกการใด ก็นึกว่านางโบกมือให้ เมื่อไปดูเขาเล่นวาว เห็นสาววาวไหวสะท้าน ก็นึกถึงความขื่นขื่นในใจเพราะคิดถึงนาง ยิ่งเห็นลมส่งวาวไหลลอยสูงขึ้น เขาก็นึกขอใหวาวช่วยนำยาวไปบอกแก่นางดังโคลงที่ว่า

อมพคคเฉยชอชวควย	ลมเซอย
ลมแลนรบบชวภูบิน	บาไต้
รยมรกรำยงงเลอย	ลาญสุวาท
สารส่งงวาววานไห	แผนา 1

เมื่อพรรณนาครบทั้ง 12 เดือนแล้ว ก็ยังไม่มีโอกาสได้พบนาง ทำให้เขายังสร้อยเสีราควขความทุกข์

ผู้แต่งจบโคลงนิราศนี้ด้วยบทถวายพระพรพระเจ้าแผ่นดินให้ทรงมีพระเกษมสำราญ ครอบครองพระราชอาณาจักรอันกว้างใหญ่ไพศาล และเป็นพี่สัสภการะหนักถือแห่งประเทศใหญ่น้อยทั่วไป ทรายบัวฟ้าดินสลาย นอกจากนี้ผู้แต่งยังได้บอกความมุ่งหมายของการแต่ง และชื่อผู้ร่วมมือในการแต่งด้วย

นิราศประพาสธารโศก

นิราศที่แต่งทำนองเดียวกับที่กล่าวมาแล้วอีกเรื่องหนึ่ง คือ นิราศประพาสธารโศก พระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ แต่เป็นเพียงส่วนที่เป็นบทส่งลาเท่านั้น ยังไม่ได้เริ่มบทนิราศที่กล่าวถึงการเสด็จประพาสธารโศก การพรรณนา

1 เรื่องเดียวกัน, หน้า 30.

คล้ายคลึงกับท้าวพตีมาลี แต่พรรณนาตามช่วงเวลาอย่างละเอียดลออกว่า เริ่มด้วย
บทพรรณนาความงามของผู้หญิง ซึ่งได้รับมาจากคตินิยมของอินเดีย โดยกล่าวชมความงาม
ทีละส่วน อย่างที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องอื่นๆ เช่นกล่าวว่า สมคำคังนิต คิวโก่ง
คังคันชฌู จมูกเหมือนขอกาม หัวเนอดังทองทา เป็นต้น เป็นการชมตั้งแต่ส่วนบน
สุด คือ หัว เรื่อยลงมาจนถึงเท้า แล้วสรุปว่านางงามไม่มีที่ติ จากนั้นจึงเริ่มพรรณนา
คร่ำครวญตามเวลา จาก 1 โมงเช้า ไปจนถึงวันใหม่ พรรณนาตามวันทั้ง 7 ใน
สี่ภาคพื้นแ่ง แล้วพรรณนาตามเดือนทั้ง 12 เริ่มต้นจากเดือน 5 กล่าวถึงพิธีต่างๆ
ที่กระทำกันเป็นประจำเดือนดังนี้

- เดือน 5 พิธีส่งกรานต
- " 6 พิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ
- " 8 เชาวพรรษา
- " 10 พิธีสระสนาน
- " 11 พิธีแข่งเรือ
- " 12 พิธีลอยโคม
- " 1 พิธีวาว
- " 2 พิธีตรียัมปวาย
- " 3 พิธีถนอยเตาะห
- " 4 พิธีตรุษชอวรายชาวบิลท

พิธีทกลาวงานเป็นพิธีสำหรับพระนคร ซึ่งมีปรากฏในหนังสือพระราชพิธี
สิบสองเดือน พระราชันิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จาก
บันทึกพรรณนาฤดูทั้ง 3 คือ ฤดูร้อน ฤดูฝน ฤดูหนาว แล้วเริ่มพรรณนาปีที่ 12
คือ ปีชวด เรื่อยไปจนถึง ปีกุน

จบบทส่งลานางแล้วจึง เริ่มบทนิราศ ซึ่งเป็นการพรรณนาธรรมชาติ ระหว่าง
การเดินทางพร้อมกับแพรภการรำพันถึงคนรัก แต่ไม่ได้แสดงระยะทางไปถึงธารไศก

เล่าว่าไปทางไหน หลังจากนั้นกล่าวถึงยุคต่างๆ ตามความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์
ว่ามี 4 ยุค ได้แก่ กฤตายุค ไตรตายุค ทวาบรยุค และกัลป์ยุค โดยอ้างถึง
วรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ และเรื่องอนิรุทธิ์ ซึ่งตัวเอกพลัดพรากจากกันแล้วได้กลับมา
พบกันอีก เป็นอนันจบยพนิราศ

นอกจากลักษณะการพรรณนาที่แปลกกว่านิราศเรื่องอื่นๆแล้ว ความแปลกอีก
ข้อหนึ่งคือ กวีลงท้ายว่า ผู้หญิงที่พรรณนาในนิราศเรื่องนี้ เป็นเพียงผู้หญิงที่สมมุติขึ้น
ดังที่ว่า

จบเสร็จคร่ำครวญภาพย บทพิลาปถึงสาวศรี
แต่งตามประเพณี ไปเมียรักจกจากจริง

โคลงครวญกลอนกล่าวอ้าง	นารี
ไตรภสสร้อยถึงสาวศรี	เชกหา
แต่งตามประเพณี	อิรภากย์
เมียมั่งพรงพร้อมหน้า	หอนโศจากกัน ¹

นิราศเดือน

นิราศเดือนเป็นนิราศกลอนในสมัยรัตนโกสินทร์ ผู้แต่งคือ เสมียนมี
(พจนานุกรมสมเด็จฯ) กวีในสมัยรัชกาลที่ 3 นายมีเป็นศิษย์ของสุนทรภู่ แต่งนิราศ
เรื่องนี้เมื่อขบวปอยู่หัววัดพระเชตุพน นอกจากนิราศเดือนแล้ว นายมียังได้แต่งนิราศ
ไว้อีก 3 เรื่อง คือ นิราศกลาง นิราศพระแท่นดงรัง ² และนิราศสุพรรณ นิราศ

¹ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ , "นิราศประพาสธารโศก," เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ
พระประวดีและพระนิพนธ์บทร้อยกรอง (พระนคร: ศิลปาบรรณาคาร, 2513), หน้า 101.

² อ่านเพิ่มเติม, ธนิต อยู่โพธิ์, "บันทึกเรื่องผู้แต่งนิราศพระแท่นดงรัง,"
ชีวิตและงานของสุนทรภู่ (พระนคร: บรรณาคาร, 2515), หน้า 59 - 69.

ทั้ง 4 เรื่องแต่งตามสำนวนกลอนของสุนทรภู่ สมเด็จพระราชดำรัสฯ ทรงเขียนไว้ใน "คำนำ" หนังสือนิราศเดือนว่า กิจของสุนทรภู่ที่แต่งกลอนใดก็แทบจะถึงครุปรากฏแก่ 2 คน คือ นายมี คน 1 กับหม่อมราโชทัย (กระต่าย อิศรางกูร ฯ) ซึ่งแต่งนิราศลอนดอน อีก คน 1 ผู้แต่งกลอนเอาอย่างสุนทรภู่ มีมากมากมาย แต่ไม่มีใครที่แต่งใดก็ทัดเทียมท่านนายมี และหม่อมราโชทัย ที่กล่าวมาแล้ว

นิราศเดือนพรรณนาความโดยเริ่มตนจากเดือน 5 เป็นต้น แต่ภาพหงษ์ที่แสดงออกมาเป็นบรรยากาศของชาวบ้าน ได้แก่ การละเล่นรื่นเริงต่างๆ พิธีทางศาสนา เป็นพิธีทางพุทธไม่ใช่พิธีพราหมณ์ หรือพิธีสำหรับพระนคร อย่างที่พรรณนาในนิราศทั้งสองเรื่องดังที่กล่าวมาแล้ว

พิธีที่กล่าวถึงในเดือนต่างๆ ได้แก่

- เดือน 5 สงกรานต์
- " 6 แต่งงาน, โคนจุก, พิธีแรกนา
- " 7 สลากภัต
- " 8 เขาพระขรรค์
- " 10 วันสารท
- " 11 กลิน
- " 12 ลอยกระทง

ตัวอย่าง เช่นในเดือน 6 ชาวบ้านมักจะถือว่าเป็นเดือนดีสำหรับการแต่งงาน ผู้แต่งพรรณนาไว้ว่า

<p>เขาแต่งงานปลูกหอขอกันเขม เขาแรกนาแควมานันท์ฤกษ์</p>	<p>ถึงเดือนหกเขาแล้วหนาเงาเขาเอ เราจะเฉยอยู่ก็เห็นไม่เป็นการ เอิกเกริกโคนจุกทุกสถาน</p>
--	---

1. สมเด็จพระราชดำรัสราชานุญาต, "คำนำ," นิราศเดือน ของ นายมี (หมื่นพรหมสัมพันธ์) (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2467), หน้า ก. > ข.

ที่กำดัดจัดแฉงกันแตงงาน

มงกการตามเลหประเพด 1

พอดึงเดือน 11 ซึงเป็นลุดุทอคคณินของชาวบ้าน ก็พรรดนาให้เห็นภาพของความสุข
สนานด้วยเสียงอีกทีก การแฉงเรื่อและการพนันซันต่อ ว่า

เดือนสิบเอ็ดเสร้างธูระพระวสา
ลงเรื่อเพียบพายชกเหมือนนกบิน
สนุกสนานชานยาวฉาวสนัน
แพชนะปะตาพุดจาลอง

ช้าวการาเบ็งแยแหกระฐิน
กระแสดินธูสาคปรายกระจายฟอง
บางแฉงกันซันสูเป็นกูดอง
ตามทำนอง เลนกระฐินลันทุกปี 2

ผู้แตงแสดงความเห็นส่วนตัวในเรื่อตางๆโดยเฉพาเรื่อการมีดู้ และชอนชอด
การแตงตัวของมูหญิงว่า "มีเทาไรใส่เทานฉนมูหญิง" เป็นคน เมื่อพรรดนาครบตง
12 เดือนแล้ว ก็รำพันความในใจเรื่อเกี้ยวมูหญิง ว่ารักเขาชางเดียวทำให้ระพมทุก
เจ็บปวดหัวใจมากชาย แตงไวเป็นกลอนกลบทอนหนึ่งว่า

จะว่าโตกโตกอะไรที่ในโลก
จะว่าหนักหนกอะไรในดินคอน
จะว่าเจ็บเจ็บแผลพอแกหาย
แต่เจ็บแฉนนแสดแสดจะเจ็บครัน
จะว่าชมมอะไรในพิภพ
ถึงดาบคมไมสูศารมคม
จะว่าเมาเมาอะไรก็ไมหนัก
เกิดชุงชึงชึงกันถึงพันแหวง

ไมเทาโตกใจหนักเหมือนรักสมร
ถึงสิ่งชรักไมหนักเหมือนรักกัน
ถ้าเจ็บกายวาชชิวาจะอาสัจ
สูตจะกลันสูตจะกลันฉนอารมณ
ไมอาจลบบรเพ็ดชเชคยอม
จะว่าลมลมปากนมากแรง
อันเมารักเชนนมทุกแหวง
ใครพลาคแพลงลมตาววาชชิวา 3

1 เรื่อเดี้ยวกัน, หน้า 3.
2 เรื่อเดี้ยวกัน, หน้า 12.
3 เรื่อเดี้ยวกัน, หน้า 21.

ในตอนท้ายจบลงว่า แดงนิราศเรื่องนี้เพราะพลาดหวังจากความรัก เนื่องจาก จาก "เต็มกระเดือกเลือดกระแควอยู่แล้วหนอ จะสู้ขอสารพัดก็ขี้ดสน" จึงออกไปป่าไปบวชเป็นฤๅษี เนื่องจากไม่สมหวัง

เมื่ออ่านเปรียบเทียบนิราศทั้ง 3 เรื่องนี้ จะเห็นว่าแต่งผู้แต่งมีความตั้งใจ ในการใช้เวลา 12 เดือน ซึ่งมีการประกอบพิธีต่างๆหมุนเวียนเปลี่ยนไป เป็น "กรอข" สำหรับการพรรณนาดังคนรัก การกล่าวถึงพิธีต่างๆในระยะเวลาอัน ไม่น้อยตรงกันนัก ในทิวาทศมาส ผู้แต่งเป็นเจ้าของฟ้าหรือเจ้านายชั้นสูง จึงมีความคุ้นเคยกับพิธีต่างๆที่จัดเป็นพิธีหลวงสำหรับพระนคร และเป็นพิธีทางศาสนาพุทธ และศาสนาพราหมณ์ ในนิราศประพาสธารโศก ก็เป็นทำนองเดียวกัน ส่วนใน นิราศเดือน ผู้แต่งเป็นเพียง เสมียนมี แดงนิราศด้วยกลอนตลาด จึงพรรณนาอย่าง ชาวบ้าน บรรยายถึงประเพณีไทย การรื่นเริง และการประกอบกิจทางศาสนาพุทธ และกล่าวถึงธรรมชาต ซึ่งมีความละเอียดตามอารมณ์ของผู้แต่ง แสดงถึงความทุกข์ รอนในใจของผู้แต่ง ซึ่งมองไม่เห็นความสดชื่นงดงามของสิ่งใดในโลก

2.5.1.2 พรรณนาระหว่างการเดินทาง เป็นลักษณะการพรรณนาของนิราศ
โดยทั่วไป ที่มีผลเหตุมาจากผู้แต่งต้องเดินทางจากไป และละทิ้งสิ่งที่เป็นที่รักไว้
เบื้องหลัง เป็นเหตุให้คร่ำครวญถึง เมื่อเดินทางห่างไกลออกไปทุกที นิราศที่มีแถบ
เรื่องคือการคร่ำครวญเป็นนัย แม้จะเป็นการคร่ำครวญระหว่างการเดินทาง แต่ผู้แต่ง
ก็มีใจสนใจการเดินทางของตนเท่าใด และไม่ได้พรรณนาให้ผู้อ่านเห็นมากนักว่า มี
อะไรน่าสนใจระหว่างการเดินทาง ส่วนใหญ่เป็นบทคร่ำครวญ เมื่อพบเห็นสิ่งใดก็นึก
ย้อนไปถึงสิ่งที่เป็นที่รักอยู่เสมอ การพรรณนาทำนองนี้มีวิธีพรรณนาเป็น 2 อย่าง
 โดยแบ่งตาม ลักษณะการวางโครงเรื่อง ได้แก่

ก. นิราศสมมุติ ¹

ลักษณะตรงตามชื่อคือ ผู้แต่งสมมุติระยะทางและเหตุการณ์ขึ้น โดยมากมักจะได้อิทธิพลมาจากวรรณคดีเรื่องต่างๆ ทั้งเป็นเรื่องเด่นเป็นจริงก้นดี และเป็นวรรณคดีที่มีแก่นเรื่อง หนึ่งคือ การพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รัก เช่น รามเกียรติ์ พระอภัยมณี อิเหนา ขุนช้างขุนแผน เป็นต้น ผู้แต่งนำเอาเค้าเรื่องเดิมที่ตัวละครตัวเอกต้องพลัดพรากจากกันมาแต่งเป็นนิราศโดยสมมุติระยะทาง และใส่อารมณ์คร่ำครวญโหม่นสลดในตัวละคร นิราศทำนองนี้ได้แก่ นิราศชื่อกา ซึ่งเป็นนิราศของ เกาส์มัยยอชยุธา นิราศอิเหนา ของ สุนทรภู่ นิราศพระอภัยมณี และ นิราศขุนช้างขุนแผน ของ นายฉันทน์ ชำวิไล เป็นต้น ตัวอย่างการพรรณนาของนิราศดังกล่าว ผู้เขียนจะได้อธิบายถึงแต่ละเรื่องดังต่อไปนี้

นิราศชื่อกา

เป็นนิราศที่แต่งเป็นคำฉันท์หลายชนิด นิราศคำฉันท์ที่ปรากฏมีอยู่ มีเพียง 2 เรื่องเท่านั้น คือ นิราศเมืองนครศรีธรรมราช พระนิพนธ์ของ กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ ² นิราศชื่อกา เป็นนิราศของ เกาส์มัยยอชยุธา ประมาณสมัยพระนารายณ์ หรือก่อนหน้านั้นขึ้นไป เพราะมีฉันทหลายชนิดปรากฏเป็นตัวอย่างการแต่งฉันท์ในหนังสือจินตคามดี ของพระโหราธิบดี กวีสมัยพระนารายณ์ คือ ฉันทบทบาราชพิลาศคำเนอรกลอน 4 และฉันทบทบาคบบริพันธ์ ซึ่งกรมศิลปากรชำระและให้ธอสั่งเกตุวาลงคึกมาจากคำพากย์เรื่องรามเกียรติ์ ตอนพระราม พระลักษมณ์ติดตามหานางสีดา ซึ่งพศกษัตริย์ลักพาตัวไป แต่ตนลบบ่เดิมคงสูญหายไปแล้ว ³ กงนั้น

¹ เปลื้อง ๓ นคร, ประวัติวรรณคดีไทยสำหรับนักศึกษา (พระนคร: โรงพิมพ์นิชมวิทย์, 2498), หน้า 401.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 400.

³ จินตคามดี เล่ม 1, หน้า 64.

เราจึงมาโคซื่อ ราชานิลาลำฉันท จากหนังสือจินดามณี แต่มาเรียกกันว่า นีราศ
ชดา

เนื้อความ เป็นตอนพิศกณัฐใช้มารักแปลง เป็นกวางทองมาล่อนางสีดาให้
อยากได้ พูลขอให้พระรามออกตามไป เมื่อพระรามยิงศรถูกกวาง กวางทองก็
แกล้งทำอุบายรอง เป็นเสียงพระรามขอให้พระลักษณมาช่วย พิศกณัฐจึงนำลูกเอาตัว
นางสีดาไปได้ พระรามจึงต้องออกเดินทางติดตามหานาง ระหว่างทางคร่ำครวญ
รำพันถึงว่าเมื่อใดจะได้พบกันอีก เมื่อเห็นนกก็ขอให้นกช่วยบินหานางว่าอยู่ที่ใด แล้ว
ให้ส่งข่าวมาบอก แต่นกก็เมินเฉย ดังที่แต่งไว้ว่า

เห็นนกเริ่มอันโองการ	ว่าเขยนกวาง
มาช่วยท้วงวลโศกา	
สู้รักแรงเรวรอนหา	จงพบพินิตา
แต่ทูลจงรูเริ่มมคัลย	
แล้วสู้แรงบินมาพลัน	บอกข่าวจอมขวัญ
แก่กุจงรูแหลงหา	
นกบินไปแล้วบินมา	รองโดยภาษา
จแจวจจอรอกัน	
บมิบอกข่าวใดสักอัน	เริ่มรอนจาบัลย์
บ้วยเหตุททุกข์ชน ¹	

นีราศชดา มีบทเปรียบเทียบความเจ็บปวด แปลกกว่านีราศเรื่องอื่นๆ โดย
เปรียบเทียบว่า

แสนสนุกนิบพันอิม	จิตรฤแลดลจร
ลำเค็ญแห่ง เริ่มนคือศิธร	มาทพบพระนาก็

¹ นีราศชดา, หน้า 2.

คิดคือบุรุษหนึ่ง
มาผากายแยกเอาจักรลี
แลมีอุปไมย
แลมีชายหนึ่งมีจักรปอง
หัวควมมีไว
แหง เร็มนิในครั้งครา

แลเอาดาบอันคมดี
แลควักจักรทั้งสอง
คือเหมราชหงส์ทอง
แลมาชักเอาโลมา
มีแต่หนึ่งหุ้มอาตมา
สิ้นทุกคังเดา 1

ความเปรียบอนันท์ ทวงทำนองคล้ายกับในมหาชาติ หรือมหาเวสสันดร
ชาดก กัณฑ์กุมาร ตอนพระนางมัทรีทรงพระสุบินว่า มีชายรูปร่างกำยำโงมจ้วง
พื้นพระพาหาชายชวาวาค ควักเอาพระเนตรทั้งสองข้างออก แล้วเชือดพระทรวง
ชำแหละแหะเอาพระหฤทัย 2

พระรามรำพันถึงนางสีดา จนแมตนมไม้และสัตว์ป่าทั้งหลายก็สับฟังและพลอย
เศร้าโศกไปด้วย สัตว์ก็ลืมหินอาหาร คนไม้ก็ลมหินผลอย่างเคย

จบุรุษกษัตริย์รับทรรพ์โสทร

ฟังสาราโรช

ลหอยใจ

มีหามาผลภักษะพลอยพิไลย

เนงบศรีรับทโค

กัศริ์ตรง

ขินี่สีหราชผาดผยอง

ลิมสติปอง

อาหาร

ทวคนสัตว์อันสดับสาร

คาทุกขภาภ

กัเนงเนา

1 นีราศษีดา, หน้า 4.

2 มหาเวสสันดรชาดก 13 กัณฑ์, "กัณฑ์กุมาร," (พระนคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์,
2514), หน้า 151.

กัณริณรี เคยคลเตา
ชมหาธาร
ในวันนั้นกลั่มสติการ
นุเวศจร 1

หมูกณาเทา
ลิมไปชมอาณ

แมธรรมชาติก็พลอยเป็นใจ หลังสายฝนโปรยปรายเหมือนความกำสรด
โถมใส่ในใจของพระราม ดังฉันทวา

ปางนั้น เบื้องบน เขียวขาว
สุริยชรอชรออำลฝน
ฟ้าพื้นหลังหลอไซรกรชน
ครดฤกครดฤกานเวหา 2

หมอกมูวเคือนดาว
อับแสงสุริยพล

พระรามทรงชมความงามของนางสีดา โดยชมส่วนต่างๆของร่างกายตาม
คตินิยมของวรรณคดีอินเดีย แต่แทนที่จะชมโดยตรงว่าสิ่งนั้นงาม ก็รำพันว่าตั้งแต่
ไปจะไม่ได้เห็นความงามเหล่านั้นอีกแล้ว และมีบทชมธรรมชาติ ต้นไม้ ดอกไม้
และสัตว์ป่าต่างๆ ซึ่งทำให้นึกถึงความหลัง เมื่อเคยชื่นชมอยู่ด้วยกันทั้งสามองค์ ทรง
รำพันไปต่างๆนางสีดาหายไปได้อย่างไร หลงป่าไปอย่างไร หรือใครมาลักพา
ไปซ่อน หรือสัตว์ป่ามาจับไปเป็นอาหาร แสดงความกระวนกระวายภายในใจ
เรารอนไม่เป็นสุข ต้องขอพรจากเทวดาช่วยปกป้องคุ้มครองให้นาง ได้เดินทางมาจน
พบนกยูง 2 ตัว คู่กันจึงทราบว่ นางสีดาถูกหัตถ์ลักพาตัวไปไว้ที่กรุงลงกา ได้
ติดตามไปจนพบลิง ซึ่งได้ถวายข่าวว่า ต่อมพลที่นางสีดาฝากไว้ให้ และบอกทางไปเมือง
ลงกา ระหว่างทางพบยักษ์กุมภกัณฑ์ ซึ่งมีครึ่งตัวคอย ดักกินคน พระลักษมณ์มายักษ์
ตาย แล้วพบนกสาคู ซึ่งถวายพระธำมรงค์ของนางสีดาให้ พระรามพิลาปราพัน

1 เรื่องเดิม, หน้า 4.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 5.

ถึงนางสีดาจนเหนื่อยอ่อน ก็บรรทมหลับกับพระเพลาของพระลักษณ

นิราศอิเหนา

นิราศอีกเรื่องหนึ่งที่เอาโครงเรื่องมาจากวรรณคดีที่แพร่หลายมาแต่งใหม่ คือ นิราศอิเหนา ของสุนทรภู่ เรื่องราวเป็นตอน "ปางอิเหนาเสด็จถึงบุษบา พระพายพาพคนองเหี่ยวลงลอย" อิเหนานึกเอาไปต่างๆว่าเทวดาองค์ใดมาลักเอานางบุษบาไป บทร่ำครวญอาลัยอาศัษธรรมชาติเป็นฉาก เช่น

"โอทีนี้คีลาเคยมานั่ง
ดูเงอมเขาเงาไม้พระไทรซึ่ง

เพนบลล้งกแลวยิ่งนึกรำลึกถึง
เสียงหึ่งหึ่งผิงรวงเฝ้าหวงรัง ¹

แล้วออกติดตามหาโดยเดินทางเข้าไปในป่า ผู้แต่งต้องสมมุติฉากป่า ภูเขา พรรณนาต้นไม้ ดอกไม้ สัตว์ต่างๆขึ้นเอง อาศัษศัพทชวามลายูเพื่อให้เรื่องมีบรรยากาศ เป็นอย่างเรื่องอิเหนา แต่ใส่อารมณ์ความรู้สึกพิริพไรให้แก่อิเหนาซึ่งเป็นตัวเอก มี บทเห่กล่อมองค์หนึ่งหรือด้วยความเสราสรอย เนื้อความจบลงเมื่อยกทัพติดตามบุษบา ไปทุกแคว้นแควน ทำสงครามกับระตูเมืองต่างๆเป็นเวลา 7 เดือน ก็ยังไม่พบบุษบา จึงตัดสินใจบวชอยู่บนเขา ดังที่รำพันไว้ว่า :

จะใครบวชสวดมนตรอยู่บนเขา
แนมนิตามความรักเฝ้าชั๊กชวน
จะหักอินอินหักก็จักได้
สารพัดตัดขาดประหลาดนัก
จะสร้างพรตอกรักหักสวาท
แนมนองนุชบุษบานีกาล้าย

เพราะแสนเสราสูกจะตามทราวมสงวน
ไพบินป่วนไปตามเพราะความรัก
ตัดอาลัยนี้ไม่หลุดสุดจะหัก
แต่ตกรักนี้ไม่ขาดประหลาดใจ
เพื่อจะขาดชอกคิดพิสมัย
จะได้ไปสู่สวรรค์ชั้นโสฬส ²

¹ สุนทรภู่, "นิราศอิเหนา," ชีวิตและงานของสุนทรภู่, หน้า 223.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 231.

นิราศสมมุติ เรื่องอื่นๆก็มี เช่น นิราศพระเอกขมิ้น ของนายฉันท ขำวิไล ซึ่งเนื้อเรื่องเป็นตอน พระเอกขมิ้นถูกนางยักษ์ผีเสื้อสมุทรพาตัวไปอยู่รวมกันในถ้ำเป็นเวลา 9 ปี จนมีบุตร 1 คนคือ สิ้นสมุทร และคิดหาทางหนีจากนางยักษ์ นิราศของผู้แต่งคนเดียวกันอีกเรื่องหนึ่งคือ นิราศขุนช้างขุนแผน เป็นบทนิราศที่แต่งสมมุติให้นางวันทองรำพึงรำพันถึงความหลัง ขณะถูกนำตัวไปประหารชีวิต และรอกำสั่งประหารจากพระพันวษา ไต่พระธรรมาดิงเมืองอยุธยา ก่อนกล่าวถึงศิลปะจิตรกรรมฝาผนังในสมัยนั้น และความมีเจริญในคานต่างๆตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ เป็นการเริ่มเรื่อง แล้วจบความเรื่องขุนช้างขุนแผนตอนประชาชนที่มาดูการประหารขอให้นางวันทองเล่าเรื่องตั้งแต่ต้นเพื่อจะได้ทราบต้นเหตุแห่งการต้องโทษประหารชีวิตครั้งนี้ นางวันทองจึงเล่าเรื่องตั้งแต่ปลายแถวไปทัพเชียงใหม่จนถูกชำระความ ตอนท้ายได้ตักเตือนหญิงชายเรื่องความรัก พระไวโยได้ขอให้พระพันวษายกโทษให้ แต่ด้วยกรรมของนางวันทอง เพชฌฆาตจึงลงดาบด้วยความเข้าใจผิด โคร่งเรื่องที่แต่งเอามาจากวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน แต่มาเพิ่มเติมบทรำพันคร่ำครวญตามจินตนาการของผู้แต่ง สมมุติว่าเป็นถ้อยคำแสดงความในใจของนางวันทอง ดังเช่นกลอนที่ว่า :

ฉันละหอยสร้อยเกล้าเขาจะฆ่า	ขอเวลาเพชฌฆาตที่มากหมาย
จะเล่าเรื่องรักร้างแล้ววางวาย	ให้หญิงชายได้ชมอยู่นมนาน
อันความรักของยาจงตราโลก	มีทั้งทุกข์สุขโศกนาสงสาร
พลูธำฟ้าเห็นเป็นพยาน	จะช่วยป่าสามานยประการใด
โคเป็นเหยียงแบบอย่างสำหรับหญิง	ทุกทุกสิ่งสั่งจั่งดั่งปราศรัย
วามากผู้หลายผู้สูญไป	ไม่เห็นใจเช่นฉันทนางวันทอง ¹

นอกจากนี้ ก็มี นิราศนรก ของ พลเรือตรี จวบ พงศ์กุล เป็นนิราศสมมุติไม่ได้เอาเรื่องมาจากวรรณคดี แต่สมมุติว่าตนเองเสียชีวิตลง ถูกพาไปพบ

¹ ฉันท ขำวิไล, นิราศขุนช้างขุนแผน (พระนคร: โรงพิมพ์ธนาคารกรุงเทพ, 2413), หน้า 39.

พระยายมในนรก เพื่อเสาะสร้างบุญ ๓๖๕ ตรวจความดีความชั่วบุญกรรมที่ทำไว้ ว่าหักกลบ
ลบหนี่แล้วจะไคอยู่บนสวรรค์หรือไซกรรมในนรก แต่ปรากฏว่ายังไม่ถึงที่ตาย ยังอยู่
ไคอีก 20 ปี พระยายมจึงให้ทากลับไป แต่ใคยอมพูดพาดูแต่งไปคนรกลใคทวก่อนวาเป็น
อชางไร ไคไรทำกรรมใคไคจะไครับผลอชางไรบาง เพื่อจะไคเกรงกลัวความชั่ว
ภาพนรกที่พรรณนาก็เป็นอชางในหนังสือไตรภูมิพระร่วง ของพระยาสิทธิไคตนเอง

๒. นิราศคร่ำครวญ

เป็นบทนิราศที่รู้จักกันโดยทั่วไป เพราะมีนิราศที่แต่งคือเป็นเอก - ยกของกัน
วาเป็นยอด เป็นแบบฉบับของนิราศโดยทั่วไปหลายเล่ม เช่น กำสรวลโคลงสั้น
นิราศนรินทร์ นิราศพระยาตรัง นิราศพระพิพิธสาธิต นิราศภูเขาทอง เป็นต้น
นิราศประเภทนี้แต่งแสดงความในใจ และความโหม่นสั่นในการพลัดพรากจากผู้ที่รัก
ควชอารมณ์รุนแรงและสมจริง ผู้แต่งไม่สนใจระยะทางหรือจุดหมายปลายทางมากนัก
สนใจแต่วายังเดินทางไกลออกไป ระยะทางระหว่างเขาและคนรักก็ยืดยาวออกไปอีก
เมื่อไรจะไคกลับไปหากัน เนื่องจากผู้แต่งตั้งใจจะพรรณนาความในใจ ความรักความ
คิดถึงผู้หญิงของเขาเท่านั้น ทำให้เขาเชื่อคำบอบบางต่างๆที่เดินทางผานไปมาพรรณนา
ให้สอดคล้องกับการคร่ำครวญ เป็นการบันทึกการเดินทางว่าผานไปที่ใคบ้างในขณะ
เดียวกัน ผู้แต่งอาจพรรณนาถึงสถานที่หรือสิ่งที่พบเห็นหรือไม่ก็ได้ แต่จะลงท้ายควช
การกลาวแสดงความในใจทุกครั้ง นอกจากจะนำชื่อสถานที่มาพรรณนาโดยการ เล่นคำ
แล้ว พบเห็นสิ่งอื่นที่ทำให้ทวนนึกไปถึงนางไค ก็ยกมาพรรณนาไคตงนั้น ไม่ว่าจะเป็น
ภูเขา แม่น้ำลำคลอง ต้นไม้ดอกไม้ นก สัตว์ป่า พระจันทร์ ฯลฯ กวีไคเลือกเพ็น
มาพรรณนาเปรียบเทียบกับอารมณ์ บทเปรียบเทียบกับคล้ายคลึงกันมาก เพราะกวีถืลเอา
วากาการพรรณนาคร่ำครวญแบบนี้ เป็นแบบฉบับของการแต่งนิราศที่นิยมกัน ไม่ได้เอาอชาง
กวีไค แต่เป็นเพราะหากจะแต่งนิราศก็ตองแต่งแบบนี้

นิราศคร่ำครวญระหว่างการเดินทางซึ่งจะขกมากกลาวเป็นตัวอย่างในที่นี้
ไคแก่ นิราศเวียงจันทน์ พระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาเศธาภิศร์ กวีสมัยรัชกาล

ที่ 4 คราวเสด็จไปทั่วยังฉันทน์ ทรงบรรยายคร่ำครวญระหว่างเดินทางจาก
กรุงเทพ ฯ ไปยังชายหลวง

นิราศเรื่องนี้คำเนิ่นรอนตามแบบนิราศแต่โบราณ มีรายสัคดี โคลงชมบ้าน
เมือง พรรณนาความเข้มแข็งของกองทัพ บอกสาเหตุแห่งการนิพนธ์ บทลานาง
บทชมโฉม เป็นห่วงกังวลเกรงว่านางเป็นอื่น โดยการฝากไว้กับเทวดาฟ้าดิน
เช่นโคลงที่ว่า

โฉมแม่จะแหวกฟ้า	ฝากพิมาน	แมนแฮ
น้อยเทพเลงไปลาน	สวาทดิน	
หวนลิดฝากชั้นฉวาล	โสฬส	เล่านา
พรหมกิติโดยสิ้น	สิ่ง	เกล้ายังแคลง
จักฝากพันคำไต่	เมรุมิค	รอดฤา
กรอกริ่งไพโรปราจิตร	แยบเย้า	
ฝากน้ำเกลือกนาคอิง-	ฉาลอบ	โฉมแม่
จนอกโอฬ่า	ฝากน้ำตานาง	¹

ผู้แต่งพรรณนาการเดินทางไปตามคลอง ผ่านตำบลบางต่างๆ มีบทคร่ำครวญ
ตลอดเวลาการเดินทาง แทรกการพรรณนาธรรมชาติสองข้างทางไปจนถึงชายหลวง

นอกจากจะได้อิทธิพลจากกำสรวลโคลงกั้นแล้ว มีโคลงบางบทเลียนแบบ
นิราศแผนำน้อยของ "ศิษย์ศรีปราษฎ์" ได้แก่โคลงที่ว่า

/ไป

บางจากเจ็บชื้อ	ชังบาง
จากวาจากใจจาง	จิตหน้า

¹ สมเด็จพระยาเดชาติศร, "นิราศเวียงจันทน์," ประชุมนิราศคำโคลง,
หน้า 191 - 2.

ถามหน้อยหนึ่งอย่าพราง	เลยจาก
จากแม่เรวดูฮา	จักโคตั้นครอง
เห็นร่ำแกมจากโอ	อัครรย
เหมือนจะบอกดำคัญ	ฮาวฮ่า
จากแจง เจบจาบลย	บ้ำราด
รกว่าพนาม เหนบฮ่า	ยอกรอยรุมทรวง ¹

โคลง 2 บทข้างต้น มีความคล้ายคลึงกับโคลงนิราศไปแม่น้ำน้อย ของ "ศิษย์ศรีปราณู" บทที่ว่า

เพนจาก เจบจากเจ้า	จำไกล	อกนา
จากอฮูจากฉันโค	บเต้รา	
เจบอกแต่ เร็วมใจ	จักยาด	
ถามเพื่อนจากจากเจ้า	เมื่อแลจกกัน	
เพนระกำรกำออกโอ	อขจรรย	
รกำรกะกอกัน	เนื่องน้ำ	
แลนสวาติ เจบจาบลย	บวมบง	หนองนา
คุดรกำพนามฮ่า	เสียบร้อยรุมทรวง ²	

บทเปรียบเทียบกับนิราศเรื่องนี้มีการเปรียบเทียบเป็นหลายลักษณะ คือ เปรียบโดยการเล่นคำ ทวขการนำเอาชื่อต่างๆโดยมากเป็นชื่อสถานที่ มาเปรียบกับความรู้สึกหรือการกระทำ เช่น

¹ เรื่องเกี้ยวกัน, หน้า 195.

² "ศิษย์ศรีปราณู", "นิราศไปแม่น้ำน้อย," ประชุมนิราศคำโคลง, หน้า 106

บางซ่อนกลซ่อนเร้น	ภริมย์ชวัญ ตาเอ๋ย
ซ่อนเงื่อนงำเงากัน	กับเจ้า
ซ่อนส่งสำคัญวัน	จักจาก
สองกำสรดซ่อนเสรา	โศกแสรังแข่งใจ ¹

หรือนำชื่อสถานที่นั้นไปเปรียบกับอีกสิ่งหนึ่ง แล้วหวนกลับมาเปรียบกับ
ความในใจอีกทีหนึ่ง ตัวอย่างเช่น

บาง เชนคิดคู่แค้น	ตัวหนึ่ง ไวนา
เชนทายนชิงชิง	ช้หมื่น
กราวเชนคอนกลองคัง	คุดพุ่ม ออกเอ๋ย
จากนุศหนึ่งจักเหลน	เรื่องให้ใครดู ²
คิดเชนเขาโศกป่อง	บิกกาย
สรศาสตร์โทรมมาหมาย	มุงกิน
สรโศกสรยิงสาย	ใจพี่ ฌแม่
เชนโศกซ่อนสืบขึ้น	ช่วยกินกลไฉน ³

บทเปรียบเทียบอีกแบบหนึ่งคือ พรรณนาลักษณะของชื่อที่ยกมาอ้างก่อน แล้ว
ค่อยย้อนมาพรรณนาคความในใจ เช่น

¹ "นิราศเวียงจันทน์," ประพจน์นิราศคำโคลง, หน้า 197.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 198.

วัดสลักสลักละเอียคลำ	ลายบาน
บันโบสถ์เจียนฉินจาร	จิม
คิคลักกุสลักคาล	แดชอก อยูเอช
เจ็บพจากปวคป็น	สลกรอขริงตริง ¹

โคลงบทนี้มีบทเปรียบหลายข้อ กล่าวถึงวัดสลักว่ามีลวดลายที่เขาฉลัก
เจลาสวยงามที่บานประตู และหน้าบันของโบสถ์ ส่วนบาทที่ 3 - 4 กล่าวถึง
สลักคาลประตู เปรียบว่าเหมือนสิ่งที่ยอกอยู่ในใจ การพลัดพรากจากนางทำให้เขา
เจ็บปวดราวกับมีสลักคาลสลักกรอขริงเอาไว

บทเปรียบเทียบแต่ละบทจึงมีคำที่เป็น หลักหรือหัวใจของโคลง (key word)
เพื่อนำไปเปรียบเทียบโดยการ เล่นคำให้ความหมายต่างกันออกไป ซึ่งจะลงเอยด้วย
การคร่ำครวญความในใจ บทเปรียบเทียบบางบทอาจถึงวรรณคดีเรื่องอื่นๆ เช่น

เทียนฉวยกวิลเมื่อครั้ง	บุษบา
เทียนแม่เสียงไ้มา	มิ่งแดน
อิเหนาไลควคลา	คลดบ เทียนเซย
แกพคบมกแมน	ถันถำเทียนฉวย ²

2.5.2 แก่นเรื่องคือการพรรณนาการเดินทาง

แก่นนิราศประเภทนี้มีแก่นเรื่องคือการพรรณนาการเดินทาง แก่นนิราศ
บางเรื่องก็มีการพรรณนาคร่ำครวญถึงผู้หญิงเหมือนกัน แต่เป็นไปอย่างผิวเผิน ไม่
แสดงความในใจอย่างจริงจัง เป็นทำนองว่าต้องมึบทคร่ำครวญเพื่อให้อุกแบบแผน
ของนิราศที่นิยมกันเท่านั้น เช่น นิราศลอนคอน ของหม่อมราโชทัย นิราศชะอำ

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 199.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 201.

ของกรมพระนารายณ์ประจักษ์วงศ์ นีราศ์รอบโลก ของ "แสงทอง" เป็นต้น มีบทกลาวรำอารำฟิ่งถึงลูกเมียที่จากมา อย่างไรก็ตามนีราศ์พรรณนาการเดินทางเพียง
อย่างเดียว ไม่เอะถึงผู้หญิงเลย โดแก่ นีราศ์นครวัด ของสมเด็จพระนารายณ์
ราชานุภาพ นีราศ์พระยามหาอนุภาพไปเมืองจีน นีราศ์เกาหลี ของ พลเรือตรี
จวบ พงศ์กุล เป็นต้น

ผู้แต่งนิราศทำนองนี้มีความตั้งใจจะพรรณนาถึงระยะทางและการเดินทาง
ตลอดจนบรรยายสถานที่แปลกๆใหม่ๆ ผู้คน ธรรมชาติ ฯลฯ ภายทอศให้แก่อ่าน
นิราศทำนองนี้ส่วนใหญ่เป็นนิราศที่มีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับการเดินทางไปต่างประเทศ
เพราะผู้แต่งจะพบเห็นสิ่งที่แปลกไปกว่าที่เคยเห็นในบ้านเมืองของตน ผู้แต่งจึงต้อง
พยายามวาดภาพสิ่งที่ตนเห็น ให้ผู้อ่านที่ไม่เคยไปเกิดภาพพจน์ตลอดตามไปด้วย
แม้ระยะหลังจะมีผู้เดินทางไปต่างประเทศมากขึ้น แต่ก็ยังมีผู้รักทางภาพยกลอนแตง
นิราศบรรยายการเดินทางท่องเที่ยวในดินแดนเหล่านั้นอยู่เสมอ เพราะผู้แต่งแต่ละ
คนย่อมมองเห็นสิ่งต่างๆ ในแง่มุมที่ต่างกัน นอกจากนิราศเล่าเรื่องไปต่างประเทศ
มีนิราศที่เขียนขึ้นเพื่อพรรณนาสถานที่บางแห่งภายในประเทศ แม้จะเป็นสถานที่ที่รู้จัก
กันดีอยู่แล้ว แต่ผู้แต่งได้แทรกทัศนคติ ความรู้สึกต่างๆลงมาก เช่น นีราศชะอำ
ซึ่งแต่งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 7

ผู้แต่งโคพรรณนาการเดินทางด้วยรถไฟไปยังหมู่บ้านชะอำ ซึ่งเป็นที่
พระองค์สร้างความสำเร็จอัน จนได้สมญาว่าเป็นผู้ใหญ่บ้าน มีอนุสาวรีย์ปรากฏ
เกียรติคุณอยู่จนทุกวันนี้ เนื้อความในนิราศแสดงความมุ่งหมายของพระองค์ในการ
ริเริ่มความซื่อที่กินและจัดสรรรถไฟเป็นหมู่บ้านที่น่าอยู่ ทำความเจริญให้แก่หมู่บ้านเป็น
อย่างยิ่ง และทรงเขียนนิราศเพื่อมุ่งหวังให้ผู้อื่นช่วยเหลือกันทำนุบำรุงหมู่บ้านชะอำ
ให้เป็นสถานที่สงบ น่าเที่ยวต่อไป บ้านที่หายไปพักอยู่คือ บ้านตงมสุข ซึ่งมีอายุยืนยาว
จนทุกวันนี้ ในนิราศของท่าน นอกจากจะพรรณนาการเดินทางไปเป็นระยะ บรร-
ยายสภาพสองข้างทางรถไฟที่ผ่านไป ท่านยังได้พรรณนาสดุดีพระเกียรติคุณของพระ-
มหากษัตริย์ไทย เมื่อเดินทางไปถึงนครปฐม ทรงรำลึกถึงความเจริญรุ่งเรือง

ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เรื่อยมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะในรัชกาลของ
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระ
 ราชดำริสร้างบ้านเมืองใหม่เพิ่มเติมอารยประเทศ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอันยิ่งใหญ่
 ดังโคลงที่ว่า

อยุธยาเรืองเกียรติสร้าง	สยามนคร โปนเพื่อน
ถนนจักรวรรดิคอน	เติบกำ
แยกออกแพรงตรอกบอน	ชยายเหมาะ เมืองทาน
คนคลองคลองแม่น้ำ	ฉัดเมื่อเรือขึ้น
รัตนโกสินทร์แรกสร้าง	แสงเกษียล เก้าพอ
แผนอยุธยาเลียน	หลัดกลอย
สนามชัยใหญ่ขึ้นเนินขม	หนาราช ะวังทาน
ถนนนอก เป็นตรอกน้อย	ชอนน้ำท่าถนน
จนพระจอมเกล้าสถิต	อวัตรชัย สยามเอย
ถนนใหญ่จึงโคตัด	คอบาน
สมัยบาทปิยะราชจัต	เจริญศักดิ์ ะรานา
จึงกลนถนนใหญ่สู่อาน	อเนกแผนเมืองไท
เอกราชไทยสถิตงาม	แหลมทอง โปนแม่
เดชฉลาดมกุฎราชประลอง	เลศเอื้อ
แถวตะพงส่องภูวดผยอง	อำนาจ พนงนา
พระประดิษฐ์ภูมิทร เกอ	กิตยดาหาต้นดี
กอนนพาลีพิชิตอง	ตกลือ หลวงรา
พระปลอยคอยแต่ถือ	กิตทาย
บ้านเมืองรุ่งเรืองกระพือ	พุดฉิมสำ สิ้นแะ
เดชตระหนักเป็งยักย้าย	ชูปันพันสมัย

คืนไท้ไต่เจตน์สอง	ศึกษา
เฉียบชูปูปะนิสัยมา	เมื่อน้อย
สยามทนมรมรอยสำ-	มารลเอนก
เพราะพระจอมเกล้ามอช	หม่น เกอสมโก

ทรงกล่าวถึงนครปฐมว่า เจริญและมีความสำคัญมากขึ้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สร้างพระราชวังสนามจันทร์ เป็นพระนิเวศน์
ไว้แปรพระราชฐาน แล้วพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนาเป็น
พระบรมมหาราชวัง คังโคลงที่ว่า

จากถิ่นปฐมผ่านเวียง	วังถวัลย์
นิเวศนามสนามจันทร์	เจ็ดคอง
ฉัฐร์ชัยศรีสร้างสรรค์	สำหรับ แรมแรม
สัปรราชโปรดประตาสงก	เกียรติเฟ้นเป็นสถาน ²

กวีบางท่านตั้งใจจะใ้บทนิราศเป็นเพียงการพรรณนาธรรมชาติเท่านั้น
ใดแก นิราศประพาสธารทองแดงของเจ้าฟ้ากุ้ง เนื้อหาของเรื่อง เป็นอย่างที่พรรณนา
ไว้อ่อนพริ้วว่า

จบเสด็จชมนกไม้	ในแหล่งไพรพนัดสถาน
หญิงชายพึ่งสำราญ	ที่ติดอานงานแค้นเขียน
จบเสด็จชมนกไม้	โคลงการ
ปรมแหล่งไพรพนัดสถาน	เดือนกว้าง

¹ "นิราศชะอำ," นิราศนรินทร์คำโคลงและนิราศปลีกชอย, หน้า 274 - 5.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 277.

หญิงชายในสมณาน ใจ โลกั
โครอานวานเดิมบาง ช่วยแถมเขียนลง

1

เจ้าฟ้าธรรมธิเบศทรงมีความรู้เรื่องป่า และชีวิตความเป็นอยู่ของสัตว์นานาชนิดเป็นอย่างดี และทรงรู้จักชื่อพรรณไม้ต่างๆมากมาย ไต่ถายทอดภาพธรรมชาติเหล่านี้ไว้ในนิราศของพระองค์อย่างชัดเจน

นิราศที่มีแกนเรื่องแบบน็อกเรื่องหนึ่ง คือ นิราศสุพรรณ ของสุนทรภู่ มีลักษณะพิเศษกว่านิราศคำโคลงเรื่องอื่นๆ ซึ่งมักนิยมแต่งกันเพื่อแสดงความในใจ ผู้เขียนนิพนธ์านิพนธ์จะขอกล่าวถึงนิราศเรื่องนี้โดยละเอียดดังต่อไปนี้ :

นิราศสุพรรณ

เป็นนิราศคำโคลงเรื่องแรกและเรื่องเดียวของสุนทรภู่ โดยทั่วไป กวีที่นิยมแต่งนิราศคำโคลงมักจะถือเอาคำสรวดโคลงคั่น เป็นแบบฉบับ หากจะแต่งนิราศคำกลอนก็จะถือเอานิราศกลอนของสุนทรภู่เรื่องใดเรื่องหนึ่งเป็นแบบ แต่โคลงนิราศสุพรรณนี้ สุนทรภู่แต่งโดยไม่ได้เลียนแบบการแต่งนิราศคำโคลงอย่างแต่ก่อนเลย มีท่วงทำนองการแต่งเป็นของสุนทรภู่โดยเฉพาะ มูลเหตุที่ท่านกวีเอกสุนทรภู่แต่งนิราศสุพรรณเป็นโคลงสี่สุภาพนั้น สมเด็จพระยาตากษัตริย์ฯ ทรงประทานคำวินิจฉัยไว้ใน "ตำนาน" หนังสือโคลงนิราศสุพรรณ ฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2467 ว่า :

พระยาธรรมปรีชา (บุญ) เล่าว่า เมื่อสุนทรภู่บวชไปอยู่วัดเทพธิดา ได้แต่งภาพคำเทียบเรื่อง พระไชยสุริยา (ที่พิมพ์ในหนังสือมูลบทบรรพกิจ) และแต่งโคลงนิราศเมืองสุพรรณ โคลงของสุนทรภู่มีปรากฏอยู่เรื่องเดียวเท่านั้น สันนิษฐานว่า เมื่อบวชอยู่วัดเทพธิดา เห็นจะถูกปรามาสว่าแต่งเป็นแต่กลอนสุภาพ จึงแต่งภาพคำเทียบ

1 "นิราศธารทองแดง," เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ และพระนิพนธ์บทรอยกรอง, หน้า 143.

เรื่องพระไชยสุริยา และโคลงนิราศสุพรรณ เพื่อพิสูจน์ให้มองเห็น
 ว่า เราจะแต่งโคลงฉันทลักษณ์แต่งได้ แต่ที่แทนสุนทรภู่ควดัดก็เดียว
 ว่า ถึงแต่งได้ก็ไม่งดเหมือนกลอนสุภาพ จึงไม่แต่งโคลงฉันทลักษณ์เรื่อง
 อื่นอีก ขอมิแต่งสุนทรภู่อีก ถึงสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส
 กรุพระองควา ทรงฉันทลักษณ์และโคลงฉันทลักษณ์ จึงไม่แต่งหนังสือเป็น
 กลอนสุภาพ แต่เป็นของทรงแต่งเล่น เช่น เพลงยาว อันปรากฏ
 อยู่ในเพลงยาวจาวพระ ยันเป็นคน 1

สุนทรภู่แสดงความสามารถลงคำปราชญ์นั้น โดยแต่งโคลงนิราศสุพรรณ
 ยาว 463 บท (รวมส่วนที่หม่อมเจ้าจันทราธิราช รัชนี หรือ พ. ๓ ประมวลรวม
 คนพบใหม่อีก 222 บท เป็นฉบับบริบูรณ์) ซึ่งไม่เคยมีโคลงนิราศของกวีใดมีความยาว
 เท่านี้เลย

บทประพันธ์ของสุนทรภู่ทุกเรื่อง ช่วยให้เราได้ศึกษาชีวิตของผู้แต่งไปด้วย
 และให้ความรู้และปรัชญาอีกมากมาย นอกเหนือไปจากความบันเทิง นิราศเป็นบท
 ประพันธ์ที่สุนทรภู่อยากทอเรื่องราวในชีวิตและทัศนคติส่วนตัวไว้มากกว่าบทประพันธ์
 ประเภทอื่นๆ เนื่องจากลักษณะบทประพันธ์ประเภทนิราศ เป็นบทประพันธ์ที่แสดง
 ความในใจ ทำนอง LYRIC POETRY ของฝรั่ง โคลงนิราศของสุนทรภู่จึงแปลกกว่า
 บทนิราศของคนอื่นๆโดยทั่วไป ทั้งในด้านคำประพันธ์และเนื้อหา

1. ด้านคำประพันธ์

แต่งด้วยโคลงสุภาพ แต่มีลักษณะเฉพาะของผู้ประพันธ์ คือ เป็นโคลงที่มี
 สัมผัสใน ทั้งสัมผัสสระและสัมผัสอักษรแพรวพราวไปทุกโคลง นอกจากสัมผัสภายใน

1 ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์, "คำอธิบาย," นิราศเมืองสุพรรณ ฉบับสมบูรณ์
 ของสุนทรภู่ (พระนคร: สโมสรสุนทรภู่, 2509), หน้า 1 - 2.

วรรคแล้ว ยังมีสัมผัสระหว่างวรรค ในที่ซึ่งไม่ได้บังคับสัมผัสตามฉันทลักษณ์อีกด้วย
 ลักษณะการแต่งคำประพันธ์ของสุนทรภู่เป็นที่สังเกตได้ง่าย เพราะศิลปะของการเล่นสัมผัส
 นั้นเอง เมื่ออ่านโคลงของสุนทรภู่ จึงรู้สึกว่าราบเรียบกลมกลื่นกว่าโคลงอื่นๆ และ
 มีลักษณะคลกยกลอนมาก ขอยกตัวอย่าง โคลงของสุนทรภู่ให้เห็นชัดเจน

เดือนช่วงดวง เคนฟ้า	ดาว
จรูญจรสรีรมีพราว	พรางพรอย
ยามคึกกนกหนาวหนาว	เขนยแนบ แอบเอย
เขินฉำฉาดางยอย	เยือกฟ้าพาทหนาว ¹

และ

เสียดายสายสวาทโอ	อาวรดี
รักพมิโทษกรณ	กบหนอง
จำจากพรากพลัดสมร	เสมอชีพ เรียมเอย
เสียนุชอุจทรวงตอง	แตกฟ้าผาสลาย ²

เส้นที่ขีดไว้คือลักษณะสัมผัสสระที่สุนทรภู่ชอบใช้ในโคลง ซึ่งเทียบได้กับ
 กลอนสุภาพของสุนทรภู่ ว่ามีสัมผัสในแพรวพราวทุกวรรคเหมือนกัน ทำให้ทร้อย
 กรองของสุนทรภู่เรียวไหลออกมาเหมือนมีชีวิต ดังตัวอย่างตอนหนึ่งในนิราศภูเขาทอง

เส้นวิตกกอก เอยมาอ่าววาง	ในทุ่งกว้าง เห็นแต่แฉมแฉมสลอน
จนคึกคาวพราวพรางกลางอมพร	กะเร็นรอนรองกองเมื่อส่องยาม
ชึงกบเขียดเกรียดกรัดจิ้งหรีดเรียว	พระพายเฉื่อยฉิวฉิวหวะหว่วหวาม

1 เรื่องเดียวกัน, หน้า 25.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 28.

วังเวงจิตคิดคะเนรำพึงความ

ถึงเมื่อขามยังอุคมโสมนัส¹

โคลงของสุนทรภู่มีเอกโทษโทโทษมาก และมักใช้คำตายแทนคำที่ต้องมีเอก
และโท เช่น โคลงที่ว่า

สาวแกแหมมายแหมน	มีคุณ
ขอ <u>เค</u> ชพระอรุณ	<u>รา</u> ชรุ
ขามคึก <u>นิ</u> กส่งบุญ	แบง <u>ฝ</u> าก มากเอย
วัด <u>ช</u> ่วยอวย <u>ส</u> ่ว <u>ส</u> ัก <u>ช</u>	<u>ค</u> ิด <u>พ</u> รอง <u>ส</u> น <u>อง</u> <u>พ</u> เล <u>ง</u> ²

นอกจากนี้สุนทรภู่อยังแสดงความสามารถในการแต่งโคลงกลบทหลายชนิด
ดังเช่นที่กล่าวไว้ในโคลงบทสุดท้ายว่า

โคลง <u>ไ</u> ว <u>ไ</u> ช <u>้อ</u> อ <u>าง</u>	ต <u>าง</u> น <u>าม</u>
<u>น</u> าค <u>บ</u> ริ <u>พ</u> ิ <u>น</u> ธ <u>า</u> ม	<u>ก</u> บ <u>เต</u> น
<u>ส</u> ระ <u>ล</u> วน <u>ส</u> ่วน <u>อ</u> ก <u>ษ</u> ร <u>สาม</u>	<u>ส</u> ก <u>ก</u> แ <u>ค</u> ร <u>แ</u> ม <u>นา</u>
<u>ก</u> าน <u>ต</u> อ <u>ต</u> อ <u>ก</u> บ <u>อ</u> ก <u>บ</u> เว <u>น</u>	<u>ว</u> า <u>ไ</u> ว <u>ใ</u> ห <u>ี</u> น <u>ึ่ง</u> ⁴

ตัวอย่างโคลงกลบทสกกแคะ :

หน <u>าว</u> ล <u>ม</u> ห <u>ม</u> ผ <u>า</u> ท <u>อน</u>	ห <u>าย</u> ห <u>น</u> าว
ฟ <u>า</u> พ <u>ร</u> า <u>น</u> ำ <u>ค</u> าง <u>พ</u> ร <u>า</u> ว	พ <u>ร</u> า <u>ง</u> ำ

¹ "นิราศภูเขาทอง," ชีวิตและงานของสุนทรภูู่, หน้า 151.

² เรื่องเดิม, หน้า 26.

³ กลบทชนิดนี้ ในจารึกวัดพระเชตุพนเรียก "กลบทอักษรวน" มีตัวอย่าง
พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 3 แสดงไว้ คือ รวมแบบ สระวน กับ อักษรวน เข้าด้วยกัน

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 102.

เดือนเด่นเกลื่อนกลาดดาว
ใจเปล่าเศร้าชบหน้า

ดวงเด่น
นิกน่องหมองใจ ¹

ตัวอย่างโคลงกลบทสระฉก :

เสลาสลอดสลับส้าง	สัดโต
สะอึกสะอะสะอมสะโอ	สะอาดสะอาน
มะแพ่มะพำมะเพื่องมะไพ	มะแสบมะฝ่อ พ้อเอย
ตะขบตะขาบตะเคียนตะกลาน	ตะครอตะไครตะเคราตะครอง ²

นอกจากนี้ ยังมีกลบทอักษรฉก แต่สุนทรภู่ไม่ได้เอ่ยชื่อไว้

เขาเขียวโขดคุมขื่น	เคียงเคียง
รมรื่นรุกขรังเรียง	เรียบรอย
โหมหักหิงหอยเหียง	หว่าหาด แสงแฮ ³
ขางใหญ่ขอกยื่นขอย	โยกโยโยนเขน

จะเห็นว่าในโคลงกลบท สุนทรภู่ยังเล่นสัมผัสใน ทำให้โคลงเหล่านี้ไพเราะขึ้นอีกมาก

จากลักษณะของคำประพันธ์ในโคลงนิราศของสุนทรภู่ที่ยกมานี้ แสดงให้เห็นว่าสุนทรภู่สามารถลดคำปรามาสได้อย่างสิ้นเชิง เพราะโคลงของสุนทรภู่ไพเราะรื่นหู ด้วยการใช้คำ ใช้อักษร และเล่นสัมผัส นอกจากนี้ยังแสดงกวีทัศนะอย่างกว้างขวางอีกด้วย

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 74.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 72.

2. เนื้อความ

สุนทรภู่แต่งนิราศสุพรรณ เมื่อเดินทางไปยังเมืองสุพรรณเพื่อหาแร่ปรอท หรือไปคนแรกก็กลายเป็นทอง นิราศเรื่องนี้จึงเป็นบันทึกการเดินทางที่มีการผจญภัย อย่างน่าตื่นตะลึงที่สุด แปลกกว่านิราศเรื่องอื่นๆของสุนทรภู่ หรือกวีอื่นๆในยุคเดียวกัน

ภาคแรก เป็นบทนิราศพรรณนาการเดินทางจากกรุงเทพฯ ไปยังสุพรรณบุรี ผ่านไปตามสถานที่ต่างๆ มีบทคร่ำครวญบ้าง ราพันภรรยาเช่น นิ่ม จี๋ว ม่วง จันทร เมื่อพบเห็นสิ่งใดที่ทำให้ระลึกถึงชื่อเหล่านี้ เช่น ผ่านไปทางบางกรวย ก็นึกถึงนิ่ม ภรรยาเก่าที่เคยอยู่ที่นี่ และเสียชีวิตไปแล้ว เมื่อเห็นต้นไม้มี่มีชื่อว่า มะม่วง จัน จี๋ว ก็รำพันถึงนางที่มีชื่อนั้นๆ ในภาคแรกจึงเป็นการพรรณนาการเดินทาง คร่ำครวญถึงผู้หญิงตามแบบของนิราศ เช่น แต่งไว้เป็นโคลงกลบทนาครีพันธุ์ว่า

สาวเอ๋ยเคยอ่อนนุ้ม	อุ่มสนอม
ออมสนิพิศดกลิ่นหอม	กล่อมไห
ไกลห่างว่างอกตรอม	ออมตริก ระลึกเอ๋ย
เสยอันขึ้นครองไว	ใครหวานาสรวล ¹

เคราะห์กรรมจำทางน่อง	ห้องนอน
ทวนนีกคึกเคยวอน	คอนหวา
คิดไว้มิหางจร	หอนจาก
หากจิตรมิตรหลายหนา	ลานองหมองหมาง ²

อีกสิ่งหนึ่งที่ขาดไม่ได้ในกวีนิพนธ์ของสุนทรภู่ คือ การแสดงความรู้สึกส่วนตัว แฉว่าในโคลงนิราศสุพรรณจะมีอยู่น้อยกว่านิราศเล่มอื่นๆของสุนทรภู่มากตาม

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 28.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

แต่ท่านก็ยิ่งรักลึกลับขณะซ่อนไว้ เช่นเมื่อผ่านไปตามทาง เห็นเขาทหารอยู่กับควายรับจ้าง ลากเรือ ก็แสดงความรู้สึกต่อสิ่งที่เห็นว่า

คนยึดครองแรง	รับควาย
ถอนดับกับตะกุกตะกาย	โก่งโก
เพื่อนซี้ซึกซึกซึกซึก	แหงนเบ่ง เบือนแซ
คนหวดปวคป่วนโอ	สะอึกเตนเตนไต่
ทุกข์โคในโลกลน	ลำเหลือ
ไม่เท่าควายลากเรือ	รับจ้าง
หอบซึกซึกซึกซึก	เจิ้งซุ่ม ซลเอย
มนุษย์จุดคิดค้าง	เขียนเราเอาเงิน 1

สุนทรภู่พรรณนาอย่างซัดเจนนเห็นภาพของควาย ทมเทแรงลากเรือที่หนักมาก ดิ้นดิ้นเล่นตะกุกตะกาย พอเหนื่อยหยุดพัก เจ้าของก็เขียนด้อเอาตอง เตนไต่ไปข้างหน้าควายความเจ็บปวดและความกลัว สุนทรภู่ใส่ความรู้สึกนึกคิดให้กับควาย ว่ามันหอบควายความเหนื่อย น้ำตาเต็มคาราวิกกับรองไห คับแค้นในชะตากรรมของมัน สุนทรภู่พรรณนาอย่างถ่ายทอดความรู้สึก ทำให้บทกวีมีชีวิต และให้อารมณ์สะเทือนใจแก่ผู้อ่านอย่างซัดแรง

การเดินทางของสุนทรภู่มักไปทางเรือ แฉวเรือไปตามคลองต่างๆ สังเกตความคิดเคี้ยวของลำคลอง แล้วนำมาเปรียบเทียบกับคนว่า คลองคดมีตอในร่องน้ำ เกะกะก็ยิ่งดีกวาคนคด เพราะคลองคดเคี้ยวเท่าใด คนเรือก็ยิ่งพอแลเห็น และพายเรือไปตามเส้นทางนั้น มีตอขวางอยู่ตรงไหนก็หลบเลียงไปได้ แต่คนคดนั้นมือนัตราขามากกว่า เพราะเราดูไม่ออก ไม่รู้ตัวว่าเขาจะหลอกหลวงหรือจริงใจกับเราแน่ ตั้งโคลงไว้ว่า :

1 เรื่องเดียวกัน, หน้า 32.

คลองคดลัดเลี้ยววน	หลักค่อ
เกาะกระเรื่อรอด	ร่องน้ำ
คดคลองช่องแคบพอ	พายุลด พอเอย
ถนนคดลัดเลี้ยวดำ	เทาน้ำล้าคลอง ¹

ในเรื่องความคด ความหลอกลวงของคนนี้ สุนทรภู่พรรณนาไว้อีกบทหนึ่ง
เทียบเด็กที่ไม่รักศักดิ์ศรีของวงศ์ตระกูล ไม่เชื่อฟังคำสั่งสอนของผู้ใหญ่ มีนิสัยเจ้า
เล่ห์ปลิ้นปล้อนหลอกลวง เปรียบเหมือนลูกยางที่หล่นไกลตน เราเคยได้ยินสุภาษิต
ที่ว่า "ลูกไม้หล่นไม่ไกลต้น" มาแล้ว แต่ลูกยางโดยธรรมชาติก็ร่วงจากต้นและ
ปลิวไปได้ไกลมาก สุนทรภู่จึงเอาธรรมชาตินี้มาเปรียบกับคน ดังโคลงที่ว่า :

ลวดลว้าพาเลี้ยววัด	คักทาง
ไผ่ป่าหนานามกลาง	กลับเกลี้ยง
พนไผ่ไม่ยุ่งขาง	ยามหลน ผลเอย
ลูกรอนวอนเวียรเหลียง	หลักต้นหลนไกล
ลูกขางอย่างลูกนอย	ถอยสูกูล
ไม่รักศักดิ์ศรีตระกูล	เกากอ
ครูสอนหอนเห็นคุณ	กิดออก นอกเอย
ปลิ้นปล้อนหลอกหลอนลอ	เลहतนผลขาง ²

เมื่อผ่านไปทางตำบลบางซ้อ สุนทรภู่ใช้จินตนาการและทัศนะส่วนตัวพรรณนา
ให้เราทราบว่าชื่อบางมีความหมายว่าอย่างไร ไม่ใช่เพราะมีเพลงชื่อลือชื่อ หรือ

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 32.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 83.

พาร อชาย แต่เป็นเพราะเสียงเหี้ยกอดของกอไผ่หลายกอที่ลอมบางอยู่ เมื่อได้ฟัง
ลมพายุพัดก็เบียดเสียดคล้ายกัน จนเกิดเสียงดังเอื่อยๆอ่อยอิ่งเหมือนเสียงขอ การ
พรรณนาของสุนทรภู่ ทำให้เห็นภาพและได้ยินเสียงเสียดสีของตนได้ แสดงให้เห็น
ว่าสุนทรภู่เป็นกวีที่มีความคิดลึกซึ้ง คมคาย และมีจินตนาการสูง โคลงที่กล่าวมา
มีใจความว่าดังนี้ :

บางซอกกอไผ่ลอม	หลายกอ
บ้านบมมีสีซอ	สักน้อย
เรือไกลไผ่พุ่มพอ	พยุโบก กระโศกแซ
ไผ่เบียดเสียดออดออย	เอื่อยอ้อซออินทร ¹

นอกจากนี้ โคลงนิราศของสุนทรภู่มียังมีบทชมธรรมชาติ เช่นเดียวกับโคลง
นิราศเรื่องอื่นๆ แต่นอกจากจะพรรณนาให้เห็นภาพธรรมชาติที่เป็นจริงๆ หรือพรรณ
นาโดยอาศัยธรรมชาตินั้นกล่าวพาดพิงมาถึงผู้หญิงแล้ว ยังพรรณนาธรรมชาติโดยเปรียบ
เทียบเชิงประชด เสียดสี ธาราษฎกษัตริย์ในราชสำนักด้วย เพราะในเวลานั้น
เป็นแผ่นดินของรัชกาลที่ 3 ซึ่งสุนทรภู่มิเป็นที่โปรดปราน จึงออกบวช เป็นเวลาที่
สุนทรภู่อได้รับความยากเข็ญในการดำรงชีวิตมาก ได้กล่าวเสียดสีขุนนาง และตุลาการ
ไว้ในโคลงว่าดังนี้

กาเหยี่ยวเหยี่ยววาวอน	เวหา
รอนรอนหมาขมัจฉา	โอบไค
ขุนนางอย่างเหยี่ยวกา	กินสัตว์ สู้เอย
โจมตีปรับไหมไซ	เช่นยาคาตี ²

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 39.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 33.

ยางเงาเจ้าจ๋อง	จิกขลา
กินเลนเป็นภักษา	สุยล่ำ
ตระลาการทานศรัทธา	ถือสัจย์ ส่วสัดแฮ
บนทรัพย์กลับกลิ้งกล่ำ	กล่าวร้ายฝ้ายขาง ¹

✓ ส่วนภาคหลังซึ่งเป็นตอนทักทายใหม่เน้น เนื้อความเป็นเรื่องราว หลังจากพบสองตายายที่บ้านทั้งแล้ว เดินทางต่อไปเพื่อหาแรปรอท ไค้พรรณนาชมป่าเขา พรรณไม้ที่สวยงาม สุนทรภู่ไค้กระเหียงเป็นผู้นำทางไปหาแร่ ไค้พรรณนาการเดินทางเขาไปในป่าทึบ ซึ่งมีอันตรายนานาชนิดจากสัตว์ป่า เช่น เสือ และวานพิช ที่ทำให้เป็นอันตรายถึงตาย เมื่อสุกกลิ่นเข้าไป พร้อมกับที่บรรยายให้เห็นความน่ากลัวของป่า ก็ไค้พรรณนาถึงความสวยงามรมรื่นของธารน้ำไหล และรุกขชาติ นานาพันธุ์อีกด้วย ดังที่ไค้กล่าวไว้ว่า :

แฉ่งคนพนกรวดแก้ว	แฉ่ววาว
วาววับจับพฤกษ์พราว	พรางน้ำ
นึลบางกลางเหลืองขาว	เขียวแฉ่ง แฉ่งเอย
ช้อนคั้นมันม่วงล่ำ	เคลือบคล้ายสลายสลัว

กลางน้ำคล่ำดอกไม้	ไหลลอย
เหล่าพุ่มกลุ่มวายคอย	แข่งควา
เค็ดกลับจับเรือพลอย	เพลินเล่น เย็นเอย
กะเหียงว้ายไค้ละว้า	ว้ายใหม่ใครเป็น ²

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 34.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 85.

แล้วเดินทางต่อไปจนพบพระเจดีย์ในถ้ำ ซึ่งเป็นสถานที่ที่มีโบราณสถานหลายแห่ง
 ชุมทรัพย์ซ่อนอยู่ในป้อมเพชรตามความเชื่อของสุนทรภู่ โคดผจญกับโผลงช่างป่าห่ออะวาด
 ถูกฝูงช้างล้อมตองหนีไปอยู่บนเขา แล้วพบถ้ำไคน้ำตก เคลิ้มฝันเห็นพระรูปกายของ
 กษัตริย์โบราณปรากฏเป็นปาฏิหาริย์ให้เห็น และขอให้สุนทรภู่ขับเพลงให้ฟัง พร้อมกับ
 ก็กล่าวตักเตือนเรื่องไม่ให้ไปหาปรอทหรือยาอายุวัฒนะอีกต่อไป เพราะเป็นเรื่อง
 เหลวไหลทั้งสิ้น พอรุ่งเช้าเดินทางกลับก็พบฝูงช้างเถื่อนสกัดหน้าอยู่ ไล่เท่าไรก็ไม่
 หนีไป หาทางออกก็ไม่ได้ สุนทรภู่ต้องฟังพฤษานาภาพ และขับรำถวายเจ้าป่า จึง
 รอดพ้นอันตรายมาได้ สุนทรภู่จึงเขียนนิราศสุพรรณเลา เหตุการณ์การเดินทางผ่าน
 ทรายนานาชนิด เป็นเรื่องสนุกสนานโลกไผ่นมาก ได้เขียนรำพันไว้อย่างชัดเจนว่า
 ไปสุพรรณครั้งนั้นลำบากลำบากเพียงใด ในหนังสือรำพันพิลาป อีกครั้งหนึ่ง เมื่อตอนที่
 กลับมาอยู่ที่วัดเทพธิดา มีใจความว่า

ครั้งไปกาญจนบุรีที่อยู่กะเหรียง
 ฟังแต่เสียงเสื่อสี่หะนี่หนาว
 นอนน้ำค้างพร่างพรมพรอยพรมพราว
 เพราะเชื่อล่าวลวงว่าแร่แปรเป็นทอง

.....
 โอ้ยามอยู่สุพรรณกินมันเผือก
 เคี้ยวแต่เปลือกไม้หมากเปรี้ยวปากเหลือ
 จนแรงโรยโหยหิวผอมผิวเนื้อ
 ปรึกับเกลือกกลักใหญ่ยังไม่พอ¹

นิราศที่มีแก่นเรื่องคือการพรรณนาการเดินทางอีกประเภทหนึ่ง ได้แก่ นิราศ
 พรรณนาการเดินทางไปตามต่างประเทศ ซึ่งเป็นนิราศที่มุ่งพรรณนาสถานที่ต่างๆมากกว่า

¹ "รำพันพิลาป," ชีวิตและงานของสุนทรภู่, หน้า 161 - 2.

แสดงความในใจ เพราะต้องการถ่ายทอดภาพของสิ่งต่างๆให้ผู้อ่านเห็นชัดเจน การคร่ำครวญถึงผู้หญิงจึงเป็นเรื่องรองๆลงไป บางเรื่องก็ไม่มีการคร่ำครวญเอาเลย เช่น นิราศนครวัด ของ สมเด็จพระราชาคำรัง ๑ ทรงนิพนธ์เป็นร้อยแก้วด้วย จึงมีลักษณะเป็นจดหมายเหตุการเดินทางมากกว่าจะเป็นนิราศ นิราศเรื่องการไปต่างประเทศเรื่องแรก คงจะเป็น นิราศพระยามหานุภาพไปเมืองจีน หรือ นิราศกวางตุ้ง ซึ่งแต่งขึ้นเมื่อปีฉลู ร.ศ. 1143 หรือ พ.ศ. 2324 ในรัชกาลของพระเจ้ากรุงธนบุรี มูลเหตุการแต่งเนื่องมาจาก พระเจ้ากรุงธน ๑ ทรงแต่งราชทูตไปเจริญพระราชไมตรีกับพระเจ้ากรุงจีน แผ่นดินเขินหลง ณ กรุงปักกิ่ง เหตุที่ราชทูตไทยไปเมืองจีนครั้งนั้น มีกล่าวไว้ในคำนำของหอพระสมุดวชิรญาณ พิมพ์ พ.ศ. 2462 ว่าดังนี้

เหตุที่ราชทูตไทยไปเมืองจีนครั้งนั้น มีแจ้งอยู่ในหนังสือพระราชวิจารณ์ หน้า 127 ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2 คือคราวที่ท่านเจ้าฟ้ากรมหลวงนรินทรธรรมาเสด็จไปด้วย เมื่อยังเป็นตำแหน่งหลวงอุทรินายเวรมหาดเล็ก คงปรากฏอยู่ในหนังสือพระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 1 นั้น ครั้งนั้นพระยามหานุภาพ จะเป็นตำแหน่งใดอยู่หาทราบไม่ ได้ไปในคณะทูตด้วย ได้แต่งกลอนนิราศเรื่องนี้ไว้ เรียกว่า นิราศเมืองกวางตุ้ง ในทางโบราณคดี นิราศนี้เป็นจดหมายเหตุเหลืออยู่ฉบับเดียวที่ปรากฏรายงานเรื่องทูตไทยไปเมืองจีนคราวนั้น ถ้าวาทางวรรณคดี พระยามหานุภาพนี้เป็นกวีที่มีชื่อเสียงในสมัยรัชกาลที่ 1 คนหนึ่ง มีเพลงยาวพระยามหานุภาพแต่ง ยังปรากฏอยู่หลายเรื่อง แต่แต่งเป็นเรื่องจะได้แต่งหนังสืออะไรไว้มานอกจากนิราศเมืองจีนเรื่องนี้อย่างหาทราบไม่....¹

¹ สมเด็จพระราชาคำรังราชานุภาพ, "คำนำ," นิราศพระยามหานุภาพไปเมืองจีน ของพระยามหานุภาพ (พระนคร: หอสมุดธรรมศาสตร์, 2501), หน้า 1.

เนื้อเรื่องจึงเป็นการเดินทางทางเรือไปเมืองกวางตุ้ง ได้รับการต้อนรับ
จากข้าราชการของจีน ไม่มีการคร่ำครวญถึงบ้านเมืองหรือผู้หญิงเลย กล่าวถึง
ผู้หญิงจีนบางก็เป็นการบรรยายให้เห็นลักษณะของผู้หญิงจีน ลงท้ายด้วยการขอพร
ถวายพระเจ้าแผ่นดิน หลังจากนิราศเรื่องนี้ก็มี นิราศเมืองเทศ แต่งในสมัยรัชกาล
ที่ 2 นิราศตั้งเกี้ยว ของ หลวงนรเนติบัญญัติ นิราศเมืองหลวงพระบาง ของ
หลวงทวยหาญรักษาลบับหนึ่ง และของ ร.อ. เพิ่ม อีกฉบับหนึ่ง นิราศลอนดอน
ของหม่อมราโชทัย ในสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งเป็นครั้งแรกที่ราชทูตไทยเดินทางไปยุโรป
ในสมัยรัตนโกสินทร์ นิราศเรื่องการเดินทางไปต่างประเทศในสมัยหลังมี นิราศ
รอบโลก ของ "แสงทอง" นิราศนครวัด ของ สมเด็จพระยาตากำร่าฯ นิราศ
ยุโรป นิราศออสเตรเลีย นิราศฮาวาย และ นิราศเกาหลี ของ น.อ. จวบ
หงสกุล (ยศในขณะนั้น) นิราศรอนรอนแรมไปรอบโลก ของ ม.ล. ปิ่น มาลากุล
นิราศปารีส ของ นายเจือ สตะเวทิน เป็นต้น

นิราศไปต่างประเทศ นอกจากจะบรรยายสิ่งต่างๆที่พบเห็นแล้ว ผู้แต่งมัก
จะแสดงความคิดเห็นเรื่องความรักชาติบ้านเมือง เช่น "แสงทอง" พูดถึงความ
เป็นไทยและชาติไทย ไว้ในนิราศรอบโลกว่า

แผ่นดินทองของไทยต่อไป
ความถูกหนบนหดเป็นบทเตือน
พลัดถิ่นไปใจยิ่งหึ่งในชาติ
ไม่ต้องยังกังขาคาตัวตัว
อัสจรรยวันแรกเข้าแปลกลิน
ไม่เคยคิดมาก่อนอะไร
คือคิดว่าเราอยู่ในหมู่เพศ
สภิกให้ทรงจำเป็นสำคัญ

เพราะหน้าเราตัวเราเป็นเป้าหมาย
แม้ไม่เห็นก็เหมือนเห็นตาเห็นไป

เป็นไม่มีให้แยกแวกกันเฉือน
ให้ทวยเพื่อนไทยพร้อมกันล้อมรั้ว
เอกราชเปิดเผยอย่าเงยหัว
ไม่ต้องกลัวด้วยอาตมกว่าชาติใด
ก็ได้วิญญูณนี้กรุสีกใหม่
อยู่เมืองไทยไม่เห็นคิดเช่นนั้น
ต่างประเทศ เช่นนม เครื่องหมั้น
ว่ามีสัญชาติชื่อเราคือไทย
ว่าสืบสายบุพชนคนชาติไทย
ว่ามีไตรรงค์ประจำตัวสำแดง

เราไปไหนก็ไทยไปไหน
กอบกรรมอันใดชั่วตัวระวาง
จะแยกตัวจากไทยแยกไม้ออก
ทำอะไรเองแต่เขาเอา

รงตามคนโบกใส่ไปทุกแห่ง
กำสาบแข่งชิงพาดถึงชาติเรา
คล้ายงูดอกคราบคูงูเก่า
ชื่อชาติเข้าไปของส่วนองกรรม 1

และยังดี เตือนคนไทยที่เหอฝรั่ง
จงตื่นเถิดไทยสหายทั้งหลายเอ๋ย
วิเศษกว่าปู่คุณคนแพแพ
จงคบกันฉันเกลอเสมอภาค
เอาความแค้นความนี้กรูสึกใจ

ยกฝรั่งว่าวิเศษกว่าคนทั่วไป ว่า
อย่าหลงเลยฝรั่งทั้งหลายแพ
ไม่ต้องแค้นคนเหมือนกันยกมันไซ
ถ้าเขาอยากทำผิดมิตรวิสัย
เทศน์ออกไปตามตรงอย่าลวงมัน 2

เปรียบเทียบคนไทยกับฝรั่งว่าไม่ได้ผิดกันเท่าไร แต่บ้านเมืองเขา
เจริญกว่า สะดวกสบายกว่าในทุกทาง ก็สมควรยกย่อง ดังกลอนที่ว่า

คนฝรั่งกับเราไม่เท่าไร
มีปัญญามานะภาวะทัน
แต่ปัจจัยภายนอกออกจะห่าง
เช่นมีตุงการลัวเหลือค่านวม
การสุซานามัยวิไลเลิศ
ใช้นิมิตได้พลันในทันที
เขาเจริญนำไปหน้าไกลอยู่
เมืองเราจนคนกินนมตอยตาม
ฝรั่งไทยเหมือนกันไม่หลนต่ำ

ไทยมีไหวพริบเรียนเขียนชยัน
เขาเหมือนกันในทุกทางทุกอย่างมวด
กันอยู่บางก็ต่างในบางส่วน
ก็สมควรจะสบายทรัพย์สิน
ความประเสริฐทุกในปัจจุบัน
นับร้อยปีว่าเมืองจะเรืองราม
ในทุกูทางมาจากสยาม
ก็ด้วยความเร็วรวกวดเขาไป
แต่เมืองจำ รัญพอยกข้อให้

1 "แสงทอง" (หลวงบุญฆมานพพาดิษฐ์), นิราศรอบโลก (พระนคร: ก้าวหน้า, 2504), หน้า 8 - 9.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 105.

ยกภาวะไม้ใช้คนจงสนใจ

ขอผองไทยเพื่อนทั้งชาติพึง เทอญ ¹

ในนิราศเกาหลี่ ของ พลเรือตรี จวบ หงสกุล ซึ่ง ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เขียนวิจารณ์ยกย่องไว้ในหนังสือพิมพ์ "สยามรัฐ" ฉบับวันที่ 12 ม.ค. 2498 ว่าเป็นกวีที่แต่งนิราศได้เป็นรองในเชิงกวีจากหม่อมราโชทัยลงมา ได้บรรยายตอนฝรั่งคอนรับทหารไทยขึ้นเรือว่าฝรั่งทำงานกันเข้มแข็งไม่เหมือนคนไทยมันั่งเฉยทำพอนคั่ว ทำให้งานไม้ค้ำเนินไปรวดเร็วเหมือนอย่างฝรั่ง ดังกลอนที่ว่า

ฝรั่งรับจับไทยเหง้อไคลยอ	คนใช้น้อยรอกว่านีกนำขำ
เขาคคนเดี่ยวเจียวุดศำหงหน้าทำ	ไม่หิมพมบ่นว่าเหมือนบายอ
มานักเทียบเปรียบไทยแล้วไกลลิบ	เห็นนั่งจับนำซาหน้าป้อหลอ
ทำงานหนอยน้อยวามากยากตองรอ	จนงานออทุกกระทรวงทรวงกรม
พอนายแรงเกรงกลัวเอาตัวรอด	เลยยกเมฆเสกยอดสอดผสม
ที่นายโง่โตแตกามขามคารม	เชือล้นลมงมโข่งเตะโคงเลย
ด้วยเรื่องนี้แหละที่ไทยไปไม่รอด	เปรียบเหมือนยอดไม้แห่งอย่าแกลงเฉย
รากไหนเนาเขาขจัดตัดทิ้งเลย	ไม้จะเงงงามงอกมีดอกใบ
หากมัวหวังหวังเห็นเล่นแตพวก	เหมือนรคลวกน้ำร้อนช่วยบอนใส่
ตนจะเฉาเขาสลายคอยตายไป	เหมือนแรงให้ไทยสิ้นชีวินทรีย ²

และได้กล่าวแสดงความรักชาติเมื่อเรือผ่านเกาะสี่ซึ่งว่า :

ขอลาแล้วสี่ซึ่งไซ้ซึ่งเจ้า	จากเพราะเราเมืองนครานไฉน
เจ้าจะอยู่คูหลารมฟ้าไทย	ซาจากไปก็เพราะรักพะวักพะวน

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 106.

² จวบ หงสกุล, "นิราศเกาหลี่," นิราศต่างแดน (ธนบุรี: เสรีบรรณกิจ, 2512), หน้า 10 - 7.

เกรงว่าไทยจะไม่อยู่เป็นคู่ชั้น จะถูกกลืนชาติแบ่งทุกแห่งหน
 เจาจะพรากรจากอกฟักเหลือทน จึงปลื้นสู่งครามไม้ค้ำตามเลย 1

นิราศ เกาหลีจึง เป็นนิราศที่แสดงวิวัฒนาการของการแต่งนิราศใน
ระยะหลังว่า มักเป็นการพรรณนาความคิดเห็นในเรื่องต่างๆ ที่เป็นส่วนรวม เช่น
 เรื่องการทำงานของข้าราชการ ซึ่งส่งผลต่อความเจริญของประเทศชาติ และ
 พรรณนาความอาลัยรักแผ่นดินไทยเมื่อต้อง เดินทางจากไปแทนที่จะพรรณนาถึงผู้หญิง
 นิราศที่เล่าเรื่องการ เดินทางไปต่างประเทศมักจะพรรณนาทำนองนี้ทั้งนั้น

2.5.3 นิราศล้อเลียน

เป็นนิราศที่มีลักษณะการพรรณนาต่างไปจากนิราศที่กล่าวมาแล้ว เพราะมี
 วิธีการแต่ง จุดมุ่งหมายต่างกันออกไป นิราศล้อเลียนนั้นแบ่งออกเป็น 2 อย่าง คือ

2.5.3.1 นิราศล้อเลียนแบบ นิราศโดยทั่วไปมักจะแต่งล้อเลียนแบบ
นิราศที่แต่งมาแต่เดิมอยู่แล้ว เช่นเดียวกับบทประพันธ์อื่นๆโดยมาก การล้อเลียน
 นี้ ไม่ถือว่าเป็นการสวมรอยขโมยความคิดจากบทกวี แต่เป็นการแสดงความหยอของ
 ว่าแต่งตามอย่าง "ครู" เพราะโคลงหรือกลอนที่มักจะแต่งล้อเลียน มักเป็นโคลงหรือ
 กลอนที่รู้จักกันดีแพร่หลายอยู่แล้วว่าใครแต่ง อยู่ในหนังสือเรื่องใด นิราศที่นำมากล่าว
 ในหัวข้อนี้ ไม่ได้ล้อเลียนแบบนิราศเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะแล้วนำมาดัดแปลงให้
 เป็นสำนวนของตนเอง อย่างเช่น นายนรินทร์เบตร์ เลียนแบบกำสรวลโคลงคันทน์ แต่
 เป็นนิราศที่ล้อเลียนแบบโดยยกเอาโคลงต่างๆของ เกาจากวรรณคดีเรื่องต่างๆ หรือโคลง
 โบราณ มาดัดแปลง ตัดต่อกันเป็นนิราศอีกเรื่องหนึ่ง แต่ที่จริงผู้แต่ง มิได้เดินทาง
 ไปไหนเลย จุดมุ่งหมายของเรื่องอยู่ที่การคร่ำครวญถึงผู้หญิงอย่างเดียว นิราศเรื่อง

1 เรื่องเดียวกัน, หน้า 18.

นี้ คือ นิราศสรวมครวณ ซึ่งคงจะแต่งในราวปลายสมัยรัชกาลที่ 4 หรือต้นรัชกาลที่ 5 เป็นฉบับวังหน้า นิราศสรวมครวณ มีบานแผนก ว่า :

นายเวรจำลอง

หลวงลิขิตปรีชา เจ้ากรม

ขุนสารบั้งจง ปลัดกรม

ขุนจ้านงสุนทร ปลัดกรม

ทุนเกล้า ฯ ถวาย

พ. ณ ประมวลฎมารค ได้เขียนคำสันนิษฐานไว้ว่า

นิราศสรวมครวณหรือนิราศสังวาสก็เรียก เป็นของที่นับถือกันมาแต่โบราณ แต่เรื่องนี้ที่แท้ไม่ใช่นิราศ เพราะไม่มีการเดินทาง เป็นหนังสือที่รวบรวมหรือดัดแปลงโคลงดีๆ จากเรื่องเก่า เช่น กำสรวลโคลงคั่น นิราศนรินทร์ เถลงพ่าย ฯลฯ ที่ว่าดัดแปลงคือ เป็นโคลงสี่สุภาพ บทโบราณที่เดิมแต่งเป็นโคลงคั่น กวีก็เปลี่ยนให้เป็นโคลงสุภาพ บทไหนออกชื่อตำบล ก็เปลี่ยนตัดชื่อตำบลออกเสีย...²

นิราศสรวมครวณนี้มีแปลกอยู่อย่างหนึ่งคือ แทนที่จะแต่งรายสวดไว้ตอนต้นก่อนขึ้นโคลงนิราศ กลับแต่งไว้ในตอนท้าย และมีโคลงชมบ้านเมืองและไหว้ครู นอกจากจะกล่าวถึงพระมหากษัตริย์ ความเจริญของบ้านเมือง และศาสนาแล้ว ยังกล่าวถึงพระเจ้าและเทวดาตามศาสนาพราหมณ์อีกด้วย เช่น พระนารายณ์ พระอิศวร พระพรหม พระพิฆเณศ พระอาทิตย์ พระจันทร์ พระพิรุณ แต่ก็ได้ไหว้พระพุทธเจ้าด้วย จากนั้นเป็นบทชมโอม ซึ่งมีโคลงดัดแปลงจาก กำสรวลโคลงคั่น 2 บท คือ

¹ นายเวรจำลอง และคนอื่นๆ, "นิราศสรวมครวณ," นิราศนรินทร์คำโคลงและนิราศปลีกย่อย, หน้า 185.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 183.

บทผากนางกับเทวดาฟ้าดิน ผู้แต่งคร่ำครวญรำพันว่าเป็นเพราะบาปกรรมทำไว้อจึงทำให้
 โคลงพลัดพรากจากนาง เรารอน ไม่เป็นสุขทุกทีวาราศรีเพราะคิดถึงนางอยู่ไม่รู้วาย
 มีบทชมธรรมชาติ คือ ชมปลา นก ต้นไม้ ดอกไม้ พร้อมกับการคร่ำครวญอย่าง
 นิยมกัน บทพรรณนาก็ยกเอาโคลงจากที่ต่างๆมาดัดแปลงต่อเติมกันให้เป็นเรื่องเดียว
 การลำดับความพรรณนาก็เป็นเช่นนิราศคำโคลงทั่วไป

โคลงที่นำมาดัดแปลงนำมาจากวรรณคดีเรื่องต่างๆหลายเรื่องผสมกับโคลง
 ที่แต่งเอง โคลงที่เลือกมาเป็นโคลงที่รู้จักกันดี บางครั้งยกมาทั้งโคลง บางครั้ง
 ดัดแปลงแก้ไขบ้าง แต่ยังคงเค้าความเดิม เช่น นำมาจากโคลงกระซู่ของศรีปราชญ์
 ทย
 ทงบท

ทะลุ เลแม่ว่าหวย	เริ่มฟัง
ลุ่ม ว่าดอนเริ่มหวัง	ว่าดวย
ปุม ว่าเปือกปการัง	เริ่มรวม คำแม่
ปู ว่าหอยหนึ่งกลวย	วากลายเริ่มตาม

และ

มลักเห็นใบจากเจ้า	นฤมิต
เป็นสำเภาไฟจิตร	เล่นโล
จกกลางระวางคิด	จวนแก่
ผิวหนุ่มแล้วโอ	พิเพียงโดยสาน

ซึ่งดัดแปลงมาจากโคลงของกำสรวลที่ว่า :

1 "นิราศสรวมครวญ," นิราศนรินทร์....., หน้า 207.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

มัลลัเห็นไบจากเจ้า	นฤมิต
เป็นสำเภาไฟจิตร	แปดโล
จะลงระวางวิค	จวนแก แลวเฮย
แมทุมกระโนนโอ	พิเพยงโดยสาน

ในตอนจบก็จบลงด้วยโคลงบทสุดท้ายของกำสรวลโคลงคืนหน้ามาดัดแปลง

สารินุชแนบไว	ในหมอน
อย่าแม่อายาควรเอา	อานเหลน
ยามนอนนาฎกเอานอน	เป็นเพื่อน
ร้กอชาไรยวนเวิน	คำเข้าชมโคลง ¹

และดัดแปลงโคลงบทท้ายของนิราศนรินทร์อีกบทหนึ่งว่า

รำกรำเรองร้าง	แรมนวล
เสนาะสนนคินครวญ	กลนฟ้า
สารส่งพกำสรวญ	แสนเสนห นุชเอย
ควรแมไวตางหน้า	พูนภายหลัง ²

2.5.3.2 นิราศแต่งล้อ นิราศประเภทนี้มีลักษณะอย่างหนึ่งที่ตรงกับ
ภาษาอังกฤษว่า PARODY เป็นนิราศที่แต่งเพื่อ "ล้อ" หนังสือวรรณคดีไทยเล่มใด
เล่มหนึ่ง หรือ "ล้อ" นิราศโดยทั่วไป หนังสือนิราศที่แต่งตามแบบนี้ ได้แก่ นิราศ
แม่เหล็กเดโด พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กับ
นิราศคำโคลงสั้นๆ 2 เรื่อง ของ พ. ณ ประมวลมารค ซึ่งใช้นามปากกาในการ
แต่งว่า "นายโต๊ะ ณ ท่าช้าง"

1 เรื่องเดียวกัน, หน้า 234.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

นิราศมเหสเถไถ บทพระนิพนธ์ของรัชกาลที่ 6 ทรงแต่ง "ล่อ" บทละครเรื่องพระมเหสเถไถ ของคุณสุวรรณ โดยเขียนแบบลักษณะการแต่ง การใช้คำที่ไม่มีมีความหมายมาประกอบในกลอน แต่เมื่ออ่านข้อความทั้งหมดก็สามารรถเข้าใจเนื้อความและความหมายได้ เช่น

แล้วตะโพนโถมลูบจูบจะจึก	ลาเมียคู่ชีวิตมลใจ
จงอยู่ค้อยามีตะไลโต	ทั้งโผยกัยแกลวตลาคะคาดโดย
อย่าวิโยคโสภเคราะห์ละฉี	จะทำให้สามีตะโลยโผย
จงอยู่เหยาเฝ้าเรือนมะเลือนโลย	อย่าให้โผยมากนั้กัจกัจมัจม 1

แต่เนื้อความจริงคือ ทรงเล่าเรื่องการเสด็จไปพระราชทานผ้าพระกฐินที่วัดปรโมยิกาวาที่ปากเกร็ด แล้วเสด็จพระราชดำเนินต่อไปยังพระนารายณ์ราชนิเวศน์ หลพบุรี พระราชทานผ้าพระกฐินที่วัดมณีชลขันธ์ แล้วเสด็จประพาสต่อไปยังนครสวรรค์ จึงเสด็จกลับ

ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นทำนองว่า พระยาสุจริตดำรง (อู๊ด สุจริตกุล) ผู้ตามเสด็จ เป็นผู้เขียน ดังที่ทรงแต่งล่อไว้ว่า

สมมุติให้ทานผู้ใหญ่มะไฮซัง	ในกรมวังมะแหลงแฉงแต่งกลอนสาร
ที่แท้เจ้าคุณอุตุคมะฮูตฮาน	มิไคแต่งมะแหลงฉานสักกลอนเดียว
เพราะถึงทานตามเสด็จมะเลคลอย	ทานไม่ชอบตะไลไปในการเที่ยว
ทานชอบอุคอยู่แต่เรือมะเมื่อเมียว	หรือจะเที่ยวทานก็เที่ยวมะโลนโพน 2

1 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, นิราศมเหสเถไถ (พระนคร: หอสมุดธรรมศาสตร์, 2507), หน้า 1.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 60 - 1.

นิราศล้อที่แต่งกันในปัจจุบัน และคงจะเป็นนิราศคำโคลงเรื่องสุดท้ายเท่า
ที่มคนแต่งกัน โดแก่ นิราศของ พ. ๓ ประมวลมารค (ม.จ. จันทรจิรายุ รัชนี้)
ทรงนิพนธ์ไว้ให้ชื่อว่า นิราศสรวมรอย คือให้ชื่อ "ล้อ" นิราศสรวมครวญ ของ
 4 กวี ในรัชกาลที่ 4 ด้วย นิราศสรวมรอนมี 2 เรื่อง คือ "นิราศกลอนพาไป"
 เรื่องหนึ่ง และ "นิราศนายโต๊ะ" อีกเรื่องหนึ่ง พ. ๓ ประมวลมารค ได้
 อธิบายลักษณะกลวิธีการแต่งไว้ว่า

นิราศที่แต่งตามแบบกันมาแต่โบราณ ตั้งต้นด้วยสรรเสริญอยู่ชุธยา
 แล้วปรารภการเดินทางไกล กล่าวเป็นหวังเมฆที่อยู่ข้างหลัง ตลอด
 จนไปถึงตำบลไหน ก็กล่าวครวญไปถึงเมฆเป็นวิธียุชากลายๆ เรียก
 กันว่า "ล้อ" แต่ข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นการ "เลียน" หรือแต่งเลียน
 แบบมากกว่า เพราะคำว่า "ล้อ" ทำให้เรานึกถึง PARODY
 ของฝรั่งมากกว่า เช่นเรื่องระเด่นลิ้นไค ของ พระมหามนตรี (ทรัพย์)
 แต่งล้อพระราชนิพนธ์เรื่อง ระเด่นมนตรี เรื่องแรกที่น่ามาลงต่อไป
 นี้เป็น "นิราศล้อ" ตามนัยแห่งวรรณคดีฝรั่ง 1

นิราศทั้งสองเรื่องนี้ ผู้แต่งจึงมีจุดประสงค์ที่จะ "ล้อ" วิธีการแต่งโคลง
 นิราศที่ถือว่าสมบูรณ์เรียบร้อย ทั้งลักษณะการแต่งและเนื้อความที่ต้องมีการเดินทาง
 และการคร่ำครวญ

นิราศกลอนพาไป แต่งเมื่อ พ.ศ. 2511 นับเป็นโคลงนิราศรุ่นล่าสุด
 ผู้แต่งแสดงให้เห็นลักษณะรูปแบบของหนังสือนิราศอย่างครบถ้วน ซึ่งถือกันว่า
 เป็น "แบบฉบับ" ของโคลงนิราศโบราณ คือ มีบทยอพระเกียรติ บทสั่งลา
 บทเดินทาง บทชมธรรมชาติ และบทครวญ แต่งด้วยโคลงสี่สุภาพ มีโคลงสอง
 สุภาพแทรกอยู่ 2 บท นิราศเรื่องนี้แต่ง "ล้อ" กำสรวลโคลงคัน การ "ล้อ"
 โดยนัยของหม่อมเจ้าจันทรจิรายุ หมายถึงการแปลงโดยใส่อารมณ์ขันลงไป ถึงจะ

1 หม่อมเจ้าจันทรจิรายุ รัชนี้, "นิราศสรวมรอย," นิราศนรินทร์...,
 หน้า 299.

ลกรูปของการแต่งอย่างเดิม แต่เปลี่ยนอารมณ์ของผู้แต่งเสียใหม่ การ "ล้อ" โดยนัยนี้ ผู้แต่งทง "ล้อ" และ "ล้อเลียน" กล่าวคือ แต่งเองเป็นโคลงชั้นๆ ของผู้แต่งเอง และนำเอาโคลงของเก่ามาดัดแปลงใหม่แต่ใส่อารมณ์ลงไป ซึ่ง จะยกตัวอย่างให้เห็นชัดเจนแบบที่แต่ง "ล้อเลียน" คำสรรวลโคลงคั้น เช่น

สำนวนุชแนบไว	ในหมอน
อายนเมอयाควรวเอา	อานเหลน
ยามนอนนากฎเอานอน	เป็นเพื่อน
คินคำอयाไคเวน	วางใด ๆ

-- คำสรรวลโคลงคั้น

สำนวนุชแนบไว	ในหมอน
อयाพออयाเอานอน	แนบเหลน
เห็นอयाเมืออयाตอน	คึกๆ
คินคำอयाไคเวน	วางเกี้ยวเคี้ยวกิน

-- นิราศกลอนพาไป

นิราศเรื่องที่สอง เป็นบทสั้นๆ เนื้อความไม่มีสาระ แต่สะท้อนภาพของ สังคมปัจจุบัน เช่น สาวเสีฟ หมอนวด เล่นหวย ปล้นสวาท ฯลฯ แต่ละบท มีชื่อเรื่องประจำบท ให้อธิบายรวมว่า "นิราศนายโต๊ะ ๗ ทาช่าง" ผู้แต่งบอกไว้ว่า

นำเสียดายที่คงคัตนิราศนายโต๊ะออกเสีย 100 บท ที่เหลือไม่ใช่ นิราศอย่างแท้จริง บางตอนมีครวญแต่ไม่มีการเดินทาง บางตอน เดินทางจริงแต่ขาดครวญ จึงไม่เป็นนิราศ แต่ในเมื่อมีนิราศสรวม- ครวญเป็นครุอยู่แล้ว ก็ไม่ยากที่จะดำเนินรอยตาม...¹

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 308.

จึงไม่ทราบว่ามีบทครบถ้วนอย่างผู้แต่งตั้งใจ จะมีลักษณะเป็นนิราศหรือไม่ นิราศเรื่องนี้แต่งเป็นเรื่อง — ไม่มีสาระสำคัญ แทรกอารมณ์ขัน ผู้แต่งพยายามแสดงความสามารถในการประพันธ์มากกว่าจะมุ่งทางเนื้อเรื่อง เพราะใช้คำประพันธ์เป็นโคลงแปลกๆที่ไม่ปรากฏในบทโคลงนิราศเรื่องใด นอกจากโคลงสี่สุภาพล้วนๆ และโคลงสี่สุภาพสลับโคลงสอง อย่างในสามกรุง ยังใช้โคลงคั่นอีก 3 ชนิดซึ่งผู้แต่งคือ โคลงคนสิ้นธุมาลาโทแยก โคลงคนสิ้นธุมาลาโทคู่ โคลงคนสิ้นธุมาลีสัมผัสคำตาย 1 ผู้แต่งประสงค์จะแสดงให้เห็นว่า อาจแต่งนิราศได้โดยไม่ต้องมีการเดินทางจริงๆ หรือจากนางจริง แต่ก็ใช้ว่าจะไม่มีสิ่งจะเพราะมีการจากที่อยู่ เช่นไปตลาด ก็เขียนบันทึกเหตุการณ์ไว้ นิราศเรื่องนี้เขียนเป็นตอนๆสั้นๆ คือ "โต๊ะอาหาร", "โต๊ะหมอนวด", "โต๊ะผ้าตัด", "นิราศลอยกระทง", โคลงแต่งสามวัน คือ วันจันทร์ วันพฤหัสบดี และวันพระ, โคลงเหลวๆเล่นๆ , ชาวเขาเผ่าละว้า, นิราศตลาดท่าช้าง และเรื่องปล้นสาวท นิราศเรื่องสั้นๆเหล่านี้จึงสะท้อนภาพของสังคมปัจจุบัน แต่ไม่ใช่จุดมุ่งหมายจริงจังของผู้แต่ง ผู้แต่งต้องการแสดงให้เห็นรูปแบบของหนังสือนิราศ ไม่ได้มุ่งถึงความไพเราะหรือต้องการให้อารมณ์สะเทือนใจ ในขณะเดียวกันผู้แต่งก็หนีจากแบบฉบับโบราณ โดยการนำเอาโคลงคั่นชนิดอื่นมาใช้ ไม่เคร่งครัดในเรื่องเดินทาง หรือจากนางว่าจะต้องเป็นจริงจั่ง โดยพยายามใส่อารมณ์ให้สมจริงอย่างกวีโบราณ ผู้แต่งบอกเอาไว้ว่า

นายโต๊ะลองเล่นลิ้น	เลหนีราศ
นอกแบบตามที่ปราชนู	กล่าวไว้
ตัดทอนแบ่งตอนขาด	เป็นตอน
แล้วแต่คิดอะไรได้	ไมออนสั้นยาว ²

1 ศึกษาระดับบังคับทางฉันทลักษณ์หน้า 31 - 2.

2 "นิราศนายโต๊ะ", นิราศนรินทร์....., หน้า 309.

สำหรับโคลงคั้นแบบแปลกๆที่นายโต๊ะ ฅ ทาซ่าง คิดค้นมาแต่ง ได้อธิบาย
ลักษณะบังคับทางฉันทลักษณ์ไว้ในตอนต้นแล้ว จะยกตัวอย่างจากนิราศนายโต๊ะ
ให้เห็นชัดเจนดังนี้ :-

ตัวอย่างโคลงสินธุมาลาทิแยก

นายโต๊ะ ฅ ทาซ่าง	จรจัด
นิราศพลาดผลจาก	หม่อมโต
เลี้ยวลลคคเคี้ยววกค	กินกับ แกลมแฮ
จากทาซ่างวังโก	ฝากไว้มานุษี ฯ ¹

ตัวอย่างโคลงสินธุมาลาทิคู่

ปางนิราศเรื่องนี้	ประจำวัน
เริ่มแต่อาทิตย์ขึ้น	แยงมา
สนามสระปทุมพลัน	หญาหมค
หญาหมคนาง เล็งหญา	ไมมี ฯ ²

ตัวอย่างโคลงสินธุมาลีสัมผัสคำตาย

นายโต๊ะปวดไส้ตั้ง	กระหนหัน
จากโต๊ะหมอนวดพลัน	รับลูก
บอกวาตาไมหัน	จะแย
แยจะตอง เสพยสุช	นรการต ฯ ³

¹ นายโต๊ะ ฅ ทาซ่าง (ม.จ. จันทรจิรายุ รัชนี้), "นิราศนายโต๊ะ",
นิราศนรินทร์คำโคลงและนิราศปลีกยอย (พระนคร: แพร่พิทยา, 2513), หน้า 309.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 321.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 315.

นอกจากบทนิราศโดยตรงแล้ว ยังมีบทนิราศที่แทรกอยู่ในวรรณคดีเล่มอื่นๆ เช่น ลิลิตเตล่งพ่าย ลิลิตพระลอ สามกรุง บทนิราศประเภทนี้เป็มกอนสั่งตามาก กอนการเดินทาง และบทกรวญระหว่างการเดินทาง บทที่แทรกเข้ามาเป็นนิราศ สมมุติของตัวละคร เป็นที่นิยมกันมาก เพราะเมื่อมีการเดินทางก็เท่ากับมีบทนิราศ นั่นเอง มีลักษณะเด่นของนิราศ คือ การคร่ำครวญ และการเดินทาง มีบทชม ธรรมชาติ พรรณนาชื่อต้นไม้ ดอกไม้ ระหว่างทางที่ผ่านไป เชื่อมโยงมาเข้ากับ อารมณ์ความคิดถึงนางผู้เป็นที่รักไต่พงดั้น ซึ่งระหว่างทางอาจจะไม่ได้พบต้นไม้เหล่านั้นจริงๆทุกชนิด แต่ก็ยอมให้อำนาจและความสามารถในการใช้จินตนาการพรรณนาสิ่ง ที่ตรงกับความรู้สึกนึกคิด ความคิดถึงสิ่งที่เป็นที่รักยอมเป็นแรงบันดาลใจให้เกิดความ คิดสร้างสรรค์เมื่อพบสิ่งพิสดารซึ่งไปถึง ในบทนิราศ ก็จึงแสดงภาพของธรรมชาติ ตลอดเวลาทวยอารมณ์ความนึกคิด มิใช่เพียงการลอกแบบของธรรมชาติมาบรรยายให้ ฟังอย่างเฉยๆ

ในลิลิตพระลอ ตั้งแต่บทสถาพระนางบุญเหลือและพระนางลักษณาวดี ไปจนถึง เดินทางถึงเมืองสอง เป็นบทนิราศ เช่นเดียวกับกอน "สาวสนม" ในเตล่งพ่าย ตั้งแต่ "พระผายผาดสู๋ทอง หอนุช่นวลนอง ทุมพนาพระสนม" ชำมบทคัดที่ ห่มกอนทัฬ ไปจบลงกรวยโกลงสอง ว่า "หนักดวงสมรที่ราว ดิถีกรพบนองท้าว หอนพองพานขวัญ ใจนา" แล้วเป็นตอนเดินทัพผ่านคานเจคีย์สามองก เกิดอาเพศ อัครหัก เป็นบทนิราศที่ถือกันว่าไพเราะมาก และสมบูรณ์แบบมากที่สุด เพราะมีบท สั้นๆ บทชมธรรมชาติ บทชมกระบวนทัพ และบทกร่ำกรวญอย่างครบถ้วน เนื้อ กว้างสะเทือนใจ เพราะพระมหาอุปราชาทรงทราบดีว่าจะไม่ได้กลับ หากเทียบตอนนี้ กับบทนิราศในเรื่องพระลอ เห็นว่าสู้กันไม่ได้ เพราะในเรื่องพระลอ ไม่ได้ความ สมบูรณ์เท่า ส่วนตอน "สตรีสนม" ในสามกรุง เป็นตอนที่ น.ม.ส. จินตนาการขึ้น มาเอง ไม่มีเรื่องราวในประวัติศาสตร์ เอาแบบอย่างที่กรมสมเด็จพระพรหมมุนีคิด แต่งสร้าง "สาวสนม" ให้มีชีวิต กระบวนความเห็นว่าสู้กันไม่ได้ เพราะลีลาการ พรรณนาของกรมสมเด็จพระฯ ทำให้เรารู้สึกว่า "ลงจริง" แต่ของ น.ม.ส. ต้องการแสดงให้เห็นว่านิราศบทดังได้โดยไมตวงมีการเดินทางและการจากนางจริง ๆ